

KIADVÁNYAINKBÓL

- „*A kényes úrfi s a rongyos baka*”: *Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról.* (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal.
- *Források Pápa város 1848/49. évi történetéből.* (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal.
- *Francsics Károly visszaemlékezései.* (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal.
- *Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866.* (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal.
- Köblös József: *A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért.* Pápa, 2005. 142 oldal.
- *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal.
- *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1526–1760.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet.
- „*Processus visitationis*”: *Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2011. 276 oldal.
- „*A késő idők emlékezetében éljenek*”: *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952.* (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2012. 380 oldal.
- „*A késő idők emlékezetében éljenek*”: *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943)* (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2013. 1216 oldal.
- *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. II. 1761–1849. 1–2. köt.* (Szerkesztette Köblös József, Kránitz Zsolt) Pápa, 2018. 1072 + 720 oldal + CD melléklet.

A KIADVÁNYOK MEGRENDELHETŐK VAGY MEGVÁSÁROLHATÓK
A KÖVETKEZŐ CÍMEN:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324-240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

ACTA PAPENSIA XXIV. (2024) 3-4.

A PÁPAI
REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONS BY
THE CALVINIST COLLECTIONS
OF PÁPA

XXIV. évfolyam (2024) 3–4. szám

A TARTALOMBÓL

KÖBLÖS JÓZSEF: „*Discere est a Lacedæmoniis...*”

HUBERT ILDIKÓ: *Fábián Gábor Mindenes Gyűjteménye*

SÜTTŐ SZILÁRD: *Késő középkori regeszták
Pápa város történetéhez (II. közlemény)*

KARIKA KÁLMÁN: *Életem az
internálótáborban 1950–1953*

ÚJRAOLVASÓ
SZEMLE

„Discere est a Lacedæmoniis...”

A TÖRVÉNYEK SZÜKSÉGESSÉGÉNEK INDOKLÁSA A PÁPAI
REFORMÁTUS KOLLÉGIUM LEGRÉGIBB TÖRVÉNYKÖNYVÉBEN *

EGLEPŐ ÁLLÍTÁST OLVASHATUNK a pápai református kollégium leg-
régebbi, minden bizonnyal még az 1585. évben keletkezett törvény-
könyve elején, amikor arról akarja meggyőzni olvasóit, hogy az
emberiségnek nagy szüksége van a törvényekre. Ez az előszó, me-
lyet már későbbi időkben fogalmaztak,¹ az olvasó megszólítása után ezekkel a
szavakkal kezdődik (mellette saját fordításunk):

Nil equidem mundus difficilior, quam leges re- *A világ ugyan semmit sem fogad nehezebben,*
cepit, quantopere tamen iis mundo opus sit, *mint a törvényeket, mégis hogy azokra mennyi*
discere est a Lacedæmoniis, quibus in more *szüksége van a világnak, megtanulható a*
positum erat singulis regibus fato functis *lakedaimóniaktól, akiknél szokás volt, hogy*
quinque dies sine lege vivere, qui tamen ob *minden egyes király halálát követően öt napon*
multitudinem insolentiarum istis diebus im- **át törvény nélkül éltek**, *ők pedig az ezen na-*
pune grassantium nil magis, quam quinque is- *pok alatt büntetlenül maradó kihágások nagy*
tos dies elabi cupiebant. *száma miatt mit se kívántak jobban, mint azt,*
hogy legyenek túl azon az öt napon.

* A közlemény a PRТА kutatóprogramja keretében készült.

¹ Az előszó szövegéből nehéz visszakövetkeztetni keletkezési idejére, pontosabban szétszál-
lítani annak különféle rétegeit. Fogalmazói elődeiknek (*nostrī maiores*) nevezik azokat, akik 54
évvel az iskola reformált szellemben történő indulása után, 1585-ben törvényeket fogalmaztak a
kollégium számára, és azok utódaiként (*eorum posterī*) ezeket írták át ebbe a jegyzőkönyvbe
(*hanc in tabellam*), hogy **ezentúl** (*abhinc*) ezek szerint kormányozzák a diákságot. Ez úgy hang-
zik, mintha a XVI. század végéről lenne szó. Ebben az esetben a *haec tabella* nem a mi kezünkben
lévő bőrkötésű könyvecskére vonatkozik! A következő bekezdés viszont a Rákóczi-szabadság-
harc alatti építkezésekről emlékezik meg, ez biztosan 1710 után keletkezett. Az előszót a szenior,
ellenőr és a törvénykönyvet aláíró deákok esküszövegei követik, ezek keletkezési ideje meghatá-
rozhatatlan, végül az általános rész I. törvényével kezdődik a kétségkívül 1585-ben fogalmazott
tulajdonképpeni törvénykönyv. Az előszó első bekezdését és magát a törvénykönyvet közölte:
KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896.
15–44, 78–86. A törvénykönyv datálási problémáiról ír, és 1–4. sz. mellékletben közli az előszó
második bekezdését és a három esküszöveget: KÖBLÖS József: Liber legum coetus Papensis.
Újabb kutatások a pápai református kollégium első törvénykönyvével kapcsolatban. = Acta
Papensia 2004/1–2. 38–66.

Vagyis az előszó fogalmazója nem kevesebbet állít a spártaiakról, mint azt, hogy minden királyuk halála után öt napig *exlex* állapot lépett életbe, azaz fel függesztették a törvények érvényességét, és mindenki szabadon azt tehetett, amit akart!

Ez első hallásra is teljesen valószínűtlennek tűnik. Mivel Spártában egyszerre két király volt hivatalban, nehezen képzelhető el, hogy a másik király, az öt *ephorosz* és a 28 tagú *geruszia* karba tett kézzel tűrte volna az egész állam létét fenyegető totális anarchiát, még ha csak néhány napig tartott is.²

Mindezt elintézhethetnék akár egy kézlegyintéssel is: mikor meggyőző indokot kellett találni a törvények szükségességének bizonyítására, a bevezető rész fogalmazója szabadjára engedte fantáziáját, és kitalált egy ütős történetet. Ebben az esetben azonban nem egy irodalmi alkotásról, hanem egy pontosságra törekvő jogi szöveg bevezetőjéről van szó, ami a tudományokban, köztük az ókori klasszikus írók munkáinak tanulmányozásában elmerülni kívánó ifjak számára szól. Ezért inkább az a feltételezésünk, hogy szerzőnk valahol valamely tényleg meglévő ókori hagyományról olvashatott, és esetleg ez torzult tovább emlékezetében. A feladat tehát: meglelni ennek a történetnek a forrását.

Előjáróban annyit, hogy a modern tudományok nagy áldása, az internet első megközelítésben nem szolgált gyors és látványos eredményekkel. A keresgéléskor egyetlen olyan találat sem született, mely ① Spártában ② a(z egyik) király halálát követően egy ilyen ③ ötnapos, ④ törvényen kívüli állapot bevezetéséről szólt volna. Ezen a nyomon tehát lehetetlen volt elindulni.

Egyetlen találatban érvényesült a ②–④ feltétel, de nem spártaiakkal, hanem az ókori perzsákkal kapcsolatban: egy 69 aláírást tartalmazó, 1812. április 12-én Madridban kelt politikai nyilatkozat viseli a „Perzsák” nyilatkozata (*Manifiesto de los Persas*) nevet, mivel a szövegben többször történik hivatkozás az ókori perzsa történelemre. A nyilatkozat 1. pontja így kezdődik: *Szokás volt az ókori perzsáknál, hogy királyuk halálát követően öt napig anarchiában éltek; mindez azért történt, hogy a gyilkosságok, lopások és egyéb bajok elszűnése utódaik még hűségesebb követésére ösztönözze őket.*³ Mivel a manifesz-

² Sajnos az ókori görögök gyászszokásait talán legalaposabban feldolgozó munka sem említi még a törvény előszavában emlegetett hagyományhoz hasonlót sem. CHUDZINSKI, Anton: *Tod und Totenkultus bei den alten Griechen*. Gütersloh, 1907.

³ *Era costumbre en los antiguos Persas pasar cinco días en anarquía después del fallecimiento de su Rey, a fin de que la experiencia de los asesinatos, robos y otras desgracias les obligase a ser más fieles a su sucesor.* [MACANAZ, Pedro de–ROSALES, Bernardo Mozo de?]:

tum mindezt pusztán hasonlatként használta fel a spanyol konzervatív, királypárti erők aktuálpolitikai érveléséhez,⁴ érthetően nem jelöli meg a perzsa történet forrását, vélhetőleg egy akkor viszonylag ismert sztoriként hivatkozik rá. Manapság azonban az interneten forgolódó érdeklődőknek minden igyekeztük ellenére sem sikerült az idézet forrásának nyomára bukkanni.⁵

Maradt hát az igazi történészi munka, a fáradságos kutakodás: feltérképezni és átvizsgálni minden szóba jöhető forráscsoportot, melyben rábukkanhatunk az emlegetett ókori szokásra.

Az út elején két nyomon indulhatunk el: megnézni mind a spártaiak, mind a perzsák királytemetkezési szokásait.

Representación y manifiesto que algunos diputados á las Cortes Ordinarias firmaron en los mayores apuros de su opresion en Madrid, para que la Magestad del Señor D. Fernando el VII a la entrada en España de vuelta de su cautividad, se penetrase del estado de la nación, del deseo de sus provincias, y del remedio que creían oportuno. Madrid, 1814. 5. <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000140393&page=1> [Letöltés: 2024. szeptember 15.]

⁴ ВАСИЛЕНКО, Юрий Владимирович (VASZILENKO, Jurij Vlagyimirovics): «Манифест персов», или Верноподданные между традиционализмом и реформизмом. ("Manifest of the Persians", or the loyalists between traditionalism and reformism. Антиномии 2019/3. 84-98.

⁵ Az egyik közismert internetes fórumon valaki mintegy 5 éve a következő kérdést tette fel: *Is it true that Persians purportedly spent 5 days in anarchy after their kings died? There is a historical document in Spain addressing this practice amongst Persians of spending 5 days in anarchy after the death of their kings, with the goal of developing higher appreciation to the new king after 5 days of murders, robberies and danger. Is it true? This is the Spanish document, sorry I could not find any reference in English: https://es.m.wikipedia.org/wiki/Manifiesto_de_los_Persas* A kérdésre egyetlen válasz érkezett, amely sem a sztoriról nem hallott, sem forrását nem ismeri, miközben röviden áttekinti a trónöröklési harcokat a különféle perzsa dinasztiák idején: *I have never come across this, and a cursory search revealed no source for the claim other than this particular document. Succession struggles were certainly a feature of both the Achaemenid and Sasanian Empires (more so the latter, perhaps). However, "anarchy" following the death of a king actually sounds far more like post-Seljuk Persia (with Turkic traditions of succession struggles being entrenched), in particular, the Persia around the time the document was written. One of the most dangerous periods for minorities living in the Qajar dynasty, such as Zoroastrians, was precisely the time between the death of one king and the ascension of the next, since they were then at the mercy of local authorities. Assuming the authors of the document didn't just make this up, it's possible that political struggles in contemporary Persia could have inspired this idea one way or another. My Spanish is pretty bad, so I have to rely on Google translate - if you come across any more specific reference than to "Ancient Persia", that might help me get to the bottom of it. https://www.reddit.com/r/AskHistorians/comments/ca56hj/is_it_true_that_persians_purportedly_spent_5_days/* [Letöltés: 2024. szeptember 15.]

I. A SPÁRTAI „SZÁL”

1. FORRÁSOK

Vizsgálódásainkat kezdjük a legjelentősebb ókori görög történetírók műveivel!

a. Ókori görög történetírók

Haladjunk időrendben!

A Kr. e. V. században élt **Hérodotosz** a görög-perzsa háborúról írt hatalmas munkájában⁶ sokszor szerepelteti a spártaiakat, államberendezkedésükről és szokásaikról azonban csak igen ritkán tesz említést.⁷ Ezek között azonban találunk egy szakaszt, mely a spártai királyok kiváltságait sorolja fel,⁸ **ebben olvasható egy olyan mondat, mely szóba jöhet felvetett kérdésünk megválaszolásában** (hamarosan visszatérünk rá).

A Kr. e. V–IV. században működött **Thuküdidész** a peloponnészoszi háború lefolyását ismertető művében⁹ csak nagyon érintőlegesen említ a hadjáratokon és szövetséggpolitikán kívüli jelenségeket,¹⁰ témánk szempontjából az ő munkája nem jöhet szóba.

A szintén a Kr. e. V–IV. századi **Xenophón** viszont meglehetősen részletes leírását adja a lakedaimóniak államberendezkedésének,¹¹ ezen belül hosszan részletezi a királyok hadjáratokkal, áldozatbemutatással és közös étkezéssel kapcsolatos jogosultságait, az ephoroszokhoz való viszonyukat és az őket megillető tisztelet kifejezési módjait.¹² Egy általánosító mondat erejéig arra is kitér,

⁶ HÉRODOTOSZ: A görög-perzsa háború. Ford. Muraközy Gyula. Bp., 1998. (Sapientia Humana) (A továbbiakban: MURAKÖZY 1998.)

⁷ Néhány példa. Lükurgosz király törvényeiről és tiszteletéről: I. 65–66. Az időségek iránti tisztelet kifejezési módjáról: II. 80. A két király nem vonulhat egyszerre hadba: V. 75. A király utódja az a fia lesz, aki először születik az ő trónralépte után: VI. 3. Uo. 36–37, 141, 372–373, 454.

⁸ VI. 56–60. Uo. 415–417.

⁹ THUKÜDIDÉSZ: A peloponnészoszi háború. Ford. Muraközy Gyula. Bp., 1990. (Sapientia Humana)

¹⁰ Csak néhány példa. A spártaiak egyszerű ruházatáról és a testgyakorlási szokásokról: I. 6. 400 éves alkotmányukról: I. 18. Két királyuk szavazásának módjáról: I. 20. A népszavazás módjáról: I. 87. 2. A királyok trónra lépésénél szokásos ünnepi táncok és áldozatbemutatások: V. 16. Uo. 22, 29, 31, 72, 355.

¹¹ XENOPHÓN: A lakedaimóniak állama. In: NÉMETH 2020. 163–183.

¹² Uo. 13–15. fejezet. 180–183.

hogy haláluk után félisteneknek járó végtisztességben részesítik őket,¹³ de a törvénykönyvünkben említett szokást ő sem említi.

A Kr. e. I. században élt **Polübiosz** nagy történeti munkájában¹⁴ Spártáról csak érintőlegesen ejt szót. A lakedaimóniakat is érintő hadi eseményeken kívül egy rövid leírást ad Spárta városáról,¹⁵ valamint — Róma államformájának leírásakor — hosszabban értekezik több görög polisz, köztük Spárta állambe rendezkedéséről, törvényeiről és tulajdonviszonyairól is.¹⁶ A pápai törvénykönyvben említett szokásnak azonban nála sincs nyoma.

A Kr. u. I–II. században alkotó **Plutarkhosz** Spárta államának működéséről legtöbbet a törvényeket a hagyomány szerint megalkotó Lükurgosz királyról szóló életrajzában ír.¹⁷ Ebben többek között részletesen ismerteti a király által bevezetett, mindenkire vonatkozó temetkezési szabályokat,¹⁸ de a királyok halálával kapcsolatos szokásokról nem tesz említést.

A történetírók mellett filozófusok is foglalkoztak a görög poliszok államformáinak elemzésével.

A Kr. e. V. században élt politikus, filozófus és költő **Kritiasz**, a harminc athéni zsarnok egyike írt egy munkát a spártai államról, de ennek szövege elveszett, más szerzők említéseinek köszönhetően csak töredékei maradtak ránk.¹⁹ Ezekben nyoma sincs a fentebb említett spártai szokásnak.

A Kr. e. IV. századi filozófusfejedelem, **Arisztotelész** a különféle városállamok politikai berendezkedésének vizsgálata során vette górcső alá a lakedaimóniak államát is. A *Politikában* említi a spártaiak vagyontárgyainak közös használatát és közös étkezésüket, a földművelés tilalmazását a fegyvert viselők számára, valamint peres ügyeik elintézésének módját,²⁰ továbbá elemzi alkot-

¹³ „Ha viszont meghal a király, Lykurgos törvényei olyan módon adnak neki végtisztességet, mintha nem embereket, hanem félisteneket tisztelnének a lakedaimóni királyok személyében.” Uo. 183.

¹⁴ POLÜBIOSZ történeti könyvei. I–II. Ford. Muraközy Gyula, Forisek Péter, Kató Péter, Sipos Flórián, Patay-Horváth András. Máriabesnyő–Gödöllő, 2002. (Fontes historiae antiquae)

¹⁵ V. 22. Uo. I. 321–322.

¹⁶ VI. 3, 10, 45–46, 48–50. Uo. I. 389, 394–395, 419–423.

¹⁷ PLUTARKHOSZ: Párhuzamos életrajzok. Ford. Máthé Elek. I–II. Bp., 1978. (A továbbiakban: MÁTHÉ 1978.) Lükurgosz életrajza: I. 87–127.

¹⁸ 27. fejezet. Uo. I. 120–121.

¹⁹ KRITIASZ: A lakedaimóniak állama. = NÉMETH 2020. 185–186.

²⁰ ARISZTOTELÉSZ: Politika. Ford. Szabó Miklós. Bp., 1984². II. 5. 1263a–1264a. III. 1. 1275b. 103, 105, 137.

mányukat,²¹ és leírja a spártai királyság működését is.²² A törvénykönyvben említett szokásra azonban utalást sem tesz.

Sajnos az a hatalmas műve elveszett, mely 158 görög városállam leírását tartalmazta. Ebből csupán az athéni állam leírásának majdnem teljes szövege maradt fenn, továbbá még 99 állammal kapcsolatos említések, melyek szövegét más ókori szerzők idézték, és az 1880-as évek végén *Valentin Rose* publikált, valamint 44 államról szóló töredékek a Kr. e. II. században élt Hérakleidész Lembosz lejegyzésében.²³ A Rose által összegyűjtött említések Spártára vonatkozó része hadjáratokkal kapcsolatos isteni jóslatokról, Lükurgosz király tiszteletéről és életművéről, az ephoroszok hivataláról és bajusznövesztéséről, Lakedaimón területi felosztásáról, a spártai katonák ruhaviseletéről és utazási tilalmáról,²⁴ sok apró és sok fontos dolgról szól, de a törvénykönyvünkben említett szokásról semmit. **Hérakleidész Lembosz** kivonataiban kevés Spártáról szóló információ van, ezek Lükurgosz király méltatására, a földeladás tilalmára, az asszonyok ruhaviseletére és a gyereknevelésre korlátozódnak, de néhány mondat olvasható a temetkezési szokásokról és a király halálát követő teendőkről is.²⁵ **Ezek közül egy szintén szóba jöhet felvetett kérdésünk megválaszolásánál.**

Lássuk tehát Hérodotosz és Hérakleidész Lembosz ominózus mondatait!

Hérodotosz a görög-perzsa háborúról írt monumentális munkájának hatodik könyvében négy fejezeten keresztül sorolja a spártai királyok előjogait háborúk idején, majd békében, végül megemlékezik a királyok halálát követő szokásokról is. Az erről szóló két fejezet magyar fordításban:²⁶

Életükben ilyen kiváltságokkal tiszteli meg a spártai nép királyait, haláluk után pedig a következőkkel. Egész Lakóniát benyargalják lovas hírnökök a király halálhírével, a városokat pedig asszonyok járják be, üstöket kongatva. Erre a jeladásra minden szabad család két tagja — egy férfi meg egy nő — gyászruhát ölt, mert ha nem, példás büntetéssel lakol. A lakedaimóniak ugyanúgy gyászolják meg halott királyaikat, mint az ázsiai barbárok, mert a legtöbb barbár királysirató szertartásai hasonlóak. Ha a lakedaimóni király meghal, a temetési

²¹ Uo. II. 6. 1265b. 8. 1269a. 10. 1271b. 110, 120, 126.

²² Uo. III. 14–15. 1285a–1286a. 162–165.

²³ NÉMETH 2020. 200, 211–212, 218, 220.

²⁴ ARISTOTELÉS: Görög politeiák töredékei. A lakedaimóniaké. In: NÉMETH 2020. 114–121.

²⁵ HÉRAKLEIDÉS LEMBOS kivonatai az aristotelési gyűjtemény anyagából. A lakedaimóniaké. = NÉMETH 2020. 76–77.

²⁶ VI. 58–59. MURAKÖZY 1998. 416–417.

szertartáson egész Lakedaimón köteles megjelenni, nemcsak a spártai polgárok, hanem — meghatározott számban — a perioikoszok is. Sokezes tömeg gyűlik össze ezekből, továbbá a helótákból és a spártai polgárokból, s férfiak és asszonyok vadul verik a homlokukat, és hangosan jajveszékelnék, hogy az, aki most halt meg, az volt a legjobb királyuk. Ha egy király háborúban esik el, elkészítik a szobormását, s azt fektetik díszes halotti ágyra. **A temetés után pedig tíz napig nem tartanak piacot, nem gyűlnek össze választásra, mert ezekben a napokban mindenki gyászol.**

Az a szokásuk is megegyezik a perzsákéval, hogy ha meghal a király, az utóda eltörli a spártai polgárok adósságát, amellyel a királynak vagy az államnak tartoznak, akárcsak a perzsáknál, ahol az új király szintén elengedi a városok adóhátralékát.

Hérakleidész Lembosz kivonataiban teljesen rendszertelenül közöl néhány adalékot a spártai szokásokkal kapcsolatban. Miközben Lükurgosz királyról ír, szót ejt a *krüpteia* intézményéről, az ephoroszokról és a nekik kijáró tiszteletéről, majd minden átmenet nélkül a következő állítást fogalmazza meg:²⁷

Amikor meghal a király, három napon át semmit nem árulnak, s az agorát beszórják pelyvával.

Mindkét mondat a(z egyik) spártai király halálát követő időszakról szól, és mindkét esetben egyes tevékenységek meghatározott ideig való szüneteltetése fejezi ki a polgárok gyászát, azonban nem a törvények hatályát, hanem a piacozást függesztik fel. Első megközelítésben feltehetjük, hogy a kollégiumi törvények bevezető részének fogalmazója talán ezekre a mondatokra, vagy ezek egyikére emlékezhetett vissza rosszul.

De vajon eredetiben, a két szerző valamelyik szövegkiadásában olvasta ezeket a mondatokat? Vagy valamely későbbi, esetleg kortárs történész munkáiban bukkant rájuk?

Mindkét út elképzelhető.

Hérodotosz nagy történeti művét a középkori Nyugat nem ismerte, csak a Bizánci Birodalom területén olvasták. Első latin fordítása 1474-ben jelent meg nyomtatásban Velencében, ezt az itáliai filológus és teológus **Lorenzo Valla** (1405 körül–1457) készítette, aki először V. Alfonz nápolyi király titkára és

²⁷ NÉMETH 2020. 77.

udvari történetírója volt, majd Rómába költözött, és a pápa szolgálatába állt.²⁸ Ezt az első kiadást a XV–XVII. században majdnem húsz újabb követte,²⁹ ezekből egyhez a pápai kollégiumi törvények előszavának írója is viszonylag könnyen hozzájuthatott. De eredeti görög nyelven is olvashatta Hérodotoszt: a mű először 1502-ben jelent meg nyomtatásban Velencében,³⁰ ezt több újabb kiadás követte,³¹ sőt az eredeti görög szöveg és Lorenzo Valla latin fordításának egybeépítésével néhány görög-latin bilingvis kiadás is született.³²

Jóval nehezebb lehetett hozzáférni Hérakleidész Lembosz művéhez. Ez a XIX. századot megelőzően mindössze egyszer, 1593-ban jelent meg nyomtatásban Genfben.³³ A dán filológus, történész és diplomata Niels Krag (1550–1602) publikálta, aki 1589-től a koppenhágai egyetem professzora, 1594-től a dán királyi udvar történetírója volt, 1598-tól kezdve pedig királya követeként többször járt Skóciában és Angliában is.³⁴ Krag nemcsak az eredeti görög szöveget

²⁸ The Oxford Dictionary of the Christian Church. Ed. CROSS, Frank Leslie–LIVINGSTONE, Elizabeth Anne. Oxford, 1997³. 1689–1690. MANCINI, Girolamo: Vita di Lorenzo Valla. Firenze, 1891. Hérodotosz- és Thuküdidész-fordításairól: 321–323.

²⁹ Ilyen vagy hasonló címmel: *Herodoti Halicarnassei historiographi libri novem musarum nominibus inscripti per Laurentium Vallam interpretati*. Róma, 1475. Velence, 1494. Párizs, 1510, 1528. Köln, 1526, 1537, 1562. Leiden, 1542, 1551, 1558. Genf, 1566. Basel, 1559, 1573, 1583. Frankfurt, 1584, 1594, 1595, 1620. MILLER–GARNETT 1881–1900. XXIII. 59. SHAABER 1976. 271 (105. sz.).

³⁰ Ἡροδότου λόγοι ἐννέα οἵπερ ἐπικαλοῦνται μοῦσαι. MILLER–GARNETT 1881–1900. XXIII. 51. The Aldine Press. Catalogue of the Ahmanson-Murphy Collection of Books by or Relating to the Press in the Library of the University of California, Los Angeles, Incorporating Works Recorded Elsewhere. Ed. BARKER, Nicolas–KAPLAN, Sue Abbe–NAIDITCH, Paul. Berkeley–Los Angeles–London, 2001. 78–79 (62. sz.).

³¹ Ἡροδότου λόγοι ἐννέα... vagy Ἡροδότου του Ἀλικαρνασσεῶς Ἱστορία... címmel. Basel, 1541, 1557. Genf, 1570. SHAABER 1976. 270 (102–103. sz.). MILLER–GARNETT 1881–1900. XXIII. 51–52.

³² Ἡροδότου Ἀλικαρνασσεῶς Ἱστοριῶν λόγοι... Herodoti Halicarnassei Historiarum libri novem... Genf, 1592, 1618. Frankfurt, 1608. London, 1679. Leiden, 1715. Amszterdam, 1763. SHAABER 1976. 270 (104. sz.). MILLER–GARNETT 1881–1900. XXIII. 57. A XV–XVIII. századi kiadások felsorolását lásd az 1. sz. függelékben!

³³ CRAGIUS, Nicolaus: Heraclidae Pontici de politiis libellus cum interpretatione Latina. Genf, 1593. Az általunk idézett mondat a 12–13. oldalon olvasható. <https://ia802309.us.archive.org/6/items/den-kbd-pil-130018166578-001/den-kbd-pil-130018166578-001.pdf> [Letöltés: 2024. szeptember 10.] Későbbi kiadások: Ἐκ τῶν Ἡρακλείδου περὶ πολιτειῶν ὑπόμνημα. Heraclidis politiarum quae extant. Ed. SCHNEIDEWIN, Friedrich Wilhelm. Göttingen, 1847. (eredeti görög szöveg) Az általunk idézett mondat a 7. oldalon olvasható. Heraclidis Lembi Excerpta politiarum. Ed. DILTS, Mervin R. Durham, 1971. (Greek, Roman and Byzantine Monographs 5.) (görög-angol bilingvis kiadás) Az általunk idézett mondat a 17. oldalon olvasható. NÉMETH 2020. 211.

³⁴ RØRDAM, Holger Frederik: Kjøbenhavn's Universitets Historie 1537–1621. I–III. Koppenhága, 1873–1877. (Danske Historiske Forening) III. 522–541. Uő: Krag, Niels. In: Dansk biografisk Lexicon. Red. C. F. Bricka. I–XIX. Koppenhága, 1887–1905¹. IX. 434–437.

közölte, hanem mellé latin fordítást is készített. A munkának csupán annyi a szépséghibája, hogy a szerzőt hibásan azonosította a Kr. e. IV. században élt görög filozófus és grammatikus Pontoszi Hérakleidészsel.³⁵

b. Kortárs történészek munkái

A XVI. század végén és a XVII. század elején két protestáns történettudós foglalkozott behatóan a görög poliszok, ezen belül Spárta történetével.

Egyikük a már említett Niels Krag, aki mint filológus nemcsak Hérakleidész Lembosz művét publikálta, hanem más ókori görög és latin klasszikusok írása-
inak kiadásával is foglalkozott. Mint történész alapvető munkáját a spártai állam berendezkedéséről írta,³⁶ műfaját ma monográfiaként határoznánk meg. Ez a műve négy könyvből áll. Az elsőben Lakedaimón földrajzát, a városokat, a népet és a nyelvet, az állam berendezkedését, a jogrendet és a társadalmat írja le. A második könyvben a tisztviselőket általában jellemzi, majd egyenként is bemutatja, a harmadikban a hatályban lévő törvényeket és rendeleteket ismerteti tárgyak szerint csoportosítva. Végül a negyedik könyvben azok a témák kerülnek sorra, amelyek nem fértek bele a fenti felsorolásba: a közterhek és adók, a pénzügyek, a háborúk, béke- és szövetségekötések, bíróságok és pereskedés.

Ami számunkra fontos: a második könyv második fejezete szól a királyokról. Miután ismertette előjogaikat háború és béke idején, megemlékezik a halálukat követő szokásokról is. Ezek között fordul elő a Hérodotosztól vett gondolat latin interpretációja, majd a Hérakleidész Lembosz-féle mondatot is idézi:

In universum autem quo tempore funus fiebat, decem dierum iustitium indicebatur, nec magistratum ullus concessus habebatur, sed hosce dies ut funestos luctu traducebant. Heraclides de politiis addit, mortuo rege tribus diebus nihil vendi, sed forum paleis conspergi. Eius verba haec: [itt Hérakleidész Lembosz fentebb idézett mondatának görög eredetije következik].³⁷

³⁵ NÉMETH 2020. 201–202.

³⁶ CRAGIUS, Nicolaus Ripensis: De republica Lacedaemoniorum libri IV. Genf, 1593¹. Leiden, 1670². (A továbbiakban: CRAGIUS 1593. és CRAGIUS 1670.)

³⁷ CRAGIUS 1593. 65. CRAGIUS 1670. 108.

Általában pedig abban az időben, amikor a temetés lezajlott, tíznapos törvénykezési szünetet hirdettek, és a hivatalnokoknak semmiféle összejövellt nem lehetett tartani, hanem ezeket mint vészterhes napokat a gyászra fordították. Hérakleidész az államokról [szóló művében] hozzáteszi, hogy a király halála után három napig semmit sem adtak el, hanem a piacot pelyvával hintették be. Az ő szavai ezek: ...

Krag ifjabb kortársa volt a holland klasszika-filológus és történész **Jan van Meurs** (1579–1639), aki 1610-től a leideni egyetem professzora lett, majd 1625-től a dániai Sjælland szigetén lévő sorøi egyetemen tanított, emellett Krag nyomdokain járva a dán királyi udvar történetírójának címét is elnyerte. Munkássága igen szerteágazó volt: klasszikus és középkori szerzők görög és latin nyelvű műveit tette közzé, fordította és kommentálta, szójegyzékeket állított össze, illetve az ókori görög és latin világ életmódjával kapcsolatos kutatási eredményeit publikálta, de jelentetett meg munkákat a holland és a dán történelemmel kapcsolatban is.³⁸

Az ókori spártai állam történelmének tanulmányozásához három műve is szóba jöhet. Egyik korai munkájában az ókori görög és latin temetési szokásokat mutatja be.³⁹ Ebben sűrűn előfordulnak spártai rítusok és hagyományok is. Azt, hogy a haláltól való félelem megszüntetése érdekében halottaikat a városfalon belül temették el, valamint hogy a gyász ideje csak 11 napig tartott, és a 12. napon egy Démétérnek bemutatott áldozattal zárult le, Meurs Plutarkhosznak a Lükurgosz királyról írt életrajzából vette,⁴⁰ az Agészilaosz királyról írt életrajzra pedig akkor hivatkozott, amikor arról írt, hogy a spártai közemberek holttestét nem szállították haza, ott temették el, ahol meghaltak, egyedüli kivételt csak a királyok földi maradványa képezett.⁴¹ Emellett említ egy olyan

³⁸ AA 1852–1878. XII/2. 750–759.

³⁹ MEURSIUS, Johannes: De funere liber singularis, in quo Graeci et Romani ritus. Hága, 1604. (A továbbiakban: MEURSIUS 1604.) Megjelent még: Thesaurus Graecarum antiquitatum. XI. Ed. Gronovius, Jacobus. Leiden, 1701. 1072–1163.

⁴⁰ *Lycurgus contra universim permisit in sua Spartana republica, ut nimirum quotidiana sepulcrorum aspersione populo mortis horrorem imminueret. Plutarchus in vita eius.* MEURSIUS 1604. 186. *Lycurgus undecim tantum dies praescripsit, duodecimo Cereri erat sacrificandum et finiendus luctus. Idem Plutarchus in vita eius.* MEURSIUS 1604. 212. Az idézett forráshely mindkét esetben Lükurgosz életrajzának 27. fejezete. MÁTHÉ 1978. I. 120–121.

⁴¹ *Hoc quoque sciendum veteres illos maxime expetivisse, ut in avitis monumentis reconderentur, praeter solos Lacedaemonios, qui unumquemque ubi terrarum mortuus esset, sepeliendum relinquebant, excepto rege suo, cuius cadaver melle circumlitum Spartam referebant. Plutarchus*

szokást is, hogy a királyok halálakor a spártaiak ércedényeik ütögetésével fejezték ki gyászukat.⁴² De itt ahelyett, hogy Hérodotoszra hivatkozna, aki említi ezt a szokást („...a városokat pedig asszonyok járják be, üstöket kongatva...”),⁴³ egy sokkal problémásabb forráshelyet említ: egy ismeretlen glosszátort, aki Theokritosz II. idilljének egyik szavához írt kommentárt.⁴⁴ A költemény magyarított két sora magyar fordításban:⁴⁵

Thesztüli, már az ebek harsán utszákan ugatnak,
Istenném a hármason: verd, rajta, az érczet.

Az idézett glosszátor — nyilván ismerve Hérodotosz leírását — a gong megütését a gyász jelének értelmezi,⁴⁶ holott itt egészen másról van szó. Theokritosz egy szerelmi varázslatot ír le: Szimaitha asszony és Thesztülisz nevű rabszolgája mágikus szertartást végez, hogy a hölgyet megcsaló Delphisz szerelmét visszaszerezze. A rítus során hármason áldozatot mutatnak be az éjszaka, a sötétség és a varázslás istennőjének, Hekaténak, de amikor a kutyaugatás jelzi, hogy az istennő valóban közeledik, megijednek, és a gong megütésével azt igyekeznek megelőzni, hogy túlságosan közel jöjjön hozzájuk.⁴⁷ A gong az eleusziszi misztériumok során használt védelmi eszköz volt, akkor vették elő, amikor Perszeophonét megidézték az alvilágból.⁴⁸ A glosszátor tehát félreértelmezte Theokritosz fentebb idézett sorait, és ezt a tévedést Jan van Meurs is átvette.

Felvetett problémánk szempontjából azonban a könyv talán legizgalmasabb fejezete az, amelyik a hivatalos, mondhatni államilag elrendelt gyász formáival

in Agiselaio. MEURSIUS 1604. 164. Az idézett forráshely Agészilaosz életrajzána 40. fejezete. MÁTHÉ 1978. II. 1052.

⁴² *Lacones in funere regum suorum lebetem pulsabant*. MEURSIUS 1604. 144.

⁴³ Lásd a 26. sz. jegyzethez tartozó szöveget!

⁴⁴ *Theocriti schol[iastes] [ad] Idyll[ium] 2.: Apud Lacones rege defuncto lebetem pulsare solent*. MEURSIUS 1604. 144. Itt jegyezzük meg, hogy Meurs írt egy külön munkát többek között Theokritosz idilljeiről is. MEURSIUS, Johannes: *Ad Theocriti Syracusani poetæ Idyllia spicilegium, ad epigrammata notae*. Leiden, 1597. A II. idillről: 6–17.

⁴⁵ Theokritosz maradványi. Ford. GUZMICS Iszidór. Győr, 1824. A II. idill a 30–35. oldalon, ezen belül az idézett két sor a 31. oldalon.

⁴⁶ *Theocriti carmina cum veteribus scholiis*. Ed. GEEL, Jacob. Amsterdam, 1820. A II. eüdition a 10–18. oldalon olvasható, ezen belül a kommentált 35–36. sor a 12. oldalon; a költeményhez írt scholium az 55–77. oldalakon, a 36. sor *χαλκίον* szavához a magyarázat a 65. oldalon. Ebben a Jan van Meurs-nél latinul idézett mondat így hangzik: *καὶ παρὰ Λάκωσι βασιλιῶς ἀποθανόντος, εἰώθασι κρούειν λέβητα*.

⁴⁷ GRAF, Fritz: A mágia a görög-római világban. Bp., 2009. 128–129.

⁴⁸ Uo. 132–133.

foglalkozik. Ezek csak felsorolásszerűen: a sportversenyek és testgyakorlóhelyek, borbélyműhelyek, boltok/kocsmák (*tabernae*), templomok és fürdők zárva tartása, a nyilvános előadások szüneteltetése, a forum (*agora*) zárva tartása, a törvénykezési szünet, valamint a tisztviselők köznépi ruhában, tisztsegük jelvényei nélküli megjelenése.⁴⁹ És bár a legkülönbélebb forrásokra hivatkozik (Diogenész Laertiosz Szókratészről írt életrajza,⁵⁰ Türoszi Apollóniosz históriája,⁵¹ Tacitus Évkönyvei,⁵² Titus Livius történeti munkája,⁵³ Lucanus

⁴⁹ A fejezet címszavai: *Caput L. In publico luctu clausæ palæstræ et gymnasia: item tonstrinæ, tabernæ, templa, balnea; publica quoque spectacula intermissa. Forum etiam clausum. Iustitium. Magistratus plebeio habitu et sine insignibus honoris.* MEURSIUS 1604. 230.

⁵⁰ A Kr. u. III. század első felében élt görög történetíró legjelentősebb műve az ókori görög filozófusokról írt 10 könyve. Legújabb kiadása: DIOGENIS LAERTII Vitae philosophorum. Ed. Marcovich, Miroslav. I–III. Stuttgart–Lipcse, 1999–2002. Magyar fordítása: DIOGENÉSZ LAERTIOSZ: A filozófiában jeleskedők élete és nézetei. I–II. Ford. Rokay Zoltán. Bp., 2022–2023. A Szókratészről írt életrajz a II. könyv V. fejezetét alkotja. 91–101.

⁵¹ Apollonius története a Kr. u. III. században keletkezett görög nyelvű regény, szerzője ismeretlen. Főhőse egy türoszi nemes ifjú, aki igen szövevényes cselekménysoron keresztül lesz családos ember, majd veszíti el feleségét és leányát, végül izgalmas kalandokon keresztül 14 évnyi bolyongást követően talál rájuk. A história eredeti szövege csak egy későbbi, V. vagy VI. századi latin átdolgozásban maradt fenn, ezt azonban, mivel a történet a középkorban igen népszerű volt, több mint 60 kézirat őrzi. A IX. századtól kezdve számtalan feldolgozás is készült belőle. Egy magyar változata is fennmaradt, Kolozsvárott jelent meg nyomtatásban 1591-ben. Szövegkiadásai: *Historia Apollonii regis Tyri.* Ed. RIESE, Alexander. Lipcse, 1871. *Historia Apollonii regis Tyri.* Ed. RING, Michael. Pozsony–Lipcse, 1888. Legközkedveltebb feldolgozását a *Gesta Romanorum* őrizte meg, annak 153. fejezetét képezi. *Gesta Romanorum.* Ed. OESTERLEY, Hermann. Berlin, 1871. 510–532. A nyomtatott magyar változat: RMK I. 241. RMNy 661. A históriát ismerteti, elemzi, és a magyar feldolgozást közli: BERECS Sándor: *Apollonius históriája.* Bp., 1912. (Régi Magyar Könyvtár 31.) Legújabb facsimile kiadásban megjelent egy XI. századi kódexben (OSzK Cod. Lat. 4.) található, képekkel illusztrált szövege is: *Apollonius pictus.* Egy illusztrált késő antik regény 1000 körül: a *Historia Apollonii regis Tyri* hasonmás kiadása. Szerk. BORECZKY Anna. Bp., 2011.

⁵² A Kr. u. I–II. században élt római történetíró eme műve Augustus császár közvetlen utódainak történetét írja meg. Eredeti szövege: *Cornelii Taciti Annalium ab excessu divi Augusti libri.* Ed. FURNEAUX, Henry. I–II. Oxford, 1884–1891. Magyarul: Tacitus összes művei. Ford. BORZSÁK István. I–II. Bp., 1980. (*Bibliotheca classica*) (A továbbiakban: BORZSÁK 1980.)

⁵³ A Kr. e. I. század második felében és a Kr. u. I. század elején működött történetíró a királyok korától Kr. e. 9-ig ismerteti Róma történetét. Eredeti szövege: *Titi Livii Patavini Historiarum ab urbe condita libri, qui supersunt XXXV.* Ed. LALLEMAND, Jean Nicolas. I–VII. Párizs, 1775. Magyarul: Livius, Titus: *A római nép története a város alapításától.* Ford. MURAKÖZY Gyula–KIS Ferencné. I–VII. Bp., 1963–1976. (A továbbiakban: MURAKÖZY–KIS 1963–1976.)

Pharsaliája,⁵⁴ vagy Cicero védőbeszéde Cnaeus Plancius érdekében⁵⁵), és a törvénykezési szünetre mint a gyász egyik kifejezési formájára is több példát hoz,⁵⁶ Spártát ilyen összefüggésekben **egyszer sem említi**, tehát nem használja fel Hérodotosz és Hérakleidész Lembosz erről szóló tudósításait!

Jan van Meurs számunkra érdekes másik két műve már halála után hagyta el a nyomdát, megjelentetésében a heidelbergi, majd a lundi egyetem pro-

⁵⁴ A Kr. u. I. század közepén élt hispániai származású latin költő alighanem befejezetlenül maradt eme eposza a Pompeius és Caesar közti polgárháborút beszéli el. Eredeti szövege: Marci Annaei Lucani Belli civilis libri decem. Ed. HOUSMAN, Alfred Edward. Oxford, 1926. Magyar fordítások: Marcus Annaeus Lucanus Pharsaliája, vagyis a polgárháború tíz könyvben. Ford. LAKY Demeter. Pest, 1867. Marcus Annaeus Lucanus Pharsaliája. Ford. BAKSAI Sándor. Pest, 1869.

⁵⁵ A Kr. e. I. században élt római szónok, író, filozófus és politikus ebben a beszédében sikeresen védte meg Cnaeus Planciust, aki Kr. e. 58-ban Macedóniában quaestor, majd Kr. e. 56-ban Rómában néptribunus, Kr. e. 54-ben pedig aedilis lett, és összeesküvéssel vádolták meg. Cnaeus Plancius védelmében. In: Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei. Ford. Nótári Tamás. Szeged, 2010. 953–989.

⁵⁶ *Forum quoque clausum, neque ius dictum, et iustitium appellabatur. Tacitus Annales II. in funere Germanici. Hos vulgi sermones audita mors adeo incendit, ut ante edictum magistratum, ante senatus consultum sumpto iustitio desererentur fora, clauderentur domus, passim silentia et gemitus, nihil compositum in ostentationem. Livius Ab Urbe condita libro IX. Extemploque sine ulla publica auctoritate concessus in omnem formam luctus est, tabernæ circa forum clausæ, iustitiumque in foro sua sponte coeptum prius, totam indictum, lati clavi, annuli aurei positi. Et libro X. Iustitium edicit, claudi tabernas tota urbe iubet, vetat quempiam privatæ quicquam rei agere.* MEURSIUS 1604. 230–231. A Meurs által idézett helyek magyar fordítását is közöljük, mert több érdekes jelenségre is ráirányítják figyelmünket. Az első idézet magyarul: „Ezeket a kósza szövegszövegeket a halálhír anynyira feltűztele, hogy már a hivatalos rendelkezés, a senatusi határozat előtt megkezdődött az állami gyász; elnéptelenedtek a forumok, bezárták a házak. Szerte mindenütt csend és javeszékelés, semmi sem látszatnak szánt színlelés...” Annales. II. könyv, 82. fejezet, 4–5. BORZSÁK 1980. II. 112. A fordító a 'iustitium' szót a másik jelentésével (országos gyász) adta vissza, talán ebben a szövegösszefüggésben helyesebb lett volna a 'törvénykezési szünet'. A második idézet magyar fordítása: [Az emberek] „minden hivatalos felszólítás nélkül is teljesen úgy viselkedtek, mint nyilvános gyász idején szokás. A Forum körül bezárták a boltokat, és még el sem rendelték, a Forumon már megkezdődött a törvénykezési szünet, letettek minden bíborszegélyt és aranygyűrűt.” Ab urbe condita IX. könyv, 7. fejezet, 7–8. MURAKÖZY–KIS 1963–1976. II. 287. Itt hívjuk fel a figyelmet Meurs egy szótévesztésére: a nála olvasható 'concessus' szó helyett minden kritikai kiadásban 'consensum' olvasható! Végül Meurs harmadik idézete magyarul: [Cincinatus] „elrendeli, hogy szüneteltessék a törvénykezést, zárják be a kocsmákat városszerte, és megtiltja, hogy bárki magánszemély foglalkozását űzze.” Ab urbe condita III. könyv, 27. fejezet, 2. MURAKÖZY–KIS 1963–1976. I. 211. Ehhez két megjegyzés. Először is Meurs hibásan ír X. könyvet! Emellett feltűnő, hogy a két Livius-idézet 'taberna' szavát a fordító hol 'bolt', hol 'kocsmá' jelentéssel adta vissza. Mindkettő helyes, hiszen a 'taberna' jelenthet kunyhót, boltot, bódét, műhelyt, kocsmát, csapszéket is. Ebben a szövegkörnyezetben leginkább a 44. sz. jegyzetben felsorolt címszavak között szereplő „item tonstrinæ, tabernæ...” kifejezések segíthetnek a helyes jelentés visszaadásában, hiszen a 'taberna tonsoris' kifejezés jelentése 'borbélyműhely'. Mindezek alapján a 'tabernæ' szót mindkét esetben egységesen a 'boltok' szóval adnánk vissza.

fesszora, a jogtudós, közgazdász és történész **Samuel von Pufendorf** (1632–1694)⁵⁷ játszott nagy szerepet.

Az első mű első kiadásban Amszterdamban jelent meg 1661-ben.⁵⁸ Ez a munka a spártai mindennapok megismertetését tűzte ki céljául. A szerző négy könyvre elosztva minden logikus rendezőelv nélkül ír a Spártával kapcsolatos jelenségekről és szokásokról. A teljesség igénye nélkül: szó van éneklésről és táncról, ruházkodásról, élelmiszerekről, törvényekről, ünnepekről, tisztsgyviselőkről, a társadalom felépítéséről, pénzekekről, ásványkincsekről, fegyverekről, hadviselésről, a nyelvről, a beszédéről és az írásbeliségről, híres spártai írókról és olimpikekéről, Spártáról megemlékező írókról, a IV. könyv nagy része pedig a városokról és nagyobb helységekről ábécérendbe sorolva ír. A szöveges részben és a lábjegyzetekben is sokszor hivatkozik Krag Spárta-monográfiájára.

Mint a fenti felsorolásból is látszik, ebben a könyvben Meurs nem ír külön a gyászról, a temetéről, halállal, illetve a királyokkal kapcsolatos szokásokról. Pusztán érintőlegesen kerül elő egyszer a téma, amikor (a Tajgetoszon bányászott ércek, valamint a mértékegységek, a spártai kocsik készítésére használt paratölgy és az Eurótasz folyón élő hattyúk mellett) a spártai bíorról és az abból készült köpenyről ír.⁵⁹ Itt is először Kragra hivatkozik, átvéve tőle, hogy a spártaiak bíorszínű köpenyben mentek háborúba,⁶⁰ majd ezt a tényt alátámasztandó a Kr. u. II–III. században élt görög filozófus, író és szónok Philostratosz (Flavius Philostratus) levélgyűjteményének egyik szerelmeslevelét idézi.⁶¹

⁵⁷ PHILLIPSON, Coleman: Samuel Pufendorf. = Great Jurists Of The World. Ed. Macdonell, John–Manson, Edward. London, 1913. 305–344. SAETHER, Arild: Samuel Pufendorf. The Grandfather of Modern Political Economy? Kristiansand, 2017. (doktori értekezés) https://openaccess.nhh.no/nhh-xmlui/bitstream/handle/11250/2647039/Thesis_Arild_S%2c3%a6ther.PDF?sequence=1&isAllowed=y [Letöltés: 2024. augusztus 5.]

⁵⁸ MEURSIUS, Johannes: Miscellanea Laconica sive variarum antiquitatum Laconicarum libri IV. Amsterdam, 1661. (A továbbiakban: MEURSIUS 1661.) Megjelent még: Thesaurus Graecarum antiquitatum. V. Ed. Gronovius, Jacobus. Leiden, 1699. 2281–2496.

⁵⁹ II. könyv, XIX. fejezet. MEURSIUS 1661. 188.

⁶⁰ *Itaque puniceis in bello tunicis utebantur, ut accurate docet Cragius, lib[er] III. tab[ula] VI. cap[ut] VI.* Uo. Az idézett hely Krag Spárta-monográfiájának az a része, ahol a törvényeket, helyesebben a szokásjogot rendszerezi. Az idézett szakasz címe: *Tabula sexta. De habitu. Institutum VI. Pugnaturi vestibis induantur purpuribus.* CRAGIUS 1593. 153–154. CRAGIUS 1670. 258–260.

⁶¹ *Addo ego Philostrati insignem locum, in quo duas eius facti causas reddit in Epistolarum quadam.* Majd a 27. levél elejét idézi görögül, és latin fordítását is adja. MEURSIUS 1661. 188. A görög eredeti: Φιλοστράτου επιστολαί. Philostrati Epistolae. Ed. BOISSONADE, Jean François. Párizs–Lipcse, 1842. 13. A 27. levélre vonatkozó jegyzetek: 94–96. A latin verzió: *Lacedaemonii puniceis induebantur thoracibus, ut aut hostibus metum incuterent terribilitate coloris, aut ut sanguinem non agnoscerent tincturæ communione.* MEURSIUS 1661. 188. A levél eme

Ezután tér rá arra, hogy Plutarkhosz szerint Lükurgosz király rendelkezései értelmében a halottakat is bíborszínű lepelbe és olajfa levelekbe burkolták, hivatkozva az ókori görög történetíró két írására.⁶² Azzal az állításával azonban vitába száll, hogy minden spártait így temettek volna. A Kr. u. II. század végén és a III. század első felében élt Ailianosz (Claudius Aelianus) görög filozófusra hivatkozva azt fejtegette, hogy mindez csak azoknak járt, akik valamely csatában haltak hősi halált.⁶³ Arról azonban itt sem tesz említést, hogy a spártai királyokkal kapcsolatban milyen temetési szokások terjedtek el.

Jan van Meurs másik posztumusz munkája először 1687-ben jelent meg Utrechtben.⁶⁴ Ez Spárta történetét királyaik rövid életrajzának ismertetésén

részletének magyar műfordítása: *A lakedaimóniak bíbor színű mellvértet öltöttek magukra, egyrészt azért, hogy félelmetes külsejükkel elriasszák az ellenséget, másrészt azért, hogy ne vegyék észre a vért, hiszen az is hasonló színű.* PHILOSZTRATOSZ: Erősz szárnyai. Ögörög szerelmes levelek. Ford. Polgár Anikó. Pozsony, 2008. 7 (3. sz.).

⁶² *Quin et mortui in puniceo amiculo et foliis oleaginis involvebantur ex Lycurgi instituto. Plutarchus, in eius vita:* [hozza görögül és latinul is]. *Iterum in Instit[utionis] Laconicis:* [hozza görögül és latinul is]. MEURSIUS 1661. 188. A Lükurgosz-életrajz részlete magyarul: *Megtöltötte, hogy a halottal együtt bármit is eltemessenek; bíborszínű lepelbe burkolták a holttestet, olajfa-levelekkel borították be, és úgy tették a sírba.* Lükurgosz király életrajza, 27. fejezet. MÁTHÉ 1978. I. 120. Plutarkhosz másik idézett munkája az Instituta Laconica (másként Institutiones Laconicae) címet viseli, magyarul nem érhető el. Kiadása: BERNARDAKIS 1888–1896. II. 181–190. Az idézett mondat: II. 185. 24–27. sor (238D). Saját fordításban magyarul Meurs latin fordítását áttéve: *Nem engedte meg, hogy az emberek bármit is eltemessenek a halottaikkal együtt, csak azt, hogy a testet vörös köpenybe és olajfalevelekbe burkolják, és mindenkit egyenlő módon temessenek el.*

⁶³ *Sed Plutarchus sepulturas hic confundit, nam discrimen in sepeliendo erat, ratioque personarum habebatur. Etenim puniceum amiculum duntaxat his imponebatur, qui perfectæ fortitudinis specimen exhibuissent. Hoc nos docet Aelianus Var[iae] Hist[oriae] lib[ri] VI. cap[ite] VI.* [hozza görögül és latinul is]. MEURSIUS 1661. 188. Ailianosz művét eredeti görög nyelven és latin fordításban Justus Will (1529–1575) német filológus adta ki először 1548-ban, ezt a XVII–XVIII. század folyamán több későbbi kiadás követte. Claudii Aeliani sophistae Variæ historiae libri XIV. Ed. VULTEIUS, Iustus, Wetteranus. Basel, 1548. A Meurs által idézett szakasz: Liber VI. *Laconicæ leges.* 118. Az 1613-as genfi kiadásban már a fejezetbeosztás is megjelenik, ott az érintett szakasz: Liber VI. caput VI. *Laconicæ leges.* 189–190. A Meurs által idézett szakasz saját magyar fordításban: *Lakedaimónban nem volt megengedve, hogy az ellenségtől hadizsákmányt szedjenek. Akik pedig vitéznek bizonyultak, és elestek, őket olaj- és más ágakba burkolva dicsőítő szavakkal szállították el, másrészt akik tökéletes és teljes bátorságot tanúsítottak, azokkal kapcsolatban azt is elrendelték, hogy bíbor lepelbe burkolva, dicsőségesen legyenek eltemetve.* Itt jegyezzük meg, hogy Meurs eléggé pontatlanul idézte forráshelyét.

⁶⁴ MEURSIUS, Johannes: *De regno Laconico libri II, de Piræo liber singularis et in Helladii Chrestomathiam animadversiones.* Utrecht, 1687. A spártai államról szóló mű címével ellentétben nem két könyvből áll, egy tömbből álló munka, mely 23 fejezetre van felosztva. A második megjelentetésekor már módosult is a cím. MEURSIUS, Johannes: *De regno Laconico liber singularis.* = *Thesaurus Graecarum antiquitatum.* V. Ed. Gronovius, Jacobus. Leiden, 1699. 2209–2280.

keresztül beszél el. Minthogy pusztán eseménytörténetet taglal, itt sem esik szó a királyokkal kapcsolatos temetési szokásokról.

Bár egészen biztos, hogy a pápai törvénykönyv előszavánál jóval később íródott, mégis említést teszünk egy XVIII. század végi műről is, mert magyar fordításával együtt majd fontos tanulságokat szűrhetünk le belőle. Ez **Jean-Jacques Barthélemy** (1716–1795) francia író, antropológus, régész és numizmatikus, a francia királyi éremgyűjtemény igazgatója⁶⁵ 1788-ban megjelent négykötetes munkája,⁶⁶ mely a korabeli tudományos publikáció és a kalandregény érdekes egyvelege: egyszerre megalapozott, hiteles korrajz, ugyanakkor színes, izgalmas, képzeletbeli történet. Főhőse a Kr. e. VI. században élt **Anakharszisz** szkíta író és költő, a hét bölcs egyike, aki a görög földet meglátogatván Szolón pártfogoltjaként athéni polgárjogot is nyert.⁶⁷ A regényben mint ifjú látogatja végig a görög poliszokat, és ennek az útnak a leírását örökíti meg a francia régiségbúvár.

A szkíta ifjú természetesen Spártába is eljut, ahol egy Damonax nevű embernél száll meg. A Lakedaimónról elbeszélte dolgokat részben szállásadójától tudja meg, részint saját tapasztalataként tudósít róluk. Ugyanakkor Barthélemy minden információ valós háttérét Hérodotosztól Thuküdidészig, Hérakleitosz Lembosztól Xenophónig, a fejezet- és oldalszámokat is közölve pontosan megadja a lábjegyzetekben.

Az elbeszélés nagyon részletes, a spártaiak életéről és szokásairól az ókori szerzők szinte minden addig publikált adatát felhasználja, így olvashatjuk az összes fentebb említett halotti szokást és királyi előjogot is. Ezek között Barthélemy interpretációjában szerepel a két általunk korábban kiemelt mondat is. Először lássuk a Hérakleidész Lembosztól származó közlést:

On couvre le marché de paille, et l'on défend d'y rien exposer en vente pendant trois jours.⁶⁸

⁶⁵ DELAMARRE, Louis Narcisse: Jean-Jacques Barthélemy. In: Catholic Encyclopedia. Ed. Herbermann, Charles George. I–XV. New York, 1907–1912. II. 312–313.

⁶⁶ BARTHÉLEMY, Jean-Jacques: Voyage du jeune Grèce dans le milieu du quatrième siècle avant l'ère vulgaire. I–IV. Párizs, 1788. (A továbbiakban: BARTHÉLEMY 1788.)

⁶⁷ RÉVAY József: Százarcú ókor. Bp., 1962. 38–40. ZSÓTÉR Szabolcs: Lukianos és a szkíták: a görög identitás kérdése a 2. században. = Corollarium 2015, 18–24.

⁶⁸ Lábjegyzetében: *Heracl. Pont. in antiq. Graec. I. 6, p. 2823.* BARTHÉLEMY 1788. II. 534.

Majd alig négy mondattal lejjebb következik a Hérodotosz által megörökített temetési szokás is:

Quand le Roi meurt dans une expédition militaire, on expose son image sur un lit de parade, et il n'est permis, pendant dix jours, ni de convoquer l'assemblée générale, ni d'ouvrir les tribunaux de justice.⁶⁹

Barthélemy műve bő harminc évvel később magyar fordításban hazánkban is megjelent.⁷⁰ Fordítója az a Deáki Filep Sámuel (1784–1855), aki főállásban az erdélyi guberniumnál, majd az erdélyi udvari kancelláriánál volt különféle beosztásokban állami hivatalnok, emellett azonban operák, színművek, regények műfordítását is végezte, sőt pár évig színésze, majd igazgatója is volt a kolozsvári színháznak.⁷¹ Alább hozzuk a fenti francia mondatok általa meglehetősen pontosan fordított magyar megfelelőjét is:

A' piacztot behintik szalmával, 's három nap nem szabad azon semmit árúlni.⁷²

[...]

Midön a király katonai szolgálatban hal-meg, képét egy pompa ágyra kiteszik; 's nem szabad tíz napokig sem közönséges gyűlést tartani, sem a' törvényszékeket kinyitni.⁷³

Végül a korabeli feldolgozások sorában nézzünk meg egy korai enciklopédiát is!

A *Theatrum vitae humanae* címet viselő művet ketten állították össze: **Conrad Wolffhart** (Conradus Lycosthenes; 1518–1561) elzászi nyelvész, filozófus és természettudós,⁷⁴ valamint mostohafia, **Theodor Zwinger** (Theodorus

⁶⁹ Lábjegyzetében: *Herodot. Lib. 6. cap. 58. Uo.*

⁷⁰ Az ifjú Anacharszis útazása Görög-Országban a' bévett időszámlálás előtt a' negyedik Század' közepén. Barthélemy apátur után Francziából fordította DEÁKŸ Filep Sámuel. I–VII. Kolozsvár, 1820. (A továbbiakban: DEÁKŸ 1820.)

⁷¹ SZINNYEI 1891–1914. II. 693–696.

⁷² Lábjegyzete: *Heracl. Pont. in antiq. Graec. I. 6, p. 2823.* DEÁKŸ 1820. IV. 98.

⁷³ Lábjegyzete: *Herodot. 1. 6, c. 58. Uó IV. 99.*

⁷⁴ BEYER, Jürgen: Lycosthenes, Conrad. = Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Ed. RANKE, Kurt–BREDNICH, Rolf Wilhelm. I–XV. Berlin, 1977–2015. VIII. 1323–1326.

Zvingerus; 1533–1588) svájci orvos és nyelvész,⁷⁵ mindketten a baseli egyetem professzorai. Az első kiadás 1565-os, de a XVII. század folyamán további bővítésekkel együtt még háromszor megjelent. A mű eredetileg tizenkilenc részre oszlik, a bennük szereplő címszavak nem a lexikonokra jellemző alfabetikus rendben sorakoznak egymás után, hanem témakörök szerint vannak csoportosítva. Az emberi test jó és rossz vonatkozásairól szóló XVIII. könyv „Halál” részének „Gyászrítusok” fejezetében olvashatunk Hérodotosz alapján a spártai királyok halálával kapcsolatos szokásokról is, többek között a mi vizsgált mondatunk is Valla szó szerinti fordításában.⁷⁶ A Hérakleidész Lembosz-féle mondat azonban sem itt, sem a kereskedelemről szóló fejezetben, sőt sehol máshol sem olvasható, pedig **Heraclides**re való hivatkozás az első kiadásban több mint 50-szer, az 1604-esben pedig majdnem százszor fordul elő!

Vajon a pápai kollégiumi törvénykönyv előszavának (talán XVI. század végi, talán XVII. századi, esetleg XVIII. század eleji) fogalmazója a Hérodotosztól és Hérakleidész Lembosztól idézett mondatokat az ókori szerzők műveiből vette? Vagy információit valamelyik kortárs történész, mint Krag vagy van Meurs munkáiból nyerte? A közismert enciklopédiát használta? Esetleg valami szélesebb körben elterjedt, népszerűbb kiadvány került a kezei közé?

c. Históriai énekek

Még az sem kizárt, hogy valamiféle verses históriában bukkant fel az állítólagos spártai szokás forrásául szolgáló információmorzsa. Ezekben a XVI. század végén vagy a XVII. század folyamán Magyarországon kiadott, magyar nyelvű, ókori témájú históriás énekekben áttételesen Hérodotosz, Thuküdidész, Xenophón vagy Plutarkhosz közléseivel is találkozhatott a korabeli magyar olvasó. Ahogy az unitárius lelkész, költő, zsoltárfordító és énekszerző Bogáti Fazekas Miklós (1548–1598)⁷⁷ Plutarkhosz művei nyomán állított olvasói elé

⁷⁵ GILLY, Carlos: Zwischen Erfahrung und Spekulation. Theodor Zwinger und die religiöse und kulturelle Krise seiner Zeit. = Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde 1977. 57–139; 1979. 125–225.

⁷⁶ *Theatrum vitae humanae, omnium fere eorum, quae in hominem cadere possunt, bonorum atque malorum exempla historica, ethicae philosophiae praeceptis accommodata, et in XIX libros digesta...* Ed. LYCOSTHENES, Conradus–ZVINGERUS, Theodorus. Basel, 1565. (A továbbiakban: LYCOSTHENES–ZVINGERUS 1565.) 1247. További kiadásai: Basel, 1571. Párizs, 1571. Basel, 1586. Basel, 1604. E legutóbbi kiadásban a kötetek száma 29-re növekedett. Az idézett Hérodotosz-mondat az I. kötet I. könyvében található, a 96. oldalon.

⁷⁷ Életéről: SZINNYEI 1891–1914. I. 1160–1162.

példaképpül tizenhárom ókori asszonyt,⁷⁸ illetve énekelte meg I. Démétriosz Poliorkétész makedón király viselt dolgait,⁷⁹ vagy ahogy a balázsfalvi illetőségű Cserényi Mihály⁸⁰ leginkább Hérodotoszt (munkája címe szerint Xenophónt is) felhasználva írta meg négy híres perzsa király életét,⁸¹ úgy nem kizárt, hogy egy számunkra ismeretlen, elveszett verses história szolgáltatta az alapot az előszó spártaiakkal kapcsolatos állításához. Ki tudja, mennyi ilyen pusztult el vérvizataros évszázadaink során? A Démétriosz-életrajz 7 levélnyi töredéke is csupán úgy maradt fenn, hogy egy kolligátum bekötésekor a könyvkötő tömítésnek használta a kötéstábla elkészítésekor, innen lett kiszabadítva a XIX. század utolsó évtizedében.⁸²

d. Tanintézetek törvénykönyvei

Az ókori történetírók, illetve a kortárs történészek művei, valamint a históriás énekek mellett még egy teljesen más jellegű forráscsoport jöhet szóba, mely természetszerűleg kínálja magát: azok az egyetemi, akadémiai és kollégiumi törvénykönyvek, melyek mintául szolgálhattak a pápai törvények összeállításakor.

Első körben a pápaival nagyjából egyidős hazai református oktatási intézmények: a sárospataki és debreceni kollégium legkorábbi, még a XVI. században keletkezett törvényeivel kellett volna összevetnünk. Ezek azonban sajnos nem maradtak fenn, csak XVII. századi megújításuk és kibővítésük nyomán

⁷⁸ [BOGÁTI FAZEKAS Miklós:] Szep historia az tőkélletes afzfonyállatokról, melly az Plutarhusból fordítatot Magyar nyelvre. Ad notam Gongya közzül egy fő gongya emberne, etc. Kolozsvár, 1577. RMK I. 128. RMNy 385. A munka alapja Plutarkhosz: Γυναικῶν ἀρεταί (Mulierum virtutes; Női bátorság) című műve. BERNARDAKIS 1888–1896. II. 198–249. Magyarul: Plutarkhosz: Moralia. Erkölcsei, filozófiai, állambölcseleti kérdések. Szerk. RAKONCZAI János. Szeged, 2012. 156–160 (nem fordítás, inkább olvasónaplószerű gondolatok).

⁷⁹ [BOGÁTI FAZEKAS Miklós: Demeter király históriája, mely Plutarkhusból fordítottot magyar nyelvre.] Kolozsvár, 1598. Töredék. RMK-ban nem szerepel. RMNy 835. A moralizáló elbeszélés alapja Plutarkhosz Párhuzamos életrajzok című művében található életrajz I. Démétriosz makedón királyról. MÁTHÉ 1978. II. 693–745.

⁸⁰ Életéről: SZINNYEI 1891–1914. II. 45.

⁸¹ CSERÉNYI Mihály: Historia az persiai monarchiabeli feiedelmekről, tvdni illic Cyrusról, Cambiféről, Dariusról, Xerseféről és á többiről röüideden ki fzedetet Xenophonból, Herodotusból és több Authorokból. Az Nagy Sándor, auagy az Mátyás Király éneke notayára. Kolozsvár, 1592. RMK I. 258. RMNy 687. A cím ellenére Xenophónt nem használta, a mű leginkább Hérodotosznak a görög–perzsa háborúról írt művére épül.

⁸² DÉZSI Lajos: Bogáti Fazekas Miklós ismeretlen históriás éneke 1598-ból. = Magyar Könyvszemle 1895. 49–61.

lehet eredeti tartalmukra úgy-ahogy visszakövetkeztetni.⁸³ Az 1621-es sárospataki és az 1657-es debreceni törvényekben semmi spártai temetési szokásra utaló szakaszt nem találtunk. Ezután rátértünk az esetleg mintául szolgáló külföldi intézményekre.

A kollégiumtörténeti szakirodalom régóta hangoztatott állítása, hogy a pápai kollégium és a többi hazai református felsőfokú intézmény fejlődésére a XVI. század végén először a wittenbergi, majd annak egyértelműen lutheránussá válása után a heidelbergi egyetem gyakorolt erős hatást. Emellett egyesek Sturm strasbourggi és Trotzendorf goldbergi tanintézményének felépítését, tananyagát és szellemiségét is közvetett mintának tartják, míg mások ezt megkérdőjelezzik.⁸⁴ Kézenfekvőnek látszott hát, hogy legalább átfussuk ezen tanintézetek törvényeit, vajon a spártai szokásokra való utalás motívuma nem tűnik-e fel valamelyikben.

Nézzük először Wittenberget! Átnéztük az 1546-os és az 1573-ban kinyomtatott 1571-es egyetemi törvényeket a teológiai és a bölcsészeti kar statutumai-val együtt,⁸⁵ ezekben számtalan szentírási ígére hivatkoznak. Emellett megvizsgáltuk a wittenbergi magyar bursa anyakönyvében olvasható, szintén 1571-ben keletkezett szabályzatot is,⁸⁶ mely egy hivatkozásokról mentes szöveg. Klasszikus szerzőkre, ókori szokásokra való utalásokat egyik forrás sem tartalmaz.

⁸³ BÉKEFI Remig: A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei. Bp., 1899. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. XVIII. 3.) BÉKEFI Remig: A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. Bp., 1899. A Sárospataki Református kollégium 1618-as rendszabályai és 1620-as törvényei. Ford. SZENTIMREI Mihály. Sárospatak, 1996.

⁸⁴ MOLNÁR Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Bp., 1881. 26–28, 36–117. RÚZSÁS Lajos: A kialakulástól a szatmári békéig. = A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp., 1981. 5–42. 15–16. MÉSZÁROS István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp., 1981. 226–227, 250. FATA, Márta: Melancthon oder Sturm? Konkurrierende Schulmodelle bei den Protestanten in Ungarn und Siebenbürgen im 16. Jahrhundert und in den ersten Jahrzehnten des 17. Jahrhunderts. = *Hungarian Studies* 2012/2. 205–231.

⁸⁵ *Academiae VVittenbergensis leges, quae bis quotannis publice recitantur*. Wittenberg, 1546. *Leges academiæ VVitebergensis de studiis et moribus auditorum, item Artickel etlicher notwendiger Ordnung und Satzung zu erhaltung guter policen, ruhe, friede und einigkeit im Schul und Stadtre Regiment...* Wittenberg, 1573.

⁸⁶ A wittenbergi magyar coetus anyakönyvét ma a debreceni református nagykönyvtár kéziratjai között őrzik. TREK R 544. Több szövegkiadása is van. LAMPE, Fridericus Adolphus [Debreceni Ember Pál]: *Historiae ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Utrecht, 1728. 275–279. Iskolatörténeti adattár. Szerk. THURY Etele. I–II. Pápa, 1906–1908. II. 30–34. SZABÓ, Géza: *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*. (Bibliothek des Protestantismus im mittleren Donau-raum II.) 40–46. Magyar fordítása: Debreceni Ember Pál: A magyarországi és erdélyi református egyház története. Ford. BOTOS Péter. Sárospatak, 2009. 197–200.

Egyedül egy jóval korábbi dokumentumban bukkantunk Spártára való utalásra: III. Frigyes szász választófejedelem 1508-as oklevelében, melyben új törvényt hirdet ki a wittenbergi egyetem jogi kara részére,⁸⁷ de az említett szokást nem hozza szóba.

Hasonló a helyzet a heidelbergi egyetemmel kapcsolatban is. Itt átnéztük az 1558., az 1580. és az 1588. esztendőhöz kötődő három nagy egyetemi reform legfontosabb okmányait (ezek között az egyetem és a karok törvényeit, valamint az együttlakások szabályzatait is),⁸⁸ de spártaiakat egyik dokumentum sem emleget. Egyedül **Johann Lange** (1485–1565), a rajnai palotagrófság (pfalzi választófejedelemség) udvari orvosa⁸⁹ sorol ókori törvényt és törvényalkotót a jogi karral kapcsolatban, amikor a heidelbergi egyetem egészét és karait egyenként is érintő reformjavaslatát foglalta írásba 1545. november 22-én írt tervezetében,⁹⁰ de az ominózus spártai szokás nála sem kerül elő.

Ezenfelül áttanulmányoztuk a német tanár, filológus, szónok és diplomata **Johannes (Jean) Sturm** (1507–1589) több munkáját is, ezek közül az egyik gyakorlatilag az 1538-ban általa alapított strasbourgi,⁹¹ a másik pedig az 1565-ben

⁸⁷ „*Verum quia parum esset leges interpretari, nisi etiam legibus viveretur, vobis quoque leges vestras transmittimus in unum redactas, et memorie proditum est, Licurgum, qui temporibus Helisei prophete claruit, ut eternitatem legibus suis daret, jurejurando astrinxisse concives nihil eos de suis legibus mutaturos, priusquam reverteretur, et se ad oraculum proficisci simulasse, consulturum quid addendum, mutandumve legibus videretur; sed in Cretam profectum ibique perpetuum exilium egisse, abjicique in mare ossa sua morientem jussisse, ne relatis aliquando Lacedemoniam Spartiate jurisjurandi religione solutos in dissolvendis legibus se arbitrentur.*” FRIEDENSBURG 1926–1927. I. 39–40.

⁸⁸ WUND, Friedrich Peter: Beiträge zu der Geschichte der Heidelberger Universität. Mannheim, 1786. 155–172 (Statuta ac leges universitatis 1558; Statuta domus Dionysianae 1558). HAUZT, Johann Friedrich: Geschichte der Universität Heidelberg nach handschriftlichen Quellen nebst den wichtigsten Urkunden. I–II. Mannheim, 1862–1864. II. 412–413 (Statuten der theologischen Facultät 1558), 416–418 (Statuten für die Regenten des Fürsten-Collegiums 1560), 421–425 (Statuten der theologischen Facultät 1575), 425–433 (Ordnung des Fürsten-Collegiums 1585), 433–439 (Statuten des Casimirianums 1591). THORBECKE 1891. XV–XXII, 1–246 (az 1558-as és 1580-as reform iratai, valamint az 1588-as statutumok).

⁸⁹ FOSSEL, Victor: Aus den medizinischen Briefen des pfalzgräflichen Leibarztes Johannes Lang 1485–1565. = Archiv für die Geschichte der Medizin 1913/4. 238–252. MAJOR, Ralph H.: Johannes Lange of Heidelberg. = Annals of Medical History 1935/2. 133–140.

⁹⁰ „... also ist der Lacedemonier Imperium durch die gesatz Lycurgi, der Athenienser pollice und das Römisch reich durch die leges Solonis und duodecim tabularum, darauß zum theile geflossen, städtlichen uffgewachßen und erhalten ...” THORBECKE 1891. 358.

⁹¹ STURM, Joannes: De literarum ludis recte aperiendis liber. Strasbourg, 1538. (A továbbiakban: STURM 1538.) Közli: VORMBAUM 1860. 653–677.

által megreformált lauingeni gimnázium⁹² oktatási rendjét fejt ki, az utóbbi függelékében eme tanintézmény törvényeit is közli. Két további műve levelezését gyűjtötte össze,⁹³ ezek közül az egyikben felleltük a strasbourgi gimnázium 1538-as törvényeit,⁹⁴ valamint a strasbourgi és a lauingeni gimnázium mindennapos tevékenységeit rendező közös 1565-ös szabályzatot (ez utóbbit a lauingeni tanintézmény megreformálásáról szóló munkája is közli)⁹⁵. Spártára történő utalásokat csak két helyen találtunk,⁹⁶ ezek egyike sem hozható össze-függésbe a pápai kollégiumi törvénykönyv előszavában említett szokáshoz.

Végül a sziléziai Goldberg (ma: Złotoryja, Lengyelország) gimnáziumának **Valentin Trotzendorf** által összeállított, és XI. Henrik liegnitz-briegi herceg által megerősített iskolai szabályzatát⁹⁷ vizsgáltuk meg. Ez, mielőtt részletesen ismertetné a vallásgyakorlással, tanulással és viselkedéssel kapcsolatos előírásokat, öt általános alapelvet mond ki, melyek mind a diákok jogállására és egymás közti egyenlőségére vonatkoznak. Ezek közül a második épít egy állítóla-

⁹² STURM, Joannes: Scholae Lavinganae. Lauingen, 1565. (A továbbiakban: STURM 1565a.) Benne az iskolai törvények: M IIr–N IVv. Közli: VORMBAUM 1860. 723–745. Az iskolai törvények: 742–745.

⁹³ STURM, Joannes: Classicarum epistolarum libri tres sive scholae Argentinenses restituae. Strasbourg, 1565. (A továbbiakban: STURM 1565b.) Közli: VORMBAUM 1860. 678–708. STURM, Joannes: Academicae epistolae urbanae liber unus. Strasbourg, 1569. (A továbbiakban: STURM 1569.) Közli: VORMBAUM 1860. 709–723. Mindkét kötet anyagát egyben kiadta Justus von Dransfeld (1633–1714) német teológus, gimnáziumi tanár, hozzávéve a német filológus és jogász Johannes Kessel (1533–1613) egyik műve (CASELIUS, Joannes: ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ P. P. I dibus Novembris 1593., eiusdem commentatio... Helmstedt, 1594.) második felét is: DRANSFELD 1685.

⁹⁴ STURM 1565b. I IVv–K IVr. DRANSFELD 1685. 98–111. VORMBAUM 1860. 702–705.

⁹⁵ STURM 1565a. K Vr–M Ir. STURM 1565b. H IIv–I IIr. DRANSFELD 1685. 112–127. VORMBAUM 1860. 705–708.

⁹⁶ A lauingeni iskola reformjáról szóló mű azon részében, mely a törvényekről értekezik, Mózes két kőtáblája, az athéni Szolón törvényei és a római tizenkét táblás törvények mellett megemlíti a spártai Lükurgosz törvényeit is ([leges] *Lycurgi apud Spartanos...*) STURM 1565a. C IIIv. VORMBAUM 1860. 727. A Sturm levelezésének második részét közlő kötetben olvashatunk egy, a strasbourgi városi tanácsnak írt levelet, melyben arról értekezik, hogy az athéni köztársaság három dologra lehet büszke: jogrendjére, mely Szolón törvényeiből táplálkozik, katonai teljesítményeire, és irodalmi-művészeti tevékenységére. De egyedül az utolsóban páratlan, hiszen a jogrendjére Róma is büszke lehet, katonai sikerekkel pedig a lakedaimóniak, valamint a makedóniai Fülöp és Nagy Sándor is bőven dicsekedhet. (*Sed bellicę virtutis nomen commune cum Lacedæmoniis habuit, cum Philippo et Alexandro fortuna habuit inferiorem, et tandem, quicquid nominis erat, amisit.*) STURM 1569. 1–2. DRANSFELD 1685. 130–131. VORMBAUM 1860. 709.

⁹⁷ Nyomtatásban Johannes Claius német teológus és tanár (1535–1592) jelentette meg. *Leges scholæ Goldbergensis.* = CLAIUS, Johannes Hertzbergensis: Variorum carminum libri quinque. Görlitz, 1568. (A továbbiakban: CLAIUS 1568.) P 2r–P 8r. Kiadása: *Goldberger Schulordnung.* = VORMBAUM 1860. 53–59.

gos spártai közmondásra,⁹⁸ de ennek sincs semmi köze törvénykönyvünk előszavának említéséhez.

2. A FORRÁSOKHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS LEHETŐSÉGE A KOLLÉGIUMI KÖNYVTÁRBAN FELLELHETŐ FORRÁSOK

Végignéztük tehát, vajon honnan meríthette a pápai kollégiumi törvények előszavának írója azt az információmorzsát, melyből talán az állítólagos spártai szokást megformálta és intő példaképp megemlítette. Tanulmányunk ezen részének végén még annak kell utánajárnunk, vajon a kollégiumi könyvtárban akkor megvolt-e, illetve ma fellelhető-e olyan kötet, melyből az előszó írója megismerhette az említett hérodotoszi és Hérakleidész Lembosz-i mondatokat?

A kollégiumi könyvtár régi anyagának, a Történeti Könyvtárnak a nyilvántartásait átnézve⁹⁹ arra a megállapításra jutottunk, hogy jelenleg régi kiadású Hérodotosz- és Hérakleidész Lembosz-kötetünk nincs, Hérodotosz műveiből vett rövidebb részleteket is csak egy kolligátum¹⁰⁰ tartalmaz. Ennek 1582-ben megjelent első darabja maga is több művet épít egybe: a Kr. u. I. században élt római földrajztudós, **Pomponius Mela** *De situ orbis libri tres* című 3 kötetes földrajzi munkája lett kiegészítve két ezt megbíráló és egy ezeket kiegészítő

⁹⁸ „Factus tribulis serva legem! A Lacedæmoniis usurpatum fuit, iamque in proverbii consuetudinem venit. Et hic quocunque vel loco vel genere nati fuerint, facti scholastici servant leges. Ponit enim personam nobilis, qui induit scholastici.” CLAIUS 1568. P 3r. VORMBAUM 1860. 55. Magyar fordításban: *Ha sorstársá válsz, tartsd meg a törvényt! A lakedaimónok alkalmazták ezt, és már közmondásként jött szokásba. Azok is, akik bármilyen helyen vagy származással születtek, ha diákká váltak, tartsák meg a törvényeket. Mert leteszi a nemes méltóságát, aki felveszi a tanulót.*

⁹⁹ A könyvtári anyagot a XIX. században a porosz rendszerű szakfelosztás szerint katalogizálták. Ez alapján a C I. (Egyetemes történelem), K II. (Egyháztörténet), valamint az L (Régi magyar nyomtatványok, a későbbi RMK I.), M (Hazai idegennyelvű nyomtatványok, a későbbi RMK II.) és N (Ősnyomtatványok) szakokat néztük át. BORSOS István: A pápai evang. reform. főiskola könyvtárának katalógusa és rövid története. Pápa, 1901. 143–178, 452–482, 581–590. Átnéztük továbbá az L, M, N, Q (Antikva – XVI. századi nyomtatványok), R (Apponyi-hungarika: külföldön nem magyarul nem magyar szerzőtől megjelent magyar vonatkozású nyomtatványok, az ú. n. „RMK IV.”) és S (magyar szerzőktől külföldön idegen nyelven megjelent nyomtatványok, a későbbi RMK III.) szakok leltárnaplóját, végül a gyűjtemény nagykönyvtárában a Történeti Könyvtár utóbbi időben számítógépre is vitt cédulakatalógusát: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/papai_reformatus_gyujtemenyek_kiadvanyai_regi_konyvkatalogus/

¹⁰⁰ Könyvtári lelőhelye: DREK D I. 220. Régi könyvtári jelzete: Theca E. Ordo I. Numero 2. DREKK O. 909/23. 2. A kötetet 1802-ben 25 másikkal együtt Zsoldos János pápai orvos ajándékozta a könyvtárnak. DREKK O. 903. 69. 4. tétel.

munkával: **Ermolao Barbaro** velencei filozófus, nyelvész és műfordító, emellett politikus, a velencei Szenátus tagja (1454–1493)¹⁰¹ *Castigationes in Pomponium Melam*,¹⁰² **Fernando (Hernán) Núñez de Guzmán** spanyol nyelvész, a salamancai egyetem professzora (1475–1553)¹⁰³ *Castigationes in Pomponium Melam*,¹⁰⁴ végül a belga jezsuita pap, filológus és műfordító **Andreas Schott** (1552–1629)¹⁰⁵ *Spicilegium annotationum in Pomponium Melam* című írásaival; magát a kötetet is Schott rendezte sajtó alá.¹⁰⁶ A kolligátum másik fele szintén Andreas Schott műve, és szintén 1582-ben jelent meg: a szerző kigyűjtötte Pomponius Mela fent említett művének azon szakaszait, melyeket Hérodotosz történeti munkájából vett át, és két hasámban egymás mellett hozza Hérodotosz görög, és Mela azzal párhuzamba állított latin szövegét.¹⁰⁷ A görög-perzsa háborúról szóló hatalmas mű VI. könyvéből azonban Mela semmit nem vett át, így a számunkra érdekes Hérodotosz-mondat sem szerepel ebben a kolligátumban.

Továbbmenve: ami a történeti feldolgozásokat illeti, a Történeti Könyvtárban nincs egyetlen Niels Krag- és Jan van Meurs-mű sem. Még a XVIII. század végén kiadott kalandregény, Jean-Jacques Barthélemy Anakharszisz utazásáról szóló műve is hiányzik eredeti francia nyelven és teljes terjedelmű magyar fordításban is. Egyedül a német nyelvű kiadás egy rövid részlete vehető ma is kézbe Solymosi Dániel 1816-ban készített és Pozsonyban megjelentetett magyar fordításában.¹⁰⁸ A fordító az ugyanazon nevet viselő tapolcafői lelkész fia volt,

¹⁰¹ Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and Reformation. Ed. BIETENHOLZ, Peter G.–DEUTSCHER, Thomas Brian. I–III. Toronto–Buffalo–London, 2003. I. 91–92. FIGLIUOLO, Bruno: Il diplomatico e il trattatista. Ermolao Barbaro ambasciatore della Serenissima. Nápoly, 1999.

¹⁰² Első kiadása: BARBARUS, Hermolauus Venetus: Castigationes Plinianae et in Pomponium Melam. Róma, 1492–1493. Ebben a Pomponius Mela-műhöz megfogalmazott kritika: c Ilv–d Ir.

¹⁰³ SIGNES CODOÑER, Juan–CODOÑER MERINO, Carmen–DOMINGO MALVADI, Arantxa: Biblioteca y epistolario de Hernán Núñez de Guzmán (El Pinciano). Una aproximación al humanismo español del siglo XVI. Madrid, 2001. (Nuova Roma 14.)

¹⁰⁴ Első kiadása egy olyan Pomponius Mela-szövegközlés, melybe beleépítette kritikai megjegyzéseit. Pomponii Melae [De situ orbis]; Castigationes [Fredenandi Nonii Pintiani] in Pomponium Melam. Salamanca, 1543.

¹⁰⁵ AA 1852–1878. XVII/1. 459–461.

¹⁰⁶ Pomponii Melae de situ orbis libri tres. Andreas Schottus Antverpius recensuit et spicilegio illustravit. Additae Hermolai Barbari Veneti et Fredenandi Nonii Pintiani Castigationes. Antwerpen, 1582.

¹⁰⁷ SCHOTTUS, Andreas Antverpianus: Geographica et historica Herodoti, quæ Latine Mela exscripsit, παραλλήλως concinnata. Antwerpen, 1582.

¹⁰⁸ A' Délusi Filoklesnek a' Boldogságról való beszélgetése. Egy kis darab a' Barthelémy Anacharsisából. Ford. Solymosi Dániel. Pozsony, 1816. A 90 oldalas könyv az eredeti mű LXXVIII–LXXIX. cikkelyét tartalmazza. BARTHÉLEMY 1788. IV. 250–302. A német nyelvű

a pápai kollégiumban tanult, közben Szabadhegyen, majd Komáromban tanárkodott, végül 1817-ben bekövetkezett haláláig a későbbi Komárom vármegyei alispán, országgyűlési képviselő és dunántúli egyházkerületi főgondnok nagybócsai Sárközy József (1802–1867) házi nevelője volt.¹⁰⁹

A könyvtár XVIII. század végi – XIX. század eleji nyilvántartásai¹¹⁰ is arról tanúskodnak, hogy az adászteveli korszak után újjáéledő kollégium felfejlesztésének idején sem volt a könyvtár a fentebb felsorolt művek egyikének birtokában sem.

Természetesen a XVII. századi kollégiumi könyvtári állomány jóval nagyobb lehetett, azóta igen sok kötet eltűnhetett vagy elpusztulhatott. Mindenesetre nem tudunk egyetlen példányt sem felmutatni, amelyről, ha nem is állítható, de legalábbis feltételezhető lenne: ebből szerezte információit az előszó fogalmazója.

3. A TALÁLT FORRÁSHELYEK ÉRTELMEZÉSE

Az előszó spártai szokásra való utalásának feltételezett forrásául adott tehát egy Hérodotosztól és egy Hérakleidész Lembosztól származó mondat. Hogyan lehetett ezekből eljutni az exlex állapot képtelen ötletéig? Ehhez talán fontos megnézni az eredeti szövegeket, mert a titok nyitja talán az egyes kifejezések értelmezésében rejlik.

Kezdjük az egyszerűbbel!

fordítás, melyből alighanem Solymosi is dolgozott: *Reise des jüngern Anacharsis durch Griechenland vierthalb hundert Jahre vor der gewöhnlichen Zeitrechnung aus dem Französischen des herrn Abbé Barthelemy*. Ford. BIESTER, Johann Erich. I–VII. Berlin, 1789–1793. A magyarra fordított rész: VI. 362–368. és VII. 3–31.

¹⁰⁹ A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. Szerk. KÖBLÖS József–KRÁNITZ Zsolt. I–II. Bp., 2009–2018. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 10, 15–16.) II/1. 891. II/2. 1603. SZINNYEI 1891–1914. XII. 208–209.

¹¹⁰ DREKK O. 899. A pápai református kollégium könyvtári állományának szakok szerinti jegyzéke (XIX. század közepe: a legfrissebb könyv kiadási éve: 1854.). Benne: I. Történelem és földrajz. II. Jog- és államtudomány. III. Filozófia. IV. Teológia. V. Vegyes. VI. Természettudomány. Az I. csoport 11. oldalán, az 5. sorban fordul elő **Pomponius Mela** már említett műve (lásd a 94. sz. jegyzetet!), lelőhelye: III. szekrény, 3. sor. DREKK O. 903. A pápai református kollégium anyakönyve (1791–1845). Benne: Az 1752 előtti időszakból megmaradt régi könyvek jegyzéke: 55–57. Az 1794 óta a könyvtárnak adományozott könyvek: 59–175. Az 1791-től vásárolt könyvek: 177–209. DREKK O. 908. A pápai református kollégium könyvállományának betűrendes jegyzéke (1802). DREKK O. 909. A pápai református kollégium könyvtárának régi leltárnaplói (1791–1831). Benne: 12. Libri philologici. 14. Libri historici. Mindez: SZABÓ 1987. 152–154 (640, 642, 644, 648–649. sz.).

A Hérakleidesz Lembosz-féle mondat görög eredetije a következő, mellé téve szövegközlője, Niels Krag latin fordítását is:¹¹¹

“Όταν δὲ τελευτήσῃ βασιλεύς, τρεῖς ἡμέρας οὐδὲν πωλεῖται καὶ ἀχύροις ἢ ἀγορὰ καταπάσσεται.
Quum regem mori contingit, triduo nihil venditur, sed paleis forum conspergitur.

Ennek a mondatnak a jelentése egyértelmű, minden fordítása pontosan adja vissza az eredeti szöveget,¹¹² nem érthette félre a XVI–XVIII. századi olvasó sem.

A tanulmányunk elején közölt hosszabb Hérodotosz-idézet minket különösen érdeklő, vastag betűkkel szedett mondatával azonban már nem ez a helyzet. Ennek görög eredetije a következő:

ἐπεὰν δὲ θάψωσι, ἀγορὴ δέκα ἡμερέων οὐκ ἴσταται σφι οὐδ’ ἀρχαιρεσίη συνίξει, ἀλλὰ πενθέουσι ταύτας τὰς ἡμέρας.¹¹³

Tegyük mellé a Lorenzo Valla-féle fordítás latin mondatát is!

Cuius [regis] tumulatione decem dies iustitium est: nullusque magistratum consessus, sed luctus continens.
... *akinek a temetését követően tíz napig törvénykezési szünet van, nem gyűlnek össze a hivatalnokok, hanem folytonos gyász van.*

¹¹¹ Krag XVI. század végi, Schneidewin XIX. és Dilts XX. századi szövegkiadásának pontos könyvészeti adatait lásd a 33. sz. jegyzetben! A modern szövegközlésekkel ellentétben Krag az **ou** kettőshangzó jelölésére kora szokása szerint **Ϝ** ligatúrát használ, tehát az **οὐδὲν** szó nála **Ϝδὲν** alakban fordul elő.

¹¹² A modern szövegközlő angol fordítása is mindenben megegyezik a magyar változattal: *Whenever a King dies, nothing is sold for three days and the market place is sprinkled with chaff.* Lásd a XX. századi forrásközlés könyvészeti adatait a 33. sz. jegyzetben!

¹¹³ SCHWEIGHÄUSER, 1816. III. 57–58. Hasonlóképpen szerepel a többi XIX. századi és későbbi szövegkiadásban is. Ugyanígy hozzák a korábban említett 1502–1715 között kiadott görög nyelvű vagy bilingvis kiadások is, annyi különbséggel, hogy ligatúrákat használnak: az **ou** kettőshangzó helyett **Ϝ** jelet, az **στ** helyett pedig a sztigmát (**Ϛ**, tehát nem **Ϛ!**). Eszerint a **πενθέουσι** szó **πενθέουσι**, az **οὐκ** és **οὐδ’** sokszor **Ϝκ** és **Ϝδ’**, az **ἴσταται** pedig mindig **ἴσταται** alakban fordul elő.

A latin fordítást ebben a formában olvashatjuk az 1474-es első kiadástól kezdve egészen az 1679-ben megjelent bilingvis kiadásig.¹¹⁴ Majd negyven évvel később, az 1715-ben megjelent bilingvis kiadásban, mely **Jakob Gronovius** (Jacobus Gronovius, Jacob Gronow; 1645–1716) holland klasszika-filológus, régész, történész és geográfus, a leideni egyetem professzora¹¹⁵ gondozásában és jegyzeteivel jelent meg, a latin fordítás némileg módosult:

... **et cum sepeliverunt**, decem dies iustitium est, nullusque **comitorum** consessus, sed luctus continens.¹¹⁶
... és miután eltemették, tíz napig törvénykezési szünet van, nem jön össze a népgyűlés, hanem folytonos gyász van.

Ez a mondat így szerepel a Hollandiában működő német filológus és jogász **Peter Wesseling** (Petrus Wesselingius; 1692–1764), az utrechti egyetem professzora¹¹⁷ jegyzeteivel megjelent 1763-as kiadásban is.¹¹⁸

A XIX. század első felében megjelent kritikai kiadásokban a latin mondat tovább formálódik:

Sepulto rege per decem dies nec populi concio instituitur, nec magistratum consessus, sed per hos dies continuos lugent.¹¹⁹
Miután a királyt eltemették, tíz napon át sem népgyűlést, sem tisztviselői összejövetelt nem tartanak, hanem ezekben a napokban folytonosan gyászolnak.

Ha a modern nyelvekre való fordítást nézzük, a kép tovább árnyalódik. Az 1709-ben készült, első teljes szövegű angol fordításban ezt olvassuk:

When they bury him, all Bufinefs ceafes for ten Days; the Courts are not affembled, and the Mourning continues during that time.¹²⁰

¹¹⁴ Lásd a mellékleteket!

¹¹⁵ AA 1852–1878. VII. 440–444.

¹¹⁶ HERODOTOS L 1715 GL 349 (lásd az 1. sz. mellékletet!).

¹¹⁷ AA 1852–1878. XX. 123–126.

¹¹⁸ HERODOTOS A 1763 GL 464 (lásd az 1. sz. mellékletet!).

¹¹⁹ SCHWEIGHÄUSER 1816. III. 57–58. SCHWEIGHÄUSER 1830. II. 278. DINDORF 1844. 293.

¹²⁰ The History of Herodotus. Ford. LITTLEBURY, Isaac. I–II. London, 1709¹. 1720². 1737³. Az idézett mondat a második kiadásban: II. 101.

Amikor eltemetik, minden üzletelés szünetel tíz napon át; a bíróságok nem gyűlnek össze, és a gyász folyamatosan tart ez alatt az idő alatt.

Két modern angol fordítás:

After the burial, by the space of ten days there is no assembly, nor do they elect magistrates, but continue mourning the whole time.¹²¹
A temetés után tíz napnyi időtartamra nincs gyűlésezés, nem választanak tisztviselőket, hanem egész idő alatt tart a gyász.

... and after burial, for ten days thereafter there is no meeting for market or assize, nor for choosing of magistrates, but these are days of mourning.¹²²
... és a temetés után, azt követően tíz napon át nincs összejövetel piacozásra vagy törvénykezésre, sem tisztviselők megválasztására, hanem ezek a gyász napjai.

Lássuk most az ominózus mondat két XVI. századi német fordítását!

... unnd weret dise begengnuß zehen tag lang dazwischen geht yederman müssig und halt man der zeit weder radt noch gericht, sonder ein stettigs trauren und klagen.¹²³
... és a temetés megtörténte utáni tíz napos időszakban mindenki henyél, és ez idő alatt nem tanácskoznak és nem törvénykeznek, hanem tartósan gyászolnak és panaszkodnak.

Wann sie nun ihrer Könige Begräbnuß verrichten, wirdt bey ihnen in zehen Tagen kein Gericht gehalten, es setzet sich auch inwendig diesen tagen der Raht nicht, sondern es wirdt dieselbige zeit in Trauwrigkeit vollendet und zugebracht.¹²⁴

¹²¹ RAWLINSON 1858–1860. III. 455.

¹²² GODLEY 1920–1924. III. 206–207.

¹²³ Die Hystori Herodoti von dem Persier und vilen andern Kriegen. Ford. BONER, Hieronymus. Augsburg, 1535. Oldalszámolás nincs, az idézett mondat: Das sechs Buch, LXXXVIII.

¹²⁴ Herodoti des Aller Fürnembsten und ältesten Geschichtsschreibers Historia ... auß der Griechischen Sprach in die Teutsche gebracht. Ford. SCHWARTZKOPFF, Georg. Frankfurt, 1593. 283.

Amikor aztán királyuk temetését elvégezték, tíz napig náluk nem tartanak törvénykezést, és ezeken a napokon belül a tanács sem ülészik, hanem ezt az időt gyászban töltik és arra fordítják.

Lássunk két XVIII. századit is!

Nach seinem Begräbnisse wird in zehen Tagen kein Gericht gehalten, und keine Rathversammlung angestellet, sondern die ganze Zeit zur Trauer angewendet.¹²⁵

Temetése után tíz napig nem törvénykeznek, és tanácsülést sem tartanak, hanem az egész időt a gyászra fordítják.

Ist er dann beygesetzt, so halten zehen Tage lang weder das Volk Versammlungen, noch die Gerichte Sitzungen, sondern alles ist während der Zeit in Trauer.¹²⁶

Miután eltemették, tíz napig sem népgyűléseket, sem törvényszéki üléseket nem tartanak, hanem eközben minden gyászban van.

Végül két XIX. századit!

Und wenn sie ihn begraben, so wird zehn Tage lang kein Gericht gehalten und die Obrigkeit hält keine Sitzungen, sondern sie trauern diese Zeit über.¹²⁷

És amikor eltemették, tíz napon át nem törvénykeznek, és az előljárók sem ülésznek, hanem ez alatt az idő alatt gyászolnak.

Nach der Bestattung darf während einer Frist von zehn Tagen kein Markt gehalten werden, noch das Volk sich versammeln um zu den Aemtern zu wählen, sondern alle diese Tage über sind sie in Trauer.¹²⁸

¹²⁵ Des Herodotus neun Bücher der Geschichte. Ford. GOLDHAGEN, Johann Eustachius. Lemgo, 1756. 470.

¹²⁶ Herodots Geschichte. Ford. DEGEN, Johann Friedrich. I–VI. Frankfurt, 1783–1791¹. Herodots Geschichte. Ford. DEGEN, Johann Friedrich. I–V. Bécs, 1794². (Sammlung der römischen und griechischen Classiker in deutschen Übersetzungen XVII–XXI.) Az idézett mondat a második kiadásban: III. 132.

¹²⁷ Die Geschichten des Herodotus. Ford. LANGE, Friedrich. I–II. Breslau, 1810–1813¹, 1824². Az idézett mondat a második kiadásban: II. 96.

¹²⁸ Die Geschichten des Herodot. Ford. STEIN, Heinrich. I–II. Oldenburg, 1875. II. 85.

A temetés utáni tíz napos időszakban nem tartanak vásárokat, és a nép sem gyülekezik össze, hogy tisztviselőket válasszon, hanem ezekben a napokban gyászolnak.

Nézzünk meg négy francia fordítást is, egyet-egyét a XVI., XVII., XVIII. és XIX. századból!

*& dix iours fuiuans, apres la sepulture & l'enterrement fait, les boutiques font fermées, la iustice ceffe & le confeil, demeurans tous en dueil.¹²⁹
... és azután, hogy a temetés és a gyászszertartás megtörtént, tíz napig a boltok zárva maradnak, az igazságszolgáltatás és a tanácskozás szünetel, minden gyászban marad.*

*& dix iours durant apres qu'on l'a mis dans la sepulture, toutes les affaires ceffent, les Magiftrats ne vont point au Palais, & toutes chofes font en dueil.¹³⁰
... és azután, hogy a temetés megtörtént, tíz napon át minden vásárolás szünetel, a tisztviselők nem mennek a középületbe, és minden dolog gyászban van.*

*Quand on l'a mis en terre, le peuple cesse ses assemblées, les tribunaux vaquent pendant dix jours, et durant ce temps le deuil est universel.¹³¹
Amikor a földbe helyezték, a népgyűlések szünetelnek, a bíróságok tíz napra felfüggesztik működésüket, és ebben az időben általános gyász van.*

*Quand ils l'inhument, pendant dix jours ils suspendent les assemblées de l'agora et les tribunaux; tout ce temps est consacré au deuil.¹³²
Amikor elföldelték, tíz napig felfüggesztik a népgyűlést és az ítélkezést, az egész időt a gyásznak szentelik.*

¹²⁹ Les neuf Livres des histoires de Herodote. Ed. ROIGNY, Jean de. Párizs, 1556. CXLIVr.

¹³⁰ Les Histoires d'Hérodote. Ford. RYER, Pierre du. Párizs, 1645. 395. 1658². 395.

¹³¹ Histoire d'Hérodote. Ford. LARCHER, Pierre-Henri. I-VI. Párizs, 1786. IV. 128.

¹³² Histoires d'Hérodote. Ford. GIGUET, Pierre. Párizs, 1860. 349.

Álljanak a sor végén magyar fordítások is! Először hadd jegyezzünk le egy XIX. század végi fordítást!

... temetés után tíz napon át nincs gyűlés, sem választás; e napokon át mindenki gyászol.¹³³

Végül ezt a sort zárjuk le azzal a fordítással, amivel tanulmányunk elején egyszer már szembesülhetett a tisztelt olvasó!

[Ha egy király háborúban esik el, elkészítik a szobormását, s azt fektetik díszes halotti ágyra.] **A temetés után pedig tíz napig nem tartanak piacot, nem gyűlnek össze választásra, mert ezekben a napokban mindenki gyászol.**¹³⁴

Miért tartottuk fontosnak felsorolni ezeket a latin és nemzeti nyelvi fordításokat? Mert minden fordítás egyben szövegértelmezés is. Mind a Hérakleidész Lembosz-féle, mind a Hérodotoszi mondatban ugyanis szerepel az *agora* szó, melynek többféle jelentése van, s attól függően, melyik fordító melyiket ragadja meg, aszerint születnek különféle szövegváltozatok.

Az *agora*, (illetve latin megfelelője, a *forum*)¹³⁵ szó általában a görög, illetve római városok főterét jelölte. Ez egyszerre volt a gazdasági, társadalmi, jogi és vallási élet színhelye, az a központi hely, ahol a vásárok, a népgyűlések, a katonai felvonulások, a törvénykezés és a vallási ünnepek eseményei zajlottak. Ezt a díszes teret a legtöbb városban templomok, oszlopcsarnokok (*sztoa*) és egyéb díszes középületek vették körül.¹³⁶ Az *agora* szóból képzett igék is tükrözik a főnév jelentéstartalmának sokszínűségét: az *agorazó* jelentése 'piacra megy', 'vásárol', míg az *agoreuó* fordítása 'gyűlésen beszél', 'nyilvánosan szónokol'.¹³⁷ Ebből következően nem mindig könnyű eldönteni, hogy a szót

¹³³ Herodotos történeti könyvei. Ford. GERÉB László. I–III. Bp., 1892. (Görög és latin remekírók) II. 268–269.

¹³⁴ Lásd a 26. sz. jegyzetet!

¹³⁵ Ezt a tényt még a Valla-féle latin fordítás is alátámasztja. Xerxész szárazföldi serege egyszer átvonult egy Agora nevű görög városon. A latin fordítás így szól: „... *per medium oppidi, cui nomen est Agora, id est forum.*” HERODOTOS V 1474 L 184r (lásd a mellékleteket!).

¹³⁶ NÉMETH György: A polisok világa. Bp., 1999. 89–90.

¹³⁷ Uo. 89. De a legtöbb újkori Hérodotosz-kiadás is ismeri ezt a megkülönböztetést. *Agoramai* = concionor, concionem habeo. *Agorazó* = in foro versor. Herodoti vocabula Ionica.

magában foglaló kifejezéseket hogyan fordítsuk, ezt mindig a szöveggörnyezet dönti el.¹³⁸

A Herakleidész Lembosz-féle mondatban az agora jelentése egyértelmű: amennyiben a háromnapos piacozási tilalmat úgy teszik látványossá, hogy az agorát behintik pelyvával, akkor itt nyilvánvalóan a szó piacteret jelent.

A Hérodotosz mondatban a helyzet már korántsem ilyen egyértelmű. Az „ἀγορὴ ... οὐκ ἴσταται σφί” szó szerinti fordítása: ‘agorát nem rendez / nem tart magának’, ami bizony több dolgot is jelenthet.

A klasszikus Valla-féle latin fordítás az agorának a bírósági ügyekben játszott szerepét szem előtt tartva a rómaiaknál dívó *iustitium* intézményét hozza be,¹³⁹ vagyis törvénykezési szünetről beszél, és emellett a tisztviselők összegyűlésének tilalmát, vagyis a közigazgatási tevékenységek felfüggesztését emlegeti. A Gronovius- és Wesseling-kiadásokban szereplő latin fordítás a *iustitium* mellett a népgyűlések szüneteltetéséről beszél, a XIX. századi kritikai kiadások

HERODOTOS G 1570 G 18–19. G 1592 GL δIIIr. F 1608 GL 12. G 1618 GL 12. Lo 1679 GL d2r. L1715 GL 721. A 1763 GL App. 10. Lásd a mellékleteket!

¹³⁸ Klasszikus nagyszótárunk szerint az ἀγορά ἄς, ἡ szó jelentései: 1. gyűlés, népgyűlés 2. népgyűlési beszéd, szónoklat 3. köztér, piactér 4. piac 5. árucikkek, élelmiszerek. GYÖRKÖSY Alajos–KAPITÁNYFÉ István–TEGYEY Imre: Ógörög-magyar nagyszótár. Bp., 1990. 19.

¹³⁹ A Rawlinson-féle 1860-as angol fordítás lábjegyzete hívja fel az olvasó figyelmét arra, hogy ez a Hérodotosznál emlegetett jelenség rokonítható a rómaiak *iustitium* nevű jogintézményével, mely a császár vagy egy híres személyiség halála után elrendelt törvénykezési szünetet jelent. Hivatkozik Tacitus évkönyveire, Suetoniusnak Caligula császárról írt életrajzára és Lucanus Pharsalia című eposzára. RAWLINSON 1858–1860. III. 455. 4. sz. jegyzet. Caius Suetonius Tranquillus (69 körül–160 körül) római levéltáros és életrajzíró, leghíresebb művében, mely a Császáreléletrajzok (De vita XII caesarum libri VIII) címet viseli, 12 császár életrajzát írta meg. A Caligula-életrajz eleje a Germanicus halálát követő birodalmi szintű gyász megnyilvánulási formáinak leírásakor erről is megemlékezik: „*Quin et barbaros ferunt, quibus intestinum, quibusque adversus nos bellum esset, velut in domestico, communique maerore consensisse ad indutias; regulos quosdam barbam posuisse et uxorum capita rasisse ad indicium maximi luctus; regum etiam regem et exercitatione venandi et convictu megistanum abstinuisse, quod apud Parthos iustiti[i] instar est.*” IV. könyv 5. fejezet. A császár nővére, Drusilla halála után pedig többek között a következők történetek: „... eadem [= Drusilla] defuncta *iustitium* indixit, in quo rasisse, lavisse, cenasse cum parentibus aut coniuge liberisve capitali fuit.” IV. könyv 24. fejezet 2. Caii Suetonii Tranquilli De vita caesarum libri VIII. Ed. IHM, Maximilianus. Lipcse, 1907. 164, 176. Magyar fordításban: „Azt mondják, még az idegen népek is, akik egymás közt vagy akár ellenünk háborút viseltek, mint valami közös, állami gyász idején, egyhangúlag fegyverszünetet kötöttek; egyes királyok szakállukat és feleségük haját leborotváltatták a legmélyebb gyász jeléül; még a »királyok királya« is tartózkodott a vadászattól és lakomázástól előkelőivel, s ez a parthusoknál olyasmí, mint nálunk a bíróságok szüneteltetése.” Valamint: „Drusilla halálakor törvénykezési szünetet rendelt el; és halállal bűnhődött, aki ez idő alatt kacagott, mosakodott, szülei, felesége és gyermekei társaságában vacsorázott.” Suetonius: A caesarok élete. Ford. KIS Ferencné. Bp., 1984⁴. 136–137, 164. Suetonius összes művei. Ford. KIS Ferencné, KOPECZKY Rita. Bpé, 2004. 153, 164. Tacitusra lásd az 52. és 56., Lucanusra az 54. sz. jegyzetet!

latin fordításai pedig a népgyűlés és újra a közigazgatás felfüggesztését említik. A XVIII. századi angol, a XIX. századi francia és majdnem az összes német fordítás szintén a *iustitium* fogalmkörében gondolkodik (*the courts, das Gericht, les tribunaux*), emellé a tanácskozások tilalmát, egy esetben a népgyűlés felfüggesztését társítják. Ugyanezt a vonulatot követi a XVII. századi Niels Krag és a XVIII. századi Barthélemy is: az ominózus Hérodotosz-mondatban szereplő kettős tilalmat az előbbi a *iustitium* fogalmával és a hivatalnokok összejöveteleinek, az utóbbi pedig a népgyűlések és a bíróságok működésének felfüggesztésével adja vissza, holott mindketten ismerik, sőt idézik a Hérakleidesz Lembosz-féle állítást is.

Az agora gazdasági életben játszott szerepét a korai francia és angol fordítások részesítik előnyben, ezek a piacozás, vásárolás felfüggesztését emlegetik. Később ezek az értelmezések háttérbe szorulnak, és csak a XIX. század végi német fordítás hozza vissza. A XX. század eleji angol változat óvatosan mindkét lehetőséget egyszerre hozza (*no meeting for market or assize*), a legutóbbi magyar fordítás az, ami újra egyértelműen a gazdasági megközelítés mellett teszi le voksát. Pedig, ha figyelembe vesszük a Hérakleitosz Lembosz-féle közlést is, ahol egyértelműen a vásárolás tilalma és a piactér (agora!) pelyvával való behintése szerepel, véleményünk szerint a mérleg nyelve inkább efelé a megoldás felé billen!¹⁴⁰

De a Hérodotosz-féle mondatnak van egy másik kérdéses pontja is: az „ἀρχαιρεσίη συνίξει”-kifejezés fordítása. Miután az *arkhaireszia*, illetve ión

¹⁴⁰ Egy XX. századi angol Hérodotosz-kommentár szerint is ezen a forráshelyen az agoré szónak ilyen jelentése van. *Ἀγορῆ = traffic (c. f. I. 153. 2.), public business.* HOW-WELLS 1912. II. 88. A megjelölt másik forráshelyen Rawlinson és Godley a *market-place*, Muraközy Gyula a *piac* szót használja. RAWLINSON 1858–1860. I. 291. GODLEY 1920–1924. I. 194–195. MURAKÖZY 1998. 79. A Schweighäuser-féle Hérodotosz-lexikon az *agora*, pontosabban ión dialektusban az *agoré* szó összes jelentését felsorolja. *Ἀγορῆ, ἡς, ἡ: 1. concio populi, conventus [ἀγορῆ δέκα ἡμερῶν οὐκ ἴσταται σφί VI. 58. emellett még: VI. 11.] 2. Forum rerum venalium. [VII. 23.] 3. Forum; locus, ubi vel concio habetur, vel res venales prostant. [V. 101. VII. 26.]* SCHWEIGHÄUSER 1824. I. 6. Tehát az 1. jelentése: **népgyűlés, összejövetel**. Amint látszik, a mi forráshelyünkön előforduló szónak Schweighäuser egyértelműen ezt az értelmezést adja. A 2. jelentése: **piactér**. Az itt idézett forráshelyen lévő szó angol fordítása Rawlinsonnál: *a place of assembly and a market*. RAWLINSON 1858–1860. IV. 27. Godley-nál: *a place for buying and marketing*. GODLEY 1920–1924. III. 339. Muraközy Gyula fordítása: *Van ott egy rét is, melyet gyülekezőhelynek és piacnak használtak...* MURAKÖZY 1998. 467. A 3. jelentése: **főtér** (ahol népgyűlést tartanak és kereskednek). Az itt idézett forráshelyeken lévő szó angol fordítása mind Rawlinsonnál, mind Godley-nál mindkét előfordulásánál: *market-place*. RAWLINSON 1858–1860. III. 311. IV. 30. GODLEY 1920–1924. III. 123, 341. Muraközy fordításában az egyik esetben: *piactér*, a másikban: *főtér*. MURAKÖZY 1998. 387, 468.

dialektusban *arkhaireszié* szó egyértelműen tisztviselőválasztást jelent (*ai-reszisz* = választás!), tulajdonképpen érthetetlen, hogy ezt a kifejezést egészen a XIX. század végéig miért úgy fordították, mintha csak *arkhoszok* (vezetők) vagy *arkhónok* (főhivatalnokok) összeülésétől, összejöveteléről lenne szó.¹⁴¹ Némi magyarázattal szolgálhat Schweighäusernek a XIX. század elején összeállított hérodotoszi szójegyzéke, melyben a kifejezés elsődleges jelentéseként ugyan a tisztviselőválasztást hozza, de másodikként már a népgyűlés szerepel, majd a *metonímia* jelenségére hivatkozva azt állítja, hogy a szó magukat a tisztviselőket is jelentheti.¹⁴² Ez az érvelés azonban némileg erőltetettnek tűnik, s alighanem nemcsak nekünk. A század második felétől megjelent fordítások ugyanis ezen a helyen már mind tisztviselőválasztásról szólnak.¹⁴³

A pápai törvénykönyv bevezetésének írója azonban nyilván csak a XVI–XVII. századi (esetleg XVIII. század eleji) munkákból meríthetett. Így, akár görög eredetiben, akár Valla latin fordításában olvasta magát Hérodotoszt, akár valamelyik korabeli történész, egy hozzáférhető enciklopédia vagy valamilyen népszerű históriás ének elbeszéléséből értesült a spártaiak királytemetési szokásairól, ő azzal a megközelítéssel találkozott, amely a kérdéses kifejezéseket törvénykezési szünetként és a közigazgatás felfüggesztéseként értelmezte. Nyilván ez a megközelítés játszott közre a törvénykönyv előszavában említett spártai szokás megfogalmazásában is.

Az a kérdés azonban még mindig nyitva marad, hogy amennyiben Hérodotosz tíznapos „agorataratási” és tisztviselőválasztás-rendezési, valamint Hé-
rakleitosz Lembosz háromnapos piacozási tilalma ugyanazt a jelenséget ta-

¹⁴¹ Szójegyzékben először az 1608-as és 1618-as Hérodotosz-kiadásban tűnik fel. *Ἀρχαιροσίη. Scriptum ἀρχαιροσίη VI. 58.* Lexikon tón Herodoteión lexeón. HERODOTOS F 1608 GL 35. G 1618 GL 35. L 1715 GL 745. Az 1679-es kiadásban Gale az ominózus Hérodotosz-mondatra hivatkozva hozza, és meg is magyarázza jelentését. *Ἀρχαιροσίη = magistratus, magistratum electio.* Index dictionum Ionicarum. HERODOTOS Lo 1679 GL Uuuiv. Az 1763-as kiadás Hérodotosz-lexikona ezt a szót az *ἀρχαιροσιάζω (= tisztviselőt választ)* szóval magyarázza. HERODOTOS A 1763 GL App. 176. f. jegyzet. SCHWEIGHÄUSER 1816. VI/2. 354. Ezek ellenére Gale is meghagyta a latin fordításban Valla „*nullusque magistratum consessus*” fordulatát, ami aztán Gronovius és Wesseling kiadásában „*comitorium consessus*”-ra módosult, hogy aztán a XIX. század első felében keletkezett kritikai kiadásokban visszatérjenek a „*magistratum consessus*”-ra. Lásd a 114., 116., 118–119. sz. jegyzetet és a HERODOTOS kezdetű kóddal jelölt kiadások feloldásához a mellékleteket!

¹⁴² *Ἀρχαιροσίη, ἡς, ἡ: electio magistratum, comitia; sed et per metonymiam magistratus ipsi. ἀγορὴ δέκα ἡμερῶν οὐκ ἴσταται σφί οὐδ’ ἀρχαιροσίη συνίξει, Neque ullus magistratum est consessus. VI. 58. nisi et ibi intelligas, Nec habentur comitia.* SCHWEIGHÄUSER 1824. I. 102–103.

¹⁴³ Egyértelműen ilyen jelentést tulajdonít az *arkhaireszié* szónak a XX. századi angol Hérodotosz-kommentár is. *Ἀρχαιροσίη = meeting for election.* HOW–WELLS 1912. II. 88.

karja, mi lehetett az oka, hogy a két forrás két különböző időtartamot jelölt meg?

Ez a kérdés foglalkoztathatta a Hérodotosz-mű XVIII. század végi kritikai kiadásának készítőjét is. Wesseling az ominózus mondathoz írt lábjegyzetében egy harmadik időtartamra irányítja a figyelmet: megemlíti a perzsa királyok halála után beállt törvénykezési szünetet (*iustitium*), mely öt napig tart, és két forráscsoportra is hivatkozik.¹⁴⁴

Ezzel pedig már áttérhetünk másik fő csapásirányunkra!

II. A PERZSA „SZÁL”

Az ókori perzsák eddigi vizsgálódásaink nyomán is számtalan ponton felbukkantak. Emlékezzünk vissza tanulmányunk elejére: a spanyol „Perzsák” 1814-es nyilatkozatára, ahol nyitva maradt a kérdés: a manifesztum fogalmazói milyen forrásból merítették azt az ókori perzsa szokást, mely egyébként kísértetiesen hasonlít a pápai törvénykönyv bevezetésében említett spártai temetkezési hagyományhoz. Vagy gondoljunk arra, hogy Hérodotosz nagy műve eleve a perzsák elleni háborúról szól, így rengeteg perzsa vonatkozást is említ. Általunk részletes vizsgálat alá vetett mondata után is rögtön azt említi meg, hogy királyuk halálát követően a spártaiak és a perzsák egyaránt elengedik polgáraik adósságait.¹⁴⁵ Nem véletlen az sem, hogy **Henri Estienne** (Heinricus Stephanus, 1528/1531–1598) francia nyelvész, klasszika-filológus, szövegkiadó és nyomdász¹⁴⁶ 1566-os latin és 1570-es görög nyelvű Hérodotosz-kiadásában a perzsa királyi udvarban élt **Knidoszi Ktésziasz** (Kr. e. V. sz.) orvos és történetíró műveinek fennmaradt töredékeit is közölte: a perzsa birodalomról írt *Perzika* című 23 kötetes munkájának, illetve az Indiáról szóló, *Indika* című művének részleteit **Phótiosz** (820–893) konstantinápolyi pátriárka (858–867, 877–886) *Bibliothéké* című irodalomtörténeti munkája őrizte meg az utókor számára. Estienne a későbbi Hérodotosz-kiadásokban ezt a szövegegységet a perzsákra, egyiptomiakra, etiópokra és indiaiakra vonatkozó újabb és újabb forráshelyekkel egészítette ki (lásd az 1. sz. függelék!).

¹⁴⁴ *Iustitium functo Persarum rege quot fuerit dierum* Brissonii *quaesivit exemplo Joannis Alberti Fabricii ad Sextum philosophum liber II. Adversus grammaticos pago* 296. HÉRODOTOS A 1763 GL 464. 97. sor jegyzete. (Lásd az 1. sz. mellékletet!)

¹⁴⁵ VI. 59. MURAKÖZY 1998. 417.

¹⁴⁶ VÁRKONYI Nándor: *Az írás és a könyv története*. Bp., 2001. 367.

Sajnos azonban egyik töredékben sem olvashatunk arról a szokásról, melyet az újkori spanyol nyilatkozat emleget, és amelyre Wesseling is felhívta a figyelmet. Ezért újra forrásfeltárára kell vállalkoznunk, melyben számunkra Wesseling említett lábjegyzete nyújt iránymutatást.

1. FORRÁSOK

a. Ókori görög-római történetírók

Az említett óperzsa hagyományt két ókori forrás őrizte meg az utókor számára.

Az egyik a Krisztus utáni II–III. századból való, **Szextosz Empeirikósz** (Sextus Empiricus, 160 körül–210 körül) görög filozófus és orvos *A tudósok ellen* (Adversus mathematicos) címet viselő műve. A II. könyv 33. szakaszának eredeti görög szövege:

Ἐντεῦθεν καὶ οἱ Περσῶν χαρίεντες νόμον ἔχουσι βασιλέως παρ’ αὐτοῖς τελευτήσαντος πέντε τὰς ἐφεξῆς ἡμέρας ἀνομίαν ἄγειν, οὐχ ὑπὲρ τοῦ δυστυχεῖν ἀλλ’ ὑπὲρ τοῦ ἔργῳ μαθεῖν ἡλικὸν κακὸν ἐστὶν ἡ ἀνομία, σφαγὰς καὶ ἀρπαγὰς καὶ εἴ τι χειρόν ἐστὶν ἐπάγουσα, ἵνα πιστότεροι τῶν βασιλέων φύλακες γένωνται.¹⁴⁷

A szakasz **Gentien Hervet** (Gentianus Hervetus Aurelius, 1499–1584) francia katolikus teológus és hitvitázó 1569-ben megjelent latin fordításában:¹⁴⁸

Hinc etiam apud Persas, qui sunt paulo elegantiores, lex est, ut cum rex apud eos excesserit e vivis, quinque deinceps dies absque lege vitam

¹⁴⁷ Sextus Empiricus in Four Volumes with an English Translation. IV. Against the Professors. Ford. BURY, Robert Gregg. London, 1949. (The Loeb Classical Library) 204–207. Az itt párhuzamosan közölt angol fordítás: *Hence too, the shrewd Persians have a law that on death on their king they must practise lawlessness for the next five days, not in order to be in a state of misery but in order to learn by experience how great an evil lawlessness is, inflicting, as it does, murders and rapine and things which are, if possible, worse, so that they may become more trustly guardians of their kings.* Sextus Empiricus. III. Adversus mathematicos libri sex. Ed. MAU, Jürgen. Lipsce, 1961. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana) 680–681. (görög eredeti)

¹⁴⁸ Sexti Empirici Adversus mathematicos... Ed. HERVETUS, Gentianus. Párizs, 1569. Az idézett mondat a 60–61. oldalon olvasható.

agant, non ut sint infelices, sed ut re ipsa discant quantum malum afferat vivere nullis legibus, ut sint regum custodes fideliores.

Ezért is a perzsáknál, akik kissé kifinomultabbak, az a törvény, hogy midőn náluk a király eltávozik az élők közül, azután öt napig törvény(ek) nélkül élnek az életüket, nem azért, hogy boldogtalanok legyenek, hanem azért, hogy eme dolog által megtanulják, mennyi rosszat okoz mindenféle törvény nélkül élni, és [ezentúl] királyaik hűségesebb oltalmazói legyenek.

A másik forrás talán a Krisztus utáni IV. századból való, **Szerénosz** (Aelius Serenus / Serinus, egyesek szerint II. század, mások szerint a IV. század második fele?) görög filozófus és nyelvész mára már elveszett *Emlékirat* (Apomnēmoneumata) címet viselő műve, mely csak kivonatosan, töredékek formájában maradt ránk.¹⁴⁹ Ezeket a töredékeket **Ióannész Sztobaios** (Johannes Stobaeus; V. század) görög író négy könyvből álló, *Szemelvények, bölcs mondások, tanácsok* (Eklogón, apophthegmatón hüpotékón biblia tesszara) című munkája őrizte meg.¹⁵⁰ Ebben olvashatók a következő mondatok:

(Ἐκ τῶν Σερίνου / Σερίνου) [...] Πέρσαις νόμος ἦν, ὁπότε βασιλεὺς ἀποθάνοι, ἀνομίαν εἶναι πέντε ἡμερῶν, ἵν' αἰσθῶντο ὅσου ἄξιός ἐστιν ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ νόμος.¹⁵¹

Latin fordításban először 1543-ban, **Conrad Gessner** (Conradus Gesnerus; 1516–1565) svájci orvos, természettudós és nyelvész zürichi kétnyelvű kiadásában volt olvasható a következőképpen:¹⁵²

¹⁴⁹ SPINELLI, Emidio: Sextus Empiricus. = GOULET 1989–2018. VI. 265–300.

¹⁵⁰ Az első két könyv az *Eklogai* (Válogatások) címet viseli, természetfilozófiai, ismeretelméleti és etikai vonatkozású idézeteket tartalmaz; csak részletei maradtak fenn. A második két könyvet Anthologion (Florilegium) címen emlegetik, ezek költők idézeteit tartalmazzák, és teljes egészében fennmaradtak. Serinus töredékeit ezek tartalmazzák. GOULET, Richard: Jean Stobée. = GOULET 1989–2018. III. 1012–1017.

¹⁵¹ Ἰωάννου Στοβαίου Ἀνθολόγιον. Joannis Stobaei Florilegium. Ed. GAISFORD, Thomas. I–IV. Oxford, 1822. (A továbbiakban: GAISFORD 1822.) II. 230. T. 44. [42.] 41. 2. Ioannis Stobaei Anthologium. Ed. WACHSMUTH, Curtius – HENSE, Otto. I–V. Berlin, 1884–1912. IV. Anthologii libri quarti pars prior. 162. 26, 2.

¹⁵² Κέρως Ἀμαλθαίας. Ἰωάννου τοῦ Στοβαίου Ἐκλογαὶ ἀποφθεγμάτων. Ioannis Stobaei Sententiae ex thesauris Graecorum delectae. Ed. GESNERUS, Conradus. Zürich, 1543. 306r.

(Ex Serino.) [...] Persis lex erat, ut a morte regis legum et iuris intermissio per quinque dies fieret, nimirum ut intelligerent subditi, in quanto pretio regem ac legem haberi deceat.

(Serinustól.) [...] A perzsáknál az volt a törvény, hogy a király halálától kezdve öt napon át a törvények és a jog[szolgáltatás] szünetelése következett be, kétségkívül azért, hogy megtudják az alattvalók, mekkora becsben illik tartani a királyt és a törvényt.

Akár a Sextus Empiricus- akár a Serinus-féle szöveget nézzük, ez a pár mondat sokkal inkább emlékeztet a pápai kollégiumi törvénykönyv előszavában említett ókori szokásra, mint a Hérodotosz- és Hérakleitosz Lembosz-féle, leszámítva azt a nem csekély különbséget, hogy ez nem spártaiakról, hanem perzsákról szól. Ezért fontos megnéznünk, hogy a bevezetés XVI/XVII. századi (esetleg XVIII. század eleji) összeállítója milyen módon juthatott eme királytemetési szokás információjához birtokába.

Sextus Empiricus műve először latin fordításban vált hozzáférhetővé: ez 1569-ben nemcsak Párizsban, hanem Antwerpenben is megjelent, és követte egy 1601-es párizsi kiadás is.¹⁵³ Az eredeti görög szöveget Hervet latin fordításával együtt először 1621-ben jelentette meg bilingvis formában a Chouët-fivérek, Pierre és Jacques nyomdája.¹⁵⁴ A Wesseling lábjegyzetében említett 1718-as kiadás Johann Albert Fabricius (1668–1736) német könyvtáros és klasszika-filológus műve.¹⁵⁵

¹⁵³ Editiones Sexti Empirici. FABRICIUS 1718. b3r.

¹⁵⁴ Σέξτου Εμπειρικού τα σωζόμενα. Sexti Empirici opera, quae extant. Genf, 1621. A példányok egy részére kiadási helynek Genf (Genevae), másik részére Párizs (Parisiis), Orléans (Aurelianae) vagy Köln (Coloniae Allobrogum) van nyomtatva. A szöveg gondozójának neve nincs feltüntetve. Az idézett mondat a 70. oldalon olvasható. A fenti módon hozza, a Hérodotosz-kiadásokhoz hasonlóan azzal a különbséggel, hogy ligatúrákat használ: néhány esetben az ου kettőshangzó helyett ο jelet, az στ helyett pedig a sztigmát (ς). Eszerint az οὐκ helyett οὐκ, τοῦ helyett τῷ, ἐστίν helyett ἐστίν, πιστότεροι helyett pedig πιστότεροι, miközben az ἔχουσι, δυστυχεῖν és ἐπάγουσα szavaknál nem alkalmazza az υ ligatúrát.

¹⁵⁵ Sexti Empirici Opera Graece et Latine. Ed. FABRICIUS, Johannes Albertus. Lipsce, 1718. (A továbbiakban: FABRICIUS 1718.) A görög szövegben szintén ligatúrákat használ: az ἔχουσι helyett ἔχουσι, οὐκ helyett οὐκ, τοῦ helyett τῷ, ἐστίν helyett ἐστίν, ἐπάγουσα helyett ἐπάγουσα, πιστότεροι helyett pedig πιστότεροι, miközben a δυστυχεῖν szónál nem alkalmazza az υ ligatúrát. Idézett és vizsgált mondatunk ebben a kiadásban a 296. oldalon található. A latin fordítás eleje a következő: *Hinc scite Persae, quibus lex est, ut cum rex apud eos excesserit e vivis, quinque deinceps dies absque lege vitam agant...* Ez azonban így nem helyes. Vagy a *Persae elegantiores* mintájára *sciti Persae* kellett volna (a *χαριεῖς* szónak az *elegans* és a *scitus* is jó latin megfelelője), vagy ha a *scite* szó *tudjátok meg, hogy...* értelemben fordul elő, akkor a szöveg zavarossá válik,

Serinusnak Stobaeus által megőrzött mondata először eredeti görög nyelven vált elérhetővé: 1536-ban Velencében adta ki Vittore Trincavelli (1496–1568) itáliai orvos és filológus.¹⁵⁶ Ez a szöveg egészült ki a Conrad Gessner-féle latin fordítással, és jelent meg 1543-ban mint első bilingvis kiadás Zürichben.¹⁵⁷ Ez a XVI. század folyamán és a XVII. század elején nagyjából változatlan formában még háromszor lett kiadva.¹⁵⁸

A Gessner-féle latin fordítás önmagában is többször megjelent, az egyes kiadások között a beszédek sorrendjét, csoportosítását illetően vannak kisebb különbségek.¹⁵⁹ Az antwerpeni kiadás felépítését alapul véve, de némileg átdolgozott formában 1557-ben az első korai enciklopédia kapcsán korábban már emlegetett **Conrad Wolffhart** rendezte sajtó alá,¹⁶⁰ amit 1603-ban **Bernard Walter** (Bernhardus Gualterius; † 1636) kölni nyomdász újra kiadott.¹⁶¹

A XVI. században igen nagy népszerűsége tett szert két *Loci communes* címet viselő idézetgyűjtemény, melyekben műfajok szerinti csoportokba rendezve a Szentírás igéi és az egyházatyák mondatai mellett régi zsidó bölcsék és

mert hiányzik a főmondat. Ezt Fabricius is észlelte, mert alul lábjegyzetben a következőt írja: οἱ Περσῶν χαριέντες] pro οἱ χαριέντες Πέρσαι Persae acuti atque elegantes. Ebben a lábjegyzetben egyébként Fabricius közli görög eredetiben a Stobaeus 42. beszédében előforduló Serinus-mondatot is, alighanem az 1549-es, 1559-es vagy 1609-es Stobaeus-szövegkiadás megfelelő oldal-számára hivatkozva: *Serinus apud Stobaeum Sermone 42. p. 294*. Lásd a 158. sz. jegyzetet!

¹⁵⁶ Ἰωάννου τοῦ Στοβαίου Ἐκλογαὶ ἀποφθεγμάτων. Ioannis Stobaei Collectiones sententiarum. Ed. TRINCAVELLUS, Victor. Velence, 1536. Az idézett mondat: Λόγος 42. QVIIIv. Az ὄσσυ szó írásmódját megtartja, de az ἐστὶν szót ἐστὶν alakban hozza. Trincavelli személyéről: TEYSSOU, Roger: Dictionnaire des médecins, chirurgiens et anatomistes de la Renaissance. Párizs, 2009. 166.

¹⁵⁷ Lásd a 152. sz. jegyzetet! Az idézett mondat: 305v. A szövegben ligatúrákat használ, tehát az ὄσσυ szó helyett ὄσσυ, ἐστὶν helyett pedig ἐστὶν fordul elő.

¹⁵⁸ Κέρας Ἀμαλθαίας. Ἰωάννου τοῦ Στοβαίου Ἐκλογαὶ ἀποφθεγμάτων καὶ υποθηκῶν. Ioannis Stobaei Sententiae ex thesauris Graecorum delectae. Ed. GESNERUS, Conradus. Basel, 1549. Zürich, 1559. Leiden, 1609. Ír róluk: GAISFORD 1822. I. iii. Az idézett mondat mindhárom kiadásban a 294. oldalon olvasható, a 42. beszédben. Mindhárom kiadás ligatúrákat használ. Az idézett mondatot az 1549-es és 1559-es kiadás az 1543-assal egyezően hozza (lásd a 157. sz. jegyzetet!), az 1609-esben az ὄσσυ szóban nem használ ligatúrát.

¹⁵⁹ Ioannis Stobaei Sententiae ex thesauris Graecorum collectae. Ed. GESNERUS, Conradus. Antwerpen, 1551. Párizs, 1552. Idézett mondatunk az elsőben a 221. (Sermo XLIV.), a másodikban a 451. (Sermo XLII.) oldalon olvasható.

¹⁶⁰ Epitome Ioannis Stobaei Sententiarum sive locorum communium ex Graecis autoribus numero CCL iuxta ultimam Conradi Gesneri versionem (resectis prolixis philosophorum disputationibus atque iis omnibus, quae partim non ad rem, partim vero non suo loco dicta videbantur) nunc primum edita. Ed. LYCOSTHENES, Conradus. Basel, 1557. Az idézett mondat a 284–285. oldalon olvasható (Sermo XLIV.).

¹⁶¹ Locorum communium Ioannis Stobaei epitome ex Graecis autoribus numero CCL. Köln, 1603. Az idézett mondat a 302. oldalon olvasható (Sermo XLIV.).

egyres ókori görög és római szerzők megszívlelendő mondásai egyaránt olvas-
hatók voltak. Az egyik gyűjtemény szerzője a valószínűleg a XI. században élt
görög szerzetes, **Antoniosz Melissa** (Antonius Melissa), a másikat tévesen
Hitvalló Szent Maximosznak (580 körül–662) tulajdonították, de valójában a
IX–X. században keletkezett. Újkori latin fordításukat többek között Conrad
Gessner készítette el.¹⁶² Stobaeus munkája sok hasonlóságot mutatott ezekkel a
művekkel, ennek köszönhetően a XVI. század végén több olyan *Loci communes*
is készült, mely Antoniosz és Maximosz mondásai között a megfelelő témakö-
rökben közölte Stobaeus szövegrészleteit is. Az 1581-ben Frankfurtban megje-
lent ilyen jellegű bilingvis szövegkiadásban a mi mondatunk is olvasható,¹⁶³
míg az 1609-as genfi kiadásból hiányzik.¹⁶⁴

b. Kortárs történészek munkái

Ákári is volt tehát a pápai törvénykönyv előszavának szerzője, a perzsa
királyok halálához kapcsolódó szokásról a fentebb említett kiadványok vala-
melyikében megtalálhatta a Sextus Empiricustól vagy Stobaeus közvetítésében
a Serinustól származó tudósítást. De vajon voltak-e olyan korabeli történelmi
feldolgozások vagy irodalmi alkotások, melyek szintén felhasználták ezt az in-
formációt?

Hérodotoszal kapcsolatban már emlegettük Jan van Meurs egyik művét,
mely az ókori görög és római temetkezési és gyászolási szokásokról szól.¹⁶⁵ Ez

¹⁶² Sententiae sive loci communes ex sacris et profanis authoribus ab Antonio monacho cog-
nomento Melissa collecti. Ed. GESNERUS, Conradus – RIBITTUS, Joannes. Antwerpen, 1555.
Jean Ribit (†1564) francia nyelvész és teológus volt, a Lausanne-i, majd az orléans-i egyetem
professzora. A két szerzetes beszédeit egy kötetbe foglalva más forrásokkal együtt eredeti görög
nyelven először szintén Gessner adta ki: Ἀπομνημονευμάτων, ἐκ διαφόρων τῶν τε καθ' ἑμᾶς,
καὶ τῶν θύραθεν βιβλίων τόμοι τρεῖς. Sententiarum sive capitum theologorum praecipue ex
sacris et profanis libris tomi tres per Antonium et Maximum monachos olim collecti, Antonii
loci Melissa inscripti numero sunt 175, Maximi vero 71... Ed. GESNERUS, Conradus. Zürich, 1546.
Ír róla: BALDI, Diego: Conrad Gesner, i Loci Communes dello pseudo Massimo Confessore e la
Melissa del monaco Antonio. = Bibliothecae.it 2014/1. 19–61. Különösen 22–23.

¹⁶³ Loci communes sacri et profani sententiarum omnis generis ex authoribus Graecis plus
quam trecentis congestarum per Ioannem Stobaeum et veteres in Graecia monachos Antonium
et Maximum... Szerk. nélkül. Frankfurt, 1581. Idézett mondatunk a 473. oldalon olvasható (Sermo
CXLV.), a diftongust tartalmazó két szót ligatúrákkal írja.

¹⁶⁴ Loci communes sententiarum ex Sancta Scriptura veteribus theologis et secularibus
scriptoribus collecti per Antonium et Maximum monachos atque ad Ioannis Stobaei locos relati.
Szerk. nélkül. Genf, 1609. Itt a 169. oldalon a Sermo CIII. közli az előző és a következő mondatot,
de az általunk idézett és vizsgált mondatot és még egy bekezdést kihagy.

¹⁶⁵ Lásd a 39. sz. jegyzetet!

a munka – címével ellentétben – időnként más ókori népek hagyományaira is hivatkozik. Perzsákról két esetben tesz említést: egyhelyütt arról, hogy gyászuk jeléül egy alkalommal hajukat is levágták,¹⁶⁶ a másik helyen pedig azt írja, hogy sok népnél gyász idején nem gyűjtanak világot, és nem rakják meg a tűzhelyet sem, a perzsák ezt egy bizonyos Brisson állítása szerint csak királyaik halálakor teszik így.¹⁶⁷ Sajnos az ötnapos exlex állapotot azonban nem említi.

Nem így azonban Meurs említett forrása! A francia jogász és politikus **Barnabé Brisson** (Barnabas Brissonius; 1531–1591)¹⁶⁸ az ókori perzsa birodalomról szóló művében a következőket írja:

Ceterum non vivos modo reges honoribus, sed et mortuos luctu publico prosequabantur. Etenim post eorum excessum iustitium per quinque dies indicebatur, quo temporis intervallo iura omnia et leges silebant, tanquam regis patrocínio orbae, quo incolumi salvae erant, quod apud Stobaeum Sermone XLII. Selinus (!) significat his verbis: [Itt következik Serinus görögül idézve.]¹⁶⁹

Továbbá nemcsak az élő királyoknak járt ki a tisztelet, hanem az elhunytaknak is a nyilvános gyász. Ugyanis halálukat követően ötnapos törvénykezési szünetet rendeltek el, mely időszakban, mintegy a király védelmétől megfosztva, minden törvény és jogszabály fel lett függesztve, amint [pedig] lett egészséges [király], érvénybe lépett, amint Stobaeusnál a 42. beszédben Serinus értésünkre adja a következő szavakkal: ...

Brisson tehát az említett perzsa szokás Serinus–Stobaeus-féle említését vette át. Hasonlóképpen erre hivatkozik a már korábban emlegetett

¹⁶⁶ MEURSIUS 1604. 217.

¹⁶⁷ Uo. 226–227. Brissonra hivatkozik. Ő ezt írja munkája első kiadásának 194. oldalán az I. könyvben: *Post excessum vero regum pro maximi luctus publici argumento ignem sacrum, aeternumque extingui solitum constat.* Brisson művének forráshelyét lásd a 169. sz. jegyzetben!

¹⁶⁸ Juristen. Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert. Ed. STOLLEIS, Michael. München, 2001. 102.

¹⁶⁹ BRISSONIUS, Barnabas: *De regio Persarum principatu libri III.* Párizs, 1590¹. 36. Heidelberg, 1595². 27. Párizs, 1599³. 36. Strasbourg, 1710⁴. és Strasbourg, 1712.⁵ 54 (I. könyv, XLIII.). Serinus görög szövege után Gessner latin fordítását is közli. A XVI. századi kiadásokban *Serinus* hibásan szerepel *Selinus* alakban, a XVIII. századi kiadások ezt már korrigálták. Ami a ligatúrák használatát illeti, a két párizsi kiadásban az ὄσσοῦ szó ebben a formában szerepel, a többiben ὄσσ alakot hoz, az ἔσστιν viszont mindegyik kiadásban ἔστιν alakban fordul elő. Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy Brisson eme forráshelyére hivatkozott Wesseling is már említett lábjegyzetében. Lásd a 144. sz. jegyzetet!

enciklopédia, a *Theatrum vitae humanae* is. Az emberi igazságról, illetve az etikáról szóló XIII. könyv ama fejezetében, mely az előjárók felé nyújtandó tiszteletről szól, a Serinus-féle mondat szó szerint szerepel Gessner latin fordításában.¹⁷⁰

Jó évszázaddal később egy prédikáció emlegeti a fenti perzsa szokást. **George Swinnock** (1627–1673) angol lelkész és lelkesítő író, a puritán irányzat képviselője egyik prédikációs kötetében a kormányzat áldásos voltával kapcsolatban a következőket írja:

Stobæus tells us of a Perfian Law, that after the death of their King every man had five dayes liberty to do what he pleafed, that by beholding the wickednefs and diforder of thofe few dayes, they might prize Government the better all their dayes after.¹⁷¹

Stobæus tesz említést egy perzsa törvényről, mely szerint királyuk halála után minden ember öt napig élvezte azt a szabadságot, hogy azt tehette, ami neki kedves volt, azért, hogy eme néhány napi gonoszság és zűrzavar megtapasztalása által az összes azt követő napon annál jobban tudják értékelni az állam vezetését.

Amennyiben a pápai kollégium törvénykönyvének bevezetése csak a XVII. század végén keletkezett, akár még ennek a kötetnek valamelyik felénk elvetődött példánya is szolgálhatott az emlegetett szokás forrásául.

Érdekes módon a perzsa szokás Sextus Empiricus-féle feljegyzése kevésbé volt hatással az utókorra. Egyetlen munkát találtunk, mely hivatkozik rá: 1720-ban **Michael Rossal** (1688–1744) francia hugenotta filológus, a groningeni egyetem görög nyelv és logika professzora¹⁷² egyik tanulmányában, melyet az I. században élt **Valerius Maximus** római író fő művének, az *Emlékezetre*

¹⁷⁰ LYCOSTHENES–ZVINGERUS 1565. 904. Az 1604-es kiadásban a XVIII. kötet II. könyvében olvasható, a 3299. oldalon. Mindegyik kiadásban hibásan: *Authore Servio!*

¹⁷¹ SWINNOCK, George: *The Beauty of Magistracy, in an Exposition of the 82. Psalm...* London, 1660. 36. A lapszéli jegyzetben hozza a mondat Gessner-féle latin fordítását, hivatkozva az alighanem az 1559-es vagy 1609-es Stobæus-szövegkiadás megfelelő oldalszámára. Lásd a 158. sz. jegyzetet!

¹⁷² HUISMAN, Gerda C.: *Bibliothecae instructissimae. Geleerd boekenbezit in Groningen in de 17e en 18e eeuw.* IN: *Onderwijs en onderzoek. Studie en wetenschap aan de academie van Groningen in de 17e en 18e eeuw.* Red. Huussen, Arend Hendrik, ifj. Hilversum, 2003. 299–328. Különösen: 308, 313, 321.

méltó tettek és mondások kilenc könyve (Factorum ac dictorum memorabilium libri IX, vagy rövidebben Facta et dicta memorabilia) címet viselő munkának egy rövid részletéről írt. A IX. könyv 2. fejezete a kegyetlenségről szól, helyesebben római és más nemzetekhez tartozó olyan személyiségekről, akik hírhedtek voltak kegyetlenségük miatt. Rossal az Ókhosz (Ochus) melléknevet viselő II. Dareiosz királlyal (Kr. e. 423–405) kapcsolatos részt tette vizsgálat tárgyává.¹⁷³ A perzsa szokást a tanulmány előszavában említi, és idézi eredeti görög nyelven, valamint Hervet latin fordításában is, bár ez utóbbit pontosítja, és azt a görög szövegrészt is lefordítja, amit Hervet gyakorlatilag kihagyott:

... σφαγὰς καὶ ἀρπαγὰς καὶ εἴ τι χειρὸν ἐστὶν ἐπάγουσα ...

... sed ut re ipsa discant quantum malum afferat vivere nullis legibus, quod caedes et rapinas ac si quid peius inducit, ut sint regum custodes fidioliores.¹⁷⁴

... hogy eme dolog által megtanulják, mennyi rosszat okoz mindenféle törvény nélkül élni, **hogy gyilkosságokhoz és rablásokhoz, vagy még rosszabb dolgokhoz vezet, és [ezentúl] királyaik hűségesebb oltalmazói legyenek.**

Ez a munka azonban olyan kései, hogy nem lehetett a pápai kollégiumi törvénykönyv előszavának forrása.

c. Históriai énekek

Ugyanakkor Hérodotosz mondataihoz hasonlóan feltételezhetjük azt is, hogy valamely ma már nem ismert históriai ének emlegette a fenti szokást. Az ókori perzsák története is érdekelte az újkor emberét, példa erre nemcsak

¹⁷³ A művet több, mint 800 kézirat őrizte meg, először nyomtatásban 1470 körül jelent meg; a XVI. század végéig legalább 190 kiadása volt. CRAB, Marijke: Exemplary Reading. Printed Renaissance Commentaries on Valerius Maximus (1470–1600). 3. 279–287. Mi a fenti szövegszakaszra a Simon de Colines (1480–1546) francia nyomdász és szövegkiadó által megjelentetett 1543-as párizsi kiadás alapján hivatkozunk. Valerii Maximi factorum ac dictorum memorabilium libri IX ad Tiberium caesarem. Ed. COLINAEUS, Simon. Párizs, 1543. 244v–248v: De crudelitate. Ezen belül 247v: De Ocho dicto Dario.

¹⁷⁴ ROSSAL, Michael: Dissertatio ad locum insignem Valerii Maximi [libri IX. capituli 2.], in qua nonnulla tum ad linguam Graecam et Latinam, tum ad antiquitatem sacram et profanam pertinentia illustrantur. Groningen, 1720. Az idézetek az előszó A4v–A5r. oldalain olvashatók.

Cserényi Mihálynak a négy ókori perzsa királyról szóló, már korábban említett költeménye,¹⁷⁵ hanem akár a Varsányi György által Xerxész vereségéről írt munka is.¹⁷⁶ Ez, címével ellentétben nem pusztán I. Xerxész (Kr. e. 519–465) perzsa nagykirály 480-as szalamiszi és hadvezére, Mardoniosz 479-es plataiai vereségét, majd a király Artabanosz testőrparancsnok általi meggyilkolását énekl meg, hanem Ádámtól kezdve sok híres zsidó (Salamon, Sámson), görög (Polükratész szamoszi türannosz, Nagy Sándor, Pürrhosz épeiroszi király, Agathoklész szürakuszai türannosz), perzsa (II. Kürosz és II. Kambüszesz király), pun (Hannibál), lüdiai (Kroiszosz) és római (Julius Caesar, Nero) személyiség, valamint mitológikus alak (Héraklész, Akhilleusz) sorsán keresztül példázza, mennyire mulandó az emberi élet. Hogy olyan ének is létezett-e, mely az általunk vizsgált perzsa szokást is említette, viharos múltunknak köszönhetően alighanem örökre nyitott kérdés marad.

d. Tanintézetek törvénykönyvei

Ahogy a spártai temetkezési szokásokkal kapcsolatban, úgy most a perzsa királyok halála után emlegetett exlex állapotra nézve is görcső alá vettük mindazon hazai és külföldi kollégiumi és egyetemi törvényeket, szabályzatokat és ezekre vonatkozó írásokat, melyek mintául szolgálhattak a pápai törvénykönyv előszavának megírásához.

A sárospataki és debreceni kollégiumi, valamint a wittenbergi és heidelbergi egyetemi törvényekben semmi ilyen utalást nem találtunk, ahogy a wittenbergi magyar bursa törvényei között sem. Érdekességképpen említjük meg, hogy már korábban emlegetett 1508-as oklevelében III. Frigyes szász választófejedelem miért tartja fontosnak a wittenbergi egyetem részére új törvények kihirdetését: rend nélkül minden csak botladozik, törvények nélkül az állam nem tud tartósan fennmaradni, a törvények viszont az egyetemek számára is falként és alapul szolgálnak.¹⁷⁷ Logikusan ide illene a törvények fontosságát illusztráló állítólagos perzsa szokás emlegetése is, de arra nem kerül sor.

¹⁷⁵ Lásd a 81. sz. jegyzetet!

¹⁷⁶ VARSÁNYI György: Egy szep historia az persei kiralrul, Xerxes neue, mikepen reuidden időben el vezted volt tizzer f3az ezer embert. Debrecen, 1574. RMK I. 111. RMNy 350.

¹⁷⁷ 1508. X. 1. *Verum usu didicimus sine ordine cuncta titubare, sine legibus nullam rempublicam esse diuturnam, leges muros esse et fundamenta universitatis, unde sapientum nostrorum communicato consilio, que ad gratum vestrum pertinere arbitrati sumus, diligenter ordinavimus, et quibus vos vivere volumus, leges accurate conscripsimus.* FRIEDENSBURG 1926–1927. I. 19.

A strasbourgi gimnázium Sturm által kidolgozott oktatási alapelveinek kifejtésében viszont előkerülnek a perzsák, bár más összefüggésben: az ottani nevelési módszereket foglalja össze **Xenophón: Kürosz nevelkedése** című művére utalva.¹⁷⁸ Megint más összefüggésben kerülnek szóba többek között perzsa jövevényszavak is a lauingeni gimnázium oktatási alapelveit kifejtő részben, amikor a latin társalgási nyelv tisztaságát igyekszik védelmébe venni.¹⁷⁹ Ezeknek azonban semmi köze az említett perzsa temetési szokáshoz, ahogy ilyenről a goldbergi gimnázium Trozendorf által összeállított iskolai szabályzatában sem esik szó.

Hasonló indoklás olvasható a jogi kar részére készített törvényekkel kapcsolatban is. 1508. XI. 15. Uo. 39.

¹⁷⁸ *Xenophon quoque Persarum ἐλευθέραν ἀγορᾶν uno in loco fuisse coaedificatam scribit semotam a turba atque strepitu. Omnis enim liberalis educatio εὐκοσμίαν καὶ συζήτησιν καὶ συμφερτὴν ἀρετὴν habere debet, ut ordine atque modo omnia progrediantur, ut communia studia coniunctaeque vires, quasi uno aspectu appareant. Quae causa iam Persas movit, si vere Xenophon scribit, ut tametsi distributa loca illa essent, quae appellabantur χωραί, tamen in iisdem locis versarentur pueri, adolescentes, natu grandes, et qui emeritum militiae tempus habebant.* STURM 1538. 14v. VORMBAUM 1860. 660. Sturm a következő szakaszra hivatkozik: „Városaikban van egy tér, a szabadok terének nevezik. Itt emelkedik a királyi palota és a többi középület. A közönséges piaci árusokat, a lármát, a gorombáskodást távol tartják ettől a helytől, hogy a nyüzsgő forgatag ne zavarja a művelt emberek nyugodt és rendezett életét. A középületek körül elterülő tér négy részre oszlik. Az egyik a kisfiúké, a másik az ifjaké, a harmadik a felnőtt férfiaké, az utolsó pedig azok számára van fenntartva, akik már teljesítettek katonai szolgálatot. A törvény szabta időben mindenkinek meg kell jelennie a maga területén. Az ifjaknak és a felnőtt férfiaknak már hajnalban ott kell lenniük, az idősebbek pedig akkor mennek, amikor kedvük tartja, kivéve bizonyos napokat, amikor számukra is kötelező a megjelenés. A könnyűfegyverzetű ifjak ott is alusznak a középületek körül, kivéve a házasembereket. Ezeknek - hacsak nem kaptak előzőleg utasítást - nem kell ott lenniük. Igaz viszont, hogy hiányozni sem illik túl sokat.” Xenophón: Kürosz nevelkedése. Ford. FEIN Judit. = Xenophón összes művei. Szerk. Németh György. I–II. Bp., 2001–2003. II. 255–514. A hivatkozott szakasz: I. könyv 2. II. 259.

¹⁷⁹ *Alterum [vitium], quod verba et sententiarum formulas non ostendunt, quibus, quod patrio sermone propositum est, Latina lingua queant discipuli interpretari, non ad verbum, patria consuetudine, id enim corrumpit linguae puritatem, sed Latinis verbis et Romanis sententiarum formulis: gazae Persis relinquendae sunt, et Poenis falaricae, et Gallis brachae, et Graecis phalanges, prodeat Latinus puer Romano ornatu, armatura, vestitu, acie; et sciat Verrem reprehensum esse, quod Graeco pallio et regia purpura in meretriciis castris visus fuisset.* STURM 1565a. GVv. VORMBAUM 1860. 736.

2. A FORRÁSOKHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS LEHETŐSÉGE A KOLLÉGIUMI KÖNYVTÁRBAN FELLEMLHETŐ FORRÁSOK

Vajon Pápán a kollégiumi törvénykönyv előszavának megírása idején kézbe vehető volt-e olyan kötet, melyből annak fogalmazója megismerhette a Sextus Empiricustól vagy Stobaeus közvetítésében Serinustól származó mondatokat?

A kollégiumi könyvtár régi anyagának, a Történeti Könyvtárnak a nyilvántartásait¹⁸⁰ átnézve sajnos csak azt tudtuk megállapítani, hogy régi kiadású Stobaeus- és Sextus Empiricus-kötetünk egyáltalán nincs.¹⁸¹ Ami a feldolgozásokat illeti, szintén hiányzik Brisson, Swinnock és Rossal említett műve, valamint a *Theatrum vitae humanae* összes kiadása.¹⁸² Kérdés, hogy színes történelmünk viharos eseményei fosztottak meg minket ezektől, vagy ilyenek soha nem is kerültek a kollégiumi könyvtár birtokába.

3. A TALÁLT FORRÁSHELYEK ÉRTELMEZÉSE

Ellentétben a spártai királytemetési szokásokról szóló Hérodotosz-szöveggel, az említett perzsa szokást megörökítő tudósítás, akár a Sextus Empiricus-féle, akár a Stobaeus által lejegyzett Serinus-féle eredeti görög mondatot, akár latin fordításait nézzük, teljesen egyértelmű, nem szorul semmiféle értelmezésre. Kérdés legfeljebb a perzsa hagyomány valóságtartalmával kapcsolatban merülhet fel bennünk. Nehéz elképzelni, hogy egy rendezett hatalomváltás esetén a királlyá előlépett trónörökös — előre biztosítandó alattvalói hűségét — pusztán pedagógiai megfontolásból eltűrjön egy totális anarchiával együttjáró

¹⁸⁰ Lásd a 99. és 110. sz. jegyzetet!

¹⁸¹ Sextus Empiricustól csak másik műve, A pürrhónizmus alapvonalai (Pyrrhoniaronum institutionum libri III) címet viselő munka XIX. század végi német fordítása van meg. Des Sextus Empiricus Pyrrhoneische Grundzüge. Ford. PAPPENHEIM, Eugen. Lipcse, 1877. (Philosophische Bibliothek 89.) DREKK I 267. Stobaeustól semmi!

¹⁸² Zwingertől egy, Wolffarttól két mű található, egy XVI. és két XVII. századi kiadásban. LYCOSTHENES, Conradus: Similium loci communes ex variorum authorum, novissime autem Justi Lipsi monumentis petiti... [Genf], 1595. DREK K IV. 1948. Uő: Apophthegmata ex probatis Graecae, Latinaeque linguae scriptoribus... Genf, 1633. DREK B III. 1950b. Régi könyvtári jelzete: Theca E. Ordo VII. Numero 16. DREKK O. 909/23. 14. ZVINGERUS, Theodorus: Analytica recensio epistolae beati apostoli Pauli ad Romanos... I. Basel, 1655. DREK K I. 1286. A pápai református kollégium könyvtári állományának 1854 után készült szakok szerinti jegyzékében a IV. csoport 16. oldalán, az utolsó sorban fordul elő, lelőhelye: XII. szekrény, 5. sor. DREKK O. 899. A kötetet 1825-ben másfél száz másikkal együtt Torkos Menyhért ajándékozta a könyvtárnak. DREKK O. 903. 142.

ötnapos exlex állapotot. Ilyenről a kortárs Ktésziasz vagy Hérodotosz sem ír egyetlen szót sem. Akkor hát minek a későbbi lenyomata lehet ez a furcsa tudósítás?

Alighanem a tanulmányunk elején említett internetes kommentelő tapintott rá az igazságra.¹⁸³ Az óperzsa birodalmat uraló Akhaimenida dinasztia történetében ugyanis igen ritka volt a békés trónváltás.

II. Kürosz (Kurus) Kr. e. 530-ban történt halála után idősebb fia, II. Kambüszész (Kambúdzsia) úgy biztosította a maga számára a királyságot, hogy meggyilkolta öccsét, Szmerdészt (Bardija). Az ő Kr. e. 522-ben tisztázatlan körülmények között bekövetkezett halála után, fiai nem lévén egy távolabbi rokon, I. Dareiosz (Dárajavaus) ragadta magához a hatalmat: hat kormányzóval összefogva verte le az eredetileg Kambüszésszel szemben kitört felkelést.

Dareiosz 486-ban bekövetkezett halála után fia, I. Xerxész (Khsajársá) kivételesen teljesen rendezett körülmények között, békésen vette át a trónt, őt viszont húsz évvel később, 465-ben idősebb fiával együtt Artabanosz testőrpáncsnok gyilkolta meg. A legkisebbik fiú megmenekült, és I. Artaxerxész (Artakhsaszjá) néven szerezte meg a királyi hatalmat, de rögtön uralkodása elején, Kr. e. 462-ben két véres ütközetben verte meg és veszejtette el bátyját, Hüsztaszpészt (Vistaszpa), aki a keleti tartományokból hazatérve akarta megszerezni a trónt.

Artaxerxész 424-ben bekövetkezett halála után újabb kemény viszálykodás indult: fiát, II. Xerxészt (Khsajársá) 45 napos uralmát követően féltestvére, Szogdianosz meggyilkolta, akit viszont a másik féltestvér, Ókhosz (Vahuka) taszított le bő félév után a trónról, és lett II. Dareiosz (Dárajavaus) néven perzsa nagykirály.

Dareiosz Kr. e. 404-ben halt meg. Idősebb fia, II. Artaxerxész (Artakhsaszjá) követte a trónon, de uralma sokáig bizonytalan volt, mert öccse, Kürosz (Kurus) fellázadt ellene, és hosszú ideig tartott a lázadás leverése. Még uralkodásának vége felé legidősebb fia, Dareiosz (Dárajavaus) meg akarta gyilkolni, ezért kivégeztette. A második fiú, Ariaszpész (Arijasap) öngyilkos lett, mert elhitették vele, hogy apja őt is meg akarja ölni. A harmadik fiú, aki apja életében már a hadsereg főparancsnoka volt, a negyedik fiút, Arszamészt (Asram) is megölette, így már riválisok nélkül követhette atyját a trónon Kr. e. 359-ben III. Artaxerxész (Artakhsaszjá) néven. Hogy biztosra menjen, trónra lépése

¹⁸³ Lásd az 5. sz. jegyzetet!

után a királyi család megmaradt tagjai között is nagy mézszárlást végzett. Kr. e. 338-ban halt meg, a források ellentmondásosak: vagy természetes halállal, vagy nagyhatalmú parancsnoka, Bagoasz eunuch gyilkoltatta meg.

Mindenesetre Bagoasz a szóba jöhető trónkövetelő testvérek legyilkolása révén biztosította, hogy IV. Artaxerxész Arsész (Artakhsaszjá Arsaka) zavartalanul vehesse át a trónt. Ám két évvel később őt is ugyanaz a sors érte. Bagoasz ekkor a királyi család egy távolabbi rokonát segítette a királysághoz, aki III. Dareiosz (Dárajavaus) néven az óperzsa birodalom utolsó törvényes királyaként Kr. e. 330-ban halt meg Nagy Sándor seregeitől üldözve. Vele kihalt az Akhaimenida dinasztia.¹⁸⁴

Az összeesküvések, merényletek és tisztogatások véres szövedéke mutatja, hogy mi is lehetett az emlegetett perzsa szokás valódi háttere. Nyilván szó sem volt időnként törvényesen beállott exlex állapotról. Valójában a trónváltások körüli hatalmi harcok emléke csapódhatott így le fél évezreddel később a kollektív tudatban. Mindaz, ami véres valóságként újra és újra bekövetkezett szinte minden király halála után, az elbeszélés szerint már egy törvényesen öt napra korlátozott, pedagógiai következményekkel járó anarchiává szelídült, így elrettentő példaként alkalmassá vált arra, hogy a történet olvasóit, esetünkben a pápai református kollégium diákjai közé lépő ifjút is meggyőzze a törvények betartásának fontosságáról.

* * *

Összegzőképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a pápai kollégiumi törvények előszavában emlegetett iskolapélda több forrásra is visszamehetett. A szöveg szerzője egykor valahol olvashatta a Sextus Empiricus vagy Serinus lejegyzésében megmaradt állítólagos perzsa szokást, ahogy a Hérodotosznál (vagy esetleg Hérakleidész Lembosznál) megőrzött spártai hagyományt is, ezek emlékeiben kellően összekeveredvén így formálódtak egy kétségkívül nagyon hatásos és tanulságos alapelv ebben a formában sohasem létezett megalapozásává. Mindez jó példa arra, hogyan váltak a többi klasszikus szerzővel együtt Hérodotosz, Hérakleidész Lembosz, valamint Sextus Empiricus és Serinus történeti és filozófiai művei is másfél-két évezreddel később az újkori magyar tanintézmények diákjainak életet formáló példatárává.

¹⁸⁴ BRIANT, Pierre: From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire. Winona Lake, 2002. 49–50, 62–63, 107–114, 518–522, 563–568, 588–591, 615–630, 680–681, 769–780, 866.

RÖVIDÍTÉSEK

DREK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Pápa
DREKK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa
RMK	= SZABÓ Károly–HELLEBRANT Árpád: Régi magyar könyvtár. I–III/1–2. Bp., 1879–1898. (Mellette a kötet-szám és sorszám szerepel.)
RMNy	= Régi magyarországi nyomtatványok. Szerk. BORSA Ge-deon–HERVAY Ferenc–HOLL Béla–KÄFER István–KE-LECSÉNYI Ákos–HELTAI János–P. VÁSÁRHELYI Ju-dit. I–IV. Bp., 1971–2012. (Mellette a kötetekben folyta-tólagosan adott sorszám szerepel.)
TREK	= Tiszántúli Református Egyházkerület könyvtára, Deb-recen

RÖVIDÍTVE KÖZÖLT IRODALOM JEGYZÉKE

AA 1852–1878.	= AA, Abraham Jacob van der: Biographisch woor-denboek der Nederlanden. I–XXI. Haarlem, 1852–1878.
BARTHÉLEMY 1788.	= BARTHÉLEMY, Jean-Jacques: Voyage du jeune Grèce dans le milieu du quatrième siècle avant l'ère vulgaire. I–IV. Párizs, 1788.
BERNARDAKIS 1888–1896.	= Plutarchi Chaeronensis Moralia. Ed. BERNAR-DAKIS, Gregorius N. I–VII. Lipcse, 1888–1896.
BERNHARDY 1834–1853.	= Σουίδαξ. Suidae lexicon Graece et Latine. Ed. BERNHARDY, Gottfried. I–II. Halle–Braun-schweig, 1834–1853.
BORZSÁK 1980.	= Tacitus összes művei. Ford. BORZSÁK István. I–II. Bp., 1980. (Bibliotheca classica)
CLAIUS 1568.	= CLAIUS, Johannes Hertzbergensis: Variorum carminum libri quinque. Görlitz, 1568.
CRAGIUS 1593.	= CRAGIUS, Nicolaus Ripensis: De republica Lacedaemoniorum libri IV. Genf, 1593 ¹ .
CRAGIUS 1670.	= CRAGIUS, Nicolaus Ripensis: De republica Lacedaemoniorum libri IV. Leiden, 1670 ² .
DEÁKÝ 1820.	= Az ifju Anacharszis útazása Görög-Országban a' bévett időszámlálás előtt a' negyedik' Század' közepén. Barthelemy apátur után Francziából fordította DEÁKÝ Filep Sámuel. I–VII. Kolozs-vár, 1820.

- DRANSFELD 1685. = Didactica seu recta et solida ratio docendi iuventutem, quam monstrant Joannis Sturmii epistolae classicae et academicae, item Joannis Caselii commentatio de litteris... Ed. DRANSFELD, Justus a. Göttingen, 1685.
- FABRICIUS 1718. = Sexti Empirici Opera Graece et Latine. Ed. FABRICIUS, Johannes Albertus. Lipcse, 1718.
- FRIEDENSBURG 1926–1927. = FRIEDENSBURG, Walter: Urkundenbuch der Universität Wittenberg. I–II. Magdeburg, 1926–1927.
- GAISFORD 1822. = Ἰωάννου Στοβαίου Ἀνθολόγιον. Joannis Stobaei Florilegium. Ed. GAISFORD, Thomas. I–IV. Oxford, 1822.
- GOULET 1989–2018. = Dictionnaire des philosophes antiques. Ed. GOULET, Richard. I–VIII. Párizs, 1989–2018.
- HOW–WELLS 1912. = HOW, Walter Wybergh–WELLS, Joseph: A commentary on Herodotus. 1912. I–II. Oxford, 1912.
- LYCOSTHENES–ZVINGERUS 1565. = Theatrum vitae humanae, omnium fere eorum, quae in hominem cadere possunt, bonorum atque malorum exempla historica, ethicae philosophiae praeceptis accomodata, et in XIX libros digesta... Ed. LYCOSTHENES, Conradus–ZVINGERUS, Theodorus. Basel, 1565.
- MÁTHÉ 1978. = Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Ford. MÁTHÉ Elek. I–II. Bp., 1978.
- MEURSIUS 1604. = MEURSIUS, Johannes: De funere liber singularis, in quo Graeci et Romani ritus. Hága, 1604.
- MEURSIUS 1661. = MEURSIUS, Johannes: Miscellanea Laconica sive variarum antiquitatum Laconicarum libri IV. Amsterdam, 1661.
- MILLER–GARNETT 1881–1900. = Catalogue of Printed Books in the Library of the British Museum. Ed. MILLER, Arthur William Kaye–GARNETT, Richard. I–CCCXCIII. London, 1881–1900.
- MURAKÖZY–KIS 1963–1976. = Titus Livius: A római nép története a város alapításától. Ford. MURAKÖZY Gyula–KIS Ferencné. I–VII. Bp., 1963–1976.
- NÉMETH 2020. = Államéletrajzok. Aristotelés, Hérakleidés Lembos, Pseudo-Xenophón, Xenophón, Kritias és Héródés Attikos írásai a görög államokról. Szerk. Németh György. Bp., 2020. (Osiris Könyvtár)

- SCHWEIGHÄUSER 1824. = SCHWEIGHÄUSER, Johann: Lexicon Herodoteum. I–II. Strasbourg–Párizs, 1824.
- SHAABER 1976. = SHAABER, Matthias Adam: Sixteenth-century Imprints in the Libraries of the University of Pennsylvania. Philadelphia, 1976.
- STEPHANUS 1557. = Ἐκ τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου. Aristotelis et Theophrasti scripta quaedam, quae vel nunquam antea, vel minus emendata, quam nunc, edita fuerunt. Ed. STEPHANUS, Henricus. Genf, 1557.
- STURM 1538. = STURM, Joannes: De literarum ludis recte aperiendis liber. Strasbourg, 1538.
- STURM 1565a. = STURM, Joannes: Scholae Lavinganae. Lauingen, 1565.
- STURM 1565b. = STURM, Joannes: Classicarum epistolarum libri tres sive scholae Argentinenses restitutae. Strasbourg, 1565.
- STURM 1569. = STURM, Joannes: Academicae epistolae urbanae liber unus. Strasbourg, 1569.
- SZINNYEI 1891–1914. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp. 1891–1914.
- THORBECKE 1891. = THORBECKE, August: Statuten und Reformationen der Universität Heidelberg vom 16. bis 18. Jahrhundert. Lipsce, 1891.
- VORMBAUM 1860. = VORMBAUM, Reinhold: Die evangelischen Schulordnungen des sechszehnten Jahrhunderts. Gütersloh, 1860.

NÉHÁNY XIX–XX. SZÁZADI HÉRODOTOSZ-KIADÁS

(a teljesség igénye nélkül)

- BECKER 1833. = HERODOTI de bello Persico libri novem. Ed. BECKER, Emmanuel. Berlin, 1833. (ógörög)
- DINDORF 1844. = Ἡροδότου τοῦ Ἀλικαρνασσηοῦς Μοῦσαι. Herodoti Halicarnassensis Historiarum libri IX. Ed. DINDORF, Karl Wilhelm. Párizs, 1844. (ógörög–latin)
- GAISFORD 1824–1826. = Ἡροδότου Ἀλικαρνασσεῶς Ἱστοριῶν λόγοι. Herodoti Halicarnassei Historiarum libri IX. Ed. GAISFORD, Thomas. I–II. Lipsce, 1824–1825. (ógörög)

- GODLEY 1920–1924. = Herodotus, With an English Translation. Ford. GODLEY, Alfred Denis. I–IV. London–New York, 1920–1924. (Loeb Classical Library 117–120.) (ógörög-angol)
- MURAKÖZY 1998. = Hérodotosz: A görög-perzsa háború. Ford. MURAKÖZY Gyula. Bp., 1998. (Sapientia Humana) (magyar)
- RAWLINSON 1858–1860. = The History of Herodotus. Ford. RAWLINSON, George. I–IV. London, 1858–1860. (angol)
- SCHWEIGHÄUSER 1816. = Herodoti Musae, sive Historiarum libri IX. Ed. SCHWEIGHÄUSER, Johann. I–VI. Strasbourg–Párizs, 1816. (ógörög–latin)
- SCHWEIGHÄUSER 1830. = Herodoti Musae, sive Historiarum libri IX. Ed. SCHWEIGHÄUSER, Johann. I–V. London, 1830. (ógörög–latin)
- TAUCHNITZ 1828. = Herodoti Halicarnassei Historiarum libri IX. Editio stereotypa denuo recognita et emendata. Ed. TAUCHNITZ, Karl Christoph Traugott. I–III. Lipcse, 1828. (ógörög)
- WEIGEL 1819. = Herodoti Halicarnassei Historiarum libri IX. Nova editio accurata in usum praelectionum academicarum et scholarum. Ed. WEIGEL, Johann August Gottlob. I–III. Lipcse–Leiden, 1819. (ógörög)

* * * * *

MELLÉKLETEK

A kötetek kiadási helye

A	=	Amszterdam (Amsterdam)
B	=	Bázel (Basel)
F	=	Frankfurt (Frankfurt am Main)
G	=	Genf (Genève)
K	=	Köln (Cologne)
L	=	Leiden
P	=	Párizs (Paris)
R	=	Róma (Roma)
V	=	Velence (Venezia)

A kötetek nyelve

G	=	görög
L	=	latin
GL	=	bilingvis (görög és latin)

1. sz. melléklet

**KORAI HÉRODOTOSZ-KIADÁSOK ÉS -FORDÍTÁSOK
(XV–XVIII. század)**

HERODOTOS

- V 1502 G = Ἡροδότου λόγοι ἐννέα, οἵπερ ἐπικαλοῦνται Μοῦσαι. Velence, 1502.
A szöveget **Aldo Manuzio** (Aldus Manutius; 1449–1515) velencei nyomdász és kiadó, ókori klasszikus szerzők műveinek első megjelentetője adta ki.
https://www.google.hu/books/edition/Erodotu_logoi_ennea_hoiperepikaluntai_Mu/6NdIA-AAAcAAJ?hl=hu&gbpv=1&dq=%CE%97%CF%81%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%84%CE%BF%CF%85+%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CE%B9+%CE%B5%CE%BD%CE%BD%CE%B5%CE%B1&printsec=frontcover
- B 1541 G = Ἡροδότου λόγοι ἐννέα, οἵπερ ἐπικαλοῦνται Μοῦσαι. Basel, 1541. A szöveget **Joachim Kammermeister** gondozta, **Aldo Manuzio** kiadására építve. Eléje egy bevezető tanulmányt írt, ezt egy rövid Hérodotosz-életrajz, valamint a szöveg nyelvezetével kapcsolatos megjegyzések, a speciális ión szavak és kifejezések magyarázata követi. A főszöveg után olvashatjuk a görög neoplatonista filozófus **Geórgiosz Gemisztosz Pléthón** (1355 körül–1452) *De gestis Graecorum post pugnam ad Mantineam libri II.* c. művét is.
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10139610?page=202,203>
- B 1557 G = Ugyanaz, változatlan formájú második kiadás.
<https://books.google.be/books?vid=GENT900000186015&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- G 1570 G = Ἡροδότου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς Ἱστορία. [Ed.] Henricus Stephanus. Genf, 1570. A szövegközlő, **Henri Estienne** előszavát rövidített formában **Joachim Kammermeister** bevezető tanulmánya, majd teljes terjedelmében Kammermeister Hérodotoszról írt életrajza követi. Kammermeisternek az előbbi kiadásokban a szöveg nyelvezetével kapcsolatos megjegyzései változatlan formában kerültek át, az ión dialektusú szavak és kifejezések alfabetikus rendbe szedett felsorolása és magyarázata azonban jelentősen kibővült **Henri Estienne** kiegészítéseivel. Hérodotosz műve után a kötet tartalmazza még ugyanazon szerzőnek Homéroszról írt életrajzát, valamint a perzsa királyi udvarban élt **Knidoszi Ktésziasz** (Kr. e. V. sz.) műveinek fennmaradt töredékeit: a perzsa birodalomról írt *Perszika* c. 23 kötetes munkájából, illetve az Indiáról szóló, *Indika* c. művéből, melyek részleteit **Phótiosz** (820–893) konstantinápolyi pátriárka (858–867, 877–886) *Bibliothéké* c. irodalomtörténeti munkája őrizte meg, valamint további kivonatok, melyeket *Plutarkhosz Artaxerxészről írt életrajzából*, **Athénaiosz** ókori görög nyelvész és szónoklattanár (177 után–223 körül) *Lakomázó bölcsék* c. munkájából, valamint **Phaléroni Démétriosz** (Kr. e. 360 körül–Kr. e. 282)

- athéni szónoknak, államférfinak és filozófusnak, az alexandriai könyvtár első vezetőjének tulajdonított *Az ékesszólásról* c. értekezéséből vett át.
https://www.google.hu/books/edition/Herodoti_Halicarnassei_Historia_siue_His/OCNDAAAACAAJ?hl=hu&gbpv=1&dq=Herodoti+Halicarnassei+historiographi+Libri+nouem+1475+Roma&printsec=frontcover
- V 1474 L = Herodoti Halicarnassei Historiarum libri IX. Velence, 1474. **Laurenzio Valla** fordítása. Ez az első és a középkortól kezdve sokáig egyetlen latin fordítás.
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bs00054011?page=6,7>
- R 1475 L = Herodoti Halicarnassei Historiarum libri IX interprete Laurentii Vallae. Róma, 1475.
<https://inventarios.realbiblioteca.es/node/16106>
- V 1494 L = Herodoti Halicarnassei Historiae. Laurentii Vallensis conversio de Graeco in Latinum. Velence, 1494.
<https://digitalcollections.nypl.org/items/944ef843-6f32-62f8-e040-e00a18066fof>
- P 1510 L = Herodoti Halicarnassei ... novem Musę a Laurentio Valla translate. Párizs, 1510. A szöveg kiadója **Jehan Petit** francia nyomdász és könyvkereskedő, a bevezető tanulmányt **Pierre Phénix de Lure** (Petrus Phoenix Lutrensis), a burgundiai Dole egyetemének jogász professzora, később (1524-ben) rektora írta. A kötet a publikált szöveget követően tartalmazza még **Iszokratész** ógörög szónok (Kr. e. 436–338) *Helené spártai királylány dicséretéről* írt művének **Giampietro da Lucca** (Giovan Pietro d'Avenza, Johannes Petrus Lucensis; †1457) olasz klasszika-filológus által készített latin fordítását.
https://books.google.hu/books?id=r6lSAAAACAAJ&printsec=front-cover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false
- P 1528 L = Herodoti Halicarnassei ... Musae Laurentio Valla interprete. Párizs, 1528. A szöveget **Jehan Petit** és a flamand származású nyomdász, **Josse Bade van Asche** (Jodocus Badius Ascensius; 1462–1535) együtt adta ki, az előszót az utóbbi írta. A publikált szöveg előtt listázták a francia klasszika-filológus **Jacques Touissant** (Jacobus Tusanus; 1499–1547), a párizsi egyetem professzora, magába a szövegbe pedig beépítették a német humanista **Konrad Heresbach** (Conradus Heresbachius; 1496–1576), a klevei hercegség tanácsosa és a hercegi család nevelője szövegjavításait. A publikált szöveg után Hérodotosz Homérosz életéről szóló rövid műve került Heresbach latin fordításában és előszavával.
https://books.google.hu/books?id=HvJVAAAACAAJ&printsec=front-cover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false
- K 1526 L = Herodoti Halicarnassei historiographi Libri novem musarum nominibus inscripti interprete Laurentio Valla. Köln, 1526. Az előszót **Konrad Heresbach** írta, azt követően a Suidas-lexikon Hérodotoszról szóló szócikkének¹⁸⁵ egy része olvasható. A publikált szöveg itt is Heresbachnak a görög szöveg

¹⁸⁵ BERNHARDY 1834–1853. I/2. 893–894.

- alapján történt javításaival jelent meg, ezt követően pedig ebbe a kötetbe is Hérodotosz Homérosz életéről szóló rövid műve került Heresbach latin fordításában és előszavával.
- https://books.google.hu/books?id=r29TAAAcAAJ&printsec=front-cover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false
- K 1537 L = Herodoti Halicarnassei historiographi Libri novem musarum nominibus inscripti interprete Laurentio Valla. Köln, 1537. Az előző kötet majdnem változatlan utánnomása.
- https://books.google.hu/books?id=BDm_darBoyoC&printsec=front-cover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false
- K 1562 L = Herodoti Halicarnassei historiographi Libri novem musarum nominibus inscripti interprete Laurentio Valla. Köln, 1562. Az előző kötet majdnem változatlan utánnomása. A szöveget **Sebastian Castellio** (1515–1563) francia teológus és prédikátor, a genfi egyetem egykori rektora gondozta, mind a főszöveget, mind a Hérodotosz-életrajzot javította is.
- https://books.google.hu/books?id=F5BoAAAAcAAJ&printsec=front-cover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false
- L 1542 L = Herodoti Halicarnassei historiographi Libri VIII musarum nominibus inscripti per Laurentium Vallam interpretati, castigati vero et locupletati a Conrado Heresbachio. Leiden, 1542. Az 1537-es kölni kiadás átvétele (A Suidas-lexikon Hérodotosz-címszava, Heresbach előszava, a szöveget követően pedig Hérodotosz Homérosz-életrajza Heresbach előszavával és fordításában).
- https://books.google.hu/books?id=P-XjtJl89iEC&printsec=front-cover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false
- L 1551 L = Herodoti Halicarnassei historiographi Libri VIII musarum nominibus inscripti. Leiden, 1551. Az előző kiadás átvétele, de az elejéről hiányzik a Heresbach-féle előszó (a Homérosz-életrajz bevezetője megvan).
- https://www.google.hu/books/edition/Herodoti_Halicarnassei_historiographi_Li/gvVrrsZXZRoC?hl=hu&gbpv=1&dq=Herodoti+Halicarnassei+historiographi+Libri&printsec=frontcover
- L 1558 L = Herodoti Halicarnassei historiographi Libri VIII musarum nominibus inscripti. Leiden, 1558. Az előző kiadás változatlan utánnomása.
- <https://books.google.be/books?vid=GENT900000153650&printsec=front-cover&hl=hu#v=onepage&q&f=false>
- G 1566 L = Herodoti Halicarnassei Historiae libri IX. Genf, 1566. A kötet a szövegkiadó **Henri Estienne** Kammermeisterhez írt levelével, előszavával és Hérodotoszról írt hosszabb tanulmányával (*Henrici Stephani Apologia de Herodoto*) kezdődik, a szöveg Laurentio Valla-féle fordítását is Henri Estienne javította, hasonlóképpen az ezt követő Heresbach-féle Homérosz életrajzot is, melynek elhagyta a szintén tőle származó előszavát. A szövegkiadó ezután hozza a **Suidas**-lexikon Hérodotosz-címszavát és két, szintén Hérodotoszról szóló idézetet **Marcus Tullius Cicero**: *De oratore* (A szónokról) c.

- művéből, majd a Suidas-lexikon Ktésziasz-címszavát¹⁸⁶ és **Xenophón** *Anabaszis* c. művének egy Ktésziaszt említő rövid részletét idézi, végül (a fordító megnevezése nélkül, de jelezve, hogy először) latin fordításban közli mindazon **Knidoszi Ktésziasz**-töredékeket, melyeket az 1570-es genfi kiadás eredeti görög nyelven fog publikálni (lásd ott!). A Ktésziasz-féle főszöveg előtt ebben a kiadásban rajzok is vannak! https://books.google.hu/books?id=EcLcAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q=iustitium&f=false
- B 1559 L = Herodoti Halicarnassei Historiae libri IX interprete Laurentio Valla. Basel, 1559. A kötet a Suidas-lexikon Hérodotosz-címszavával kezdődik, majd Hérodotosz Homérosz-életrajza következik Heresbach fordításában és rövid előszavával, s csak ezt követi a főszöveg. A rövid előszó szerint mindkét szöveg újra javítva lett az eredeti görög szövegek felhasználásával, de a szöveg gondozójának neve nincs megemlítve.
https://books.google.hu/books?id=SupVAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false
- B 1573 L = Herodoti Halicarnassei historiae libri IX interprete Laurentio Valla. Basel, 1573. Az előző kiadás majdnem teljesen változatlan utánnomása. A különbség annyi, hogy a szöveg gondozója és a rövid előszó szerzője itt megnevezi magát: az 1562-es kölni kiadást is gondozó Sebastian Castello.
<https://books.google.be/books?vid=GENT900000079367&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- B 1583 L = Herodoti Halicarnassei historiae libri IX interprete Laurentio Valla. Basel, 1583. Az előző kiadás változatlan utánnomása.
https://books.google.hu/books?id=bOpVAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false
- F 1584 L = Herodoti Halicarnassei Historiae libri IX. Frankfurt, 1584. Az 1566-os genfi kiadással majdnem teljesen megegyező kötet. Hiányzanak a képek, emellett a főszöveg kiegészül **Friedrich Sylburg** (1536–1596) német klasszika-filológus, nyomdász és szövegkiadó lapszéli jegyzeteivel, a kötet elején pedig olvasható egy általa a szövegközlő Henri Éstienne részére írt levél is. A Hérodotoszról szóló Suidas-szócikk és a két Cicero-idézet mellett feltűnik egy részlet **Lukianosz** (120 körül–180 körül) ókori görög szatíraíró: *Hérodotosz vagy Aetión* c. írásából is.
https://books.google.hu/books?id=QSUyyTFZJZkC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false
- F 1594 L = Herodoti Halicarnassei Historiae libri IX. Frankfurt, 1594. Az előző kiadással majdnem teljesen megegyező kötet. A végén lévő, Ktésziaszról kapcsolatos tudósítások viszont jelentős mennyiségben egészültek ki a perzsák, egyiptomiak és etiópok életéről, törvényeiről szóló újabb forráshelyekkel, ezek az 1592-es genfi bilingvis kiadás latin részéből lettek átemelve.
<https://www.sardegnaigitallibrary.it/detail/6499b97de487374c8f803960>

¹⁸⁶ BERNHARDY 1834–1853. II/1. 425–426.

- F 1595 L = Herodoti Halicarnassei Historiae libri IX. Frankfurt, 1595. Az előző kiadás változatlan utánnomása.
https://books.google.hu/books?id=5d1RAAAAcAAJ&printsec=front-cover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false
- F 1620 L = Herodoti Halicarnassei Historiae libri IX. Frankfurt, 1620. Nem láttuk, feltehetőleg az előző kiadás változatlan utánnomása.
<http://libris.kb.se/bib/10176149> <https://www.abaa.org/book/792547177>
<https://search.worldcat.org/title/herodoti-halicarnassei-histori-libri-ix-et-de-vita-homeri-libellus/oclc/257686548?referer=di&ht=edition> [https://digitalabiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.LNCo4:LNCo4-001010100&set\[\]=DOM&tab=1&all=1&d=1620&of=9-12](https://digitalabiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.LNCo4:LNCo4-001010100&set[]=DOM&tab=1&all=1&d=1620&of=9-12)
- G 1592 GL = Ἡροδοῦτος Ἀλικαρνασσεῶς Ἱστοριῶν λόγοι. Herodoti Halicarnassei Historiarum libri IX. [Genf.] 1592.
Az 1566-os latin nyelvű és az 1570-es görög nyelvű genfi kiadás egyesítésével jött létre. A kötet eleje a görög kiadásával egyezik, az ión szó- és kifejezésmagyarázatot **Henri Estienne** tovább bővítette, és egy újabb rövid tanulmányt fűzött hozzá Hérodotosz nyelvezetéről. Ezután következik a főszöveg, majd a Homérosz-életrajz kéthasábos bilingvis közlése, zárásképpen pedig a Suidas-lexikon Hérodotosz-szócikke görögül és latin fordításban. Ezt néhány latin szerző Hérodotoszról szóló idézetei követik: Cicero eddig előfordult mondatai mellett újabbak is megjelennek, részint a *De legibus (A törvényekről)* című műből, részint pedig a *Hortensius* címet viselő elveszett írásból, melynek itt idézett töredékét **Nonius Marcellus** IV. század közepi római nyelvész *Compendiosa doctrina* című munkája őrizte meg, emellett **Marcus Fabius Quintilianus** (Kr. u. 40 körül – 96 körül) római szónok és szónoklattani író *Institutio oratoria* című munkájából is olvasható pár mondat. A Ktésziasz-töredékek is kéthasábosan, görögül és latin fordítással sorakoznak egymás után, de az eddigiek jelentős mennyiségben egészültek ki a perzsák, egyiptomiak és etiópok életéről, törvényeiről szóló újabb forráshelyekkel **Xenophón**: *Kürosz nevelkedése*, valamint **Agészilaosz**, **Sztrabón**: *Geographika* és **Plutarkhosz**: *Ízisz és Ozirisz* c. művéből, emellett újabb hosszú részletek kerültek be **Athénaiosz**: *Lakomázó bölcsék* c. munkájából, és közölve lett a Kr. e. III. században élt görög orvos és író, **Nümphodórosz** *Nomima barbarika (Instituta barbarica / Res barbaricae)* címen emlegetett, elveszett műve XIII. könyvének egy töredéke is, melyet egy ismeretlen *scholiastes* **Szophoklész**: *Oidipusz Kolónoszbán* című drámájához írt jegyzetei őriztek meg:¹⁸⁷ – mindezek szintén kétnyelvű, kéthasábos formában olvashatók.

¹⁸⁷ Hozzáfért a XVII. században a következő kötet segítségével lehetett: *Commentarii in septem tragedias Sophoclis...* Ed. LASCARIS, Ianus. Róma, 1518. Az említett rész az Σ Πρ-v oldalakon olvasható: ὃ πάντ' ἐκείνω τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ: διαβάλλει τοὺς Αἰγυπτίους ὡς παρὰ τὸ πρέπον διαιτωμένους καὶ γυναικας καὶ ἀνδρας Νυμφόδωρος δὲ ἐν τῷ ιγ' τῶν Βαρβαρικῶν γράφει οὕτως... Modern kori kiadása: *Scholia Sophoclis tragoedias vetera*. Ed. PAPAGEORGIOU, Petros Nicolaos. Lipcse, 1888. 417–418 (*Oidipusz Kolónoszbán* 337.).

- <https://books.google.be/books?vid=GENT900000181616&printsec=front-cover#v=onepage&q&f=false>
- F 1608 GL = Ἡροδότου Ἀλικαρνασσεῶς Ἱστοριῶν λόγοι. Herodoti Halicarnassei Historiarum libri IX. Frankfurt, 1608.
- A kötet szövegkiadója **Gottfried Jungermann**, aki az 1592-es genfi bilingvis és az 1595-ös frankfurti latin kiadást dolgozta egybe. Jungermann előszava után változatlanul átveszi Kammermeister rövidített bevezető tanulmányát, teljes Hérodotosz-életrajzát és a szöveg nyelvezetét illető megjegyzéseit, a Kammermeister által összeállított és Estienne által kiegészített, alfabetikus rendbe szedett ión szó- és kifejezésmagyarázatot, valamint részleteket Estienne-nek a Hérodotosz nyelvezetéről szóló tanulmányából és korábbi előszavaiból. Ezután azonban új elemként olvashatunk egy ábécérendbe szedett szójegyzéket Hérodotosz görög szavaiból, majd idézetek következnek több ókori szerző Hérodotosz személyéről, koráról, művészetéről írt mondataiból, a görög nyelvűek latin fordításban is: a korábbi kiadásokban szereplőkön túl **Ammianus Marcellinus** (330 körül–400 körül) római történetíró: *Rerum gestarum libri XXXI*, **Diodórosz** (Diodorus Siculus, Kr. e. 90 körül–Kr. e. 27 körül) görög történetíró: *Bibliothéké hisztoriké*, **Halikarnasszoszi Dionüsziosz** (Dionysius Halicarnasseus, Kr. e. 54 körül–Kr. e. 8 körül): *Rhomaiké arkhaiologia (Római régiségek)*, a **Dionüsziosz (Kasszosz) Longinosz** (213 körül–273) ókori görög szónoknak és filozófusnak tulajdonított *A fenségről*, **(Tarszoszi) Hermogenész: Peri ideón (A prózai stílusról), végül **Aulus Gellius** (125 körül–180 körül) római író és jogász *Attikai éjszakák* című művéből. Ezután következik a főszöveg, Hérodotosz történeti műve és Homéroszról írt életrajza kéthasábosan, eredeti görög nyelven és latin fordításban. Ehhez már több függelék csatlakozik: az első a perzsa és egyiptomi történelemről írt, ókori szerzők műveiből vett szemelvények gyűjteménye, melyet még Henri Estienne állított össze: az eddig már előfordult Ktésziasz-töredékek, valamint Xenophón, Sztrabón, Athénaiosz és Nümphodórosz-részletek. A második egy Jungermann által újonnan összeállított szöveggyűjtemény a Nílus áradásával kapcsolatban, melyben szemelvények olvashatók **Plutarkhosz: De placitis philosophorum libri V** című művéből, egy ismeretlen szerzőtől,¹⁸⁸ **Theophülaktész****

¹⁸⁸ *De Nili incremento diversae sententiae incerto auctore*. 608–609. old. Kötetünkbe egy XVI. század közepi Henri Estienne-szövegkiadásából került át: STEPHANUS 1557. 144–146. Ez a szövegrész ismeretlen szerzőséggel változatlan formában ismétlődik a többi XVII–XVIII. századi Hérodotosz-kiadásban is. Az 1763-as amszterdami kiadás szöveggondozója, Peter Wesseling szeretne volna javított formában megjelentetni, de csak az utolsó pillanatban sikerült megszereznie a párizsi királyi könyvtárból az eredeti szöveg hibátlan másolatát, így javításai csak a kötet végén lévő hibajegyzékbe kerülhettek be. HERODOTOS A 1763 GL ad 788. A szövegrész szerzőségét a XVIII/XIX. század fordulóján Johann Schweighäuser tisztázta: megállapította, hogy **Athénaiosz Deipnosophistae** című munkájának II. kötetéből való. SCHWEIGHAEUSER, Johannes: *Animadversiones in Athenaei Deipnosophistas post Isaacum Casaubonum*. I–IX. Strasbourg, 1801–1807. I. 479–484. Ez a szakasz a korábbi Athénaiosz-szövegkiadásokból még hiányzik, a II. könyv a

Szimokattész bizánci történetíró (580 körül–630 után): *Oikumeniké hisztoria* (*Világtörténelem*) című nyolckötetes munkájából, a fentebb említett **Diódórosz**-műből, **Ailiosz Ariszteidész** (Aelius Aristides Adrianensis, 117–189?) ókori görög szónok 55 fennmaradt beszéde közül az *Oratio Aegyptiaca* címet viselő szónoklatból, **Sztrabón**: *Geographika* c. művéből, **Cassius Dio** (Dión Kassziosz; 155 vagy 163/4–229 után) görög történetíró, római politikus elvesztett *Rómaiké hisztoria* c. munkájának **Ióannész Xiphilinosz** (Joannes Xiphilinus) bizánci szerzetes által a XI. század végén készített kivonataiból, a Kr. u. III. században élt görög regényíró, **Héliodórosz**: *Aithiopiká* (*Etiópai történetek*; *Theagenész és Kharikleia*; magyar műfordításban: *Sorsüldözött szerelmese*) című elbeszéléséből, végül **Theodorótosz** kürrhoszi püspök, görög egyháztörténetíró (393–458): *Ekklesziasztiké hisztoria* című ötkötetes munkájából. A kötetnek Hérodotoszsal foglalkozó részét az 1584-es frankfurti kiadásban először megjelent Sylburg-féle lapszéli jegyzetek összevont közlése zárja le *Spicilegium* címmel. A kötet hátralevő részének már Ktésziasz a főszereplője. Ezt a részt Henri Estienne egy hosszabb tanulmánya indítja Ktésziasz személyéről és művéről *De Ctesia historico antiquissimo disquisitio* címmel, majd egy rövidebb írása a töredékek megjelentetésével kapcsolatban, ezután egy rövid részlet következik a tanulmányunk főszövegében már említett **Barnabé Brisson**: *De regio Persarum principatu libri III* című munkájából.¹⁸⁹ Egy újabb fejezet a Ktésziasz személyével és művével kapcsolatos ókori híradásokat gyűjtötte csokorba: a fentebb már említett Diódórosz-, Sztrabón-, Halikarnasszoszi Dionüsziosz- és Phaléroni Démétriosz-műveken, valamint a Suidas-lexikon Ktésziasz-című szaván felül a bizánci író és költő, **Ióannész Tzetész** (1110 körül–1180 körül): *Biblosz hisztoriké* című verses történeti munkájából idéz néhány mondatot. Ezután következik a Ktésziasz-féle főszöveg a *Perszika* és *Indika* című művekből Henri Estienne latin fordításával, de lapszéli jegyzetként a szöveg mellé kerültek annak a **David Höschel** (1556–1617) német

Pálmazsív (Palmito, *Palmae cerebrum*) c. szakasszal zárul. Görög kiadások: Ἀθηναίου Δειπνοσοφιστῶν βιβλία πεντεκαίδεκα. Ed. MANUTIUS, Aldus. Velence, 1514. α 37. Ἀθηναίου Δειπνοσοφιστῶν βιβλία πεντεκαίδεκα. Ed. BEDROTUS, Jacobus. Basel, 1535. 36. Latin kiadások: Athenaei Dipnosophistarum sive coenae sapientium libri XV. Ed. CONTI, Natale (Natale de Comitibus Veneto nunc primum e Graeca in Latinam lingua vertente). Basel, 1556. 120. Athenaei Naucratis Deipnosophistarum libri quindecim. Ed. DALECHAMPIUS, Jacobus. Lyon, 1583. 54–55. Bilingvis kiadás: Ἀθηναίου Δειπνοσοφιστῶν βιβλία πεντεκαίδεκα. Athenaei Dipnosophistarum libri XV. Ed. CASAUBONUS, Isaacus. Heidelberg, 1598. 71. Ua. Lyon, 1612. 71. Ua. 1657. 71. Francia fordítások: Les quinze livres des Deipnosophistes d’Athénée de la ville de Naucratis d’Egypte. [Ed. MAROLLES, Michel de.] Párizs, 1680. 105. Banquet des savans par Athénée. Ed. VILLEBRUNE, Lefebvre de. I–V. Párizs, 1789–1791. II. 282–284. Athénaios Schweighäuser-féle kiadásában ez a részlet már olvasható. Athenaei Naucratis Deipnosophistarum libri quindecim. Ed. SCHWEIGHAEUSER, Johannes. I–V. Strasbourg, 1801–1807. I. 278–283. Az egész kérdéskörrel Schweighäuser saját Hérodotosz-kiadásában is megemlékezik. SCHWEIGHÄUSER 1816. IV. 341–343.

¹⁸⁹ Lásd a 168–169. sz. jegyzetet!

könyvtárosnak és klasszika-filológusnak a szövegvariánsai is, aki pár évvel korábban kiadta Phótiosz konstantinápolyi pátriárkának a Ktésziasz-szövegeket is megőrzött, fentebb említett művét.¹⁹⁰ A két mű Henri Estienne által készített kéthasábos szövege után az *Indika* görög eredetijéből egy másik, rövidített latin fordítást is olvashatunk, melyet **Lorenz Rhodomann** (1546–1606) német teológus, történész és klasszika-filológus készített.¹⁹¹ A Ktésziasz-főszöveg elé pedig az az **Andreas Schott** állította össze a perzsa királyok listáját, aki korábban az eredeti Phótiosz-mű latin fordítója volt. A főszöveget egy olyan szöveggyűjtemény követi, mely Ktésziasz két munkájának más klasszikus ókori vagy koraközépkori szerzők által megőrzött töredékeit tartalmazza: Plutarkhosz, Xenophón, Sztrabón, Diodórosz, Athénaiosz, Ióannész Tzetzész, Phaléroni Démétriosz és Aulus Gellius már korábban említett művein felül **Arnobius** (III. sz. vége) római filozófus, ókeresztény író: *Disputationum adversus gentes libri VII*, **Sztephanosz Büzantiosz** (VI. század) bizánci nyelvész, lexikográfus: *Ethnika*, **Agathiasz** (536 körül–577/582) bizánci költő és történetíró: *Hisztoriai (De imperio et rebus gestis Justiniani imperatoris libri quinque)*, **Iuliosz Polüdeukész** (Julius Pollux; II. század második fele) görög szónok és író: *Onomasztikon*, **Valerius Harpokration** (II. század) alexandriai grammatikus és szónok: *Lexikon a tíz attikai szónok műveihez*, **Alexandriai Szent Kelemen** (150 körül–215/220 körül) görög keresztény teológus, apologeta és író: *Sztrómateisz (Szóttesek)*, **Athéni Szent Athénagorasz** (kb. 133–190 körül) athéni keresztény filozófus, apologeta: *Kérvény a keresztények ügyében*, **Ailiosz Theón** (II. sz. első fele?) alexandriai szónok és filozófus: *Progümnaaszmata (Szónoklattani előgyakorlatok)*, **Ailianosz** (Claudius Aelianus; 175–235) görög filozófus és szónok *Az állatok természetéről*, **Arrianosz** (Arrianus; 86 körül–165 körül) görög történetíró: *Indiké és Anabaszisz*, **Arisztotelész** (Kr. e. 384–322) görög filozófus és tudós *Az állatok szaporodásáról* és *Az állatok történetéről*, **Pauszaniasz** (115 körül–180 körül) görög író, utazó, geográfus: *Görögföld leírása*, az idősebb **Plinius** (23–79) római író, polihisztor, enciklopédista: *Természetrész*, **Antigonosz Karüsztiosz** (Kr. e. III. sz.) görög szobrász, művészeti író: *Historiarum mirabilium collectanea (Csodás történetek gyűj-*

¹⁹⁰ Βιβλιοθήκη τοῦ Φωτίου. Librorum, quos legit Photius patriarcha, excerpta et censurae. Ed. HOESCHELIUS, David. Augsburg, 1601. A mű latin fordítását nem sokkal később Andreas Schott jelentette meg. Photii Bibliotheca e Graeco Latine reddita. Ed. SCHOTTUS, Andreas. Augsburg, 1606. Kettejük művének egyesítésével készült el Genfben a bilingvis változat. Φωτίου Μυριοβιβλίον. Photii Myriobiblon, sive Bibliotheca librorum, quos Photius patriarcha Constantinopolitanus legit et censuit. Graece edidit HOESCHELIUS, David. Latine reddidit SCHOTTUS, Andreas. Genf, 1611.

¹⁹¹ Nem sokkal korábban Estienne és Rhodomann közösen adtak ki egy olyan szöveggyűjteményt, mely többek között Ktésziasz munkájának különféle töredékeit is tartalmazta. Ex Memnone et aliis excerptae historiae, De tyrannis Heracleae Ponticae. Ex Ctesia et Agatharchide excerptae historiae. Ed. STEPHANUS, Henricus–RHODOMANNUS, Laurentius. Genf, 1594. Ezt is nyilván felhasználták ennél a kiadásnál.

teménye), valamint a már korábban említett **Lukianosz**: *Hogyan írjunk történelmet?* és *Igaz történetek* című művéből, **Alexandriai Hészúkhiosz** (V. sz.) görög szótáríró *Lexikonának* egyik szócikke, a **Szótión** (Kr. e. 220 körül–170) alexandriai filozófusnak és írónak tulajdonított *Csodás forrásokról* szóló írás,¹⁹² valamint az **Apollóniosz Rhodiosz** (Kr. e. 295–215) hellenisztikus görög eposzköltő: *Argonautika* c. költeményéhez készült egyik scholion alkotja, és olvashatunk részleteket az **Apollóniosz Düszkolosz** (I–II. sz.) alexandriai görög nyelvésznek tulajdonított (akit olykor paradoxográfus Apollóniosznak neveznek) *Historiae commentitiae* vagy *Historiae mirabiles* (*Költött vagy csodás történetek*), valamint **Gázai Aineiasz** (Aeneas Platonicus; †518 körül) görög ókeresztény filozófus és szónok: *Theophrasz-tosz*, másképp *Párbeszéd a lélek halhatatlanságáról és a test feltámadásáról* című munkájából is, ez utóbbit *Ambrosio Traversari* kamalduli szerzetes (1386–1439) közzétételében. Végül egy rövid szakaszban olyan idézetek szerepelnek, melyek Ktésziász más műveiről tesznek említést: a már előfordult Szeptimosz Büzantiosz-, Athénaiosz- és Antigonosz Karüsztiosz-műveken kívül Harpokration lexikonának egy másik címszava és **Íóannész Sztobaios** (Stobaeus; V. század) görög író: *A betegségről* szóló beszédéből¹⁹³ vett részlet.¹⁹⁴

https://books.google.hu/books?id=17vaRgIsO58C&printsec=front-cover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false

¹⁹² Kötetünkbe feltételezhetően a 188. sz. jegyzetben már említett XVI. század közepi Henri Estienne-szövegkiadásból került át. STEPHANUS 1557. 138–143. Egy XVIII. század eleji kötet a következő címet adja neki: *Liber de fluviis, fontibus et lacubus mirabilibus*. FABRICIUS, Johannes Albertus: *Bibliotheca Graeca, sive notitia scriptorum veterum Graecorum*. I–VI. Hamburg, 1718–1726. V. 5. (XXXVIII.) 440. Egy tudományos dolgozat az írást tartalmazó kézirat lelőhelye alapján a szerzőt ismeretlen firenzei paradoxográfusnak nevezi. ÖHLER, Henricus: *Paradoxographi Florentini anonymi opusculum de aquis mirabilibus*. Tübingen, 1913.

¹⁹³ Ioannis Stobaei *Sententiae ex thesauris Graecorum delectae ... et in sermones sive locos communes digestae*... Ford. GESNERUS, Conradus. Párizs, 1552. Sermo XCVIII de morbis. 842–847.

¹⁹⁴ A kötet Ktésziással foglalkozó részét közölte: Κτησιίου του Κνιδιου τα σωζόμενα. Ctesiae Cnidii quae supersunt ... cum interpretatione Latina Henrici Stephani, aliorumque et annotationibus Henrici Stephani, Hoeschelii, Schotti, Gronovii, aliorumque... Ed. LION, Albertus. Göttingen, 1823. A *Disquisitio*... címet viselő, Henri Estienne által készített bevezető tanulmányt közli, de elhagyja a másik, rövidebb előszót, a Brisson művéből vett rövid részletet, és Rhodoman rövidített latin Indika-fordítását. A Ktésziász személyét és művét említő ókori híradások és a perzsa királylista közlésétől kezdve már kihagyások nélkül, változatlan formában, teljes szövegével közli a fenti kötet tartalmát, csak a sorrenden változtat: a Póthiosz-féle Perszika-szövegközlés után hozza az erre a műre vonatkozó többi említést is, és az Indika után az arra vonatkozókat.

- G 1618 GL = Ἡροδοῦτος Ἀλικαρνασσεῶς Ἱστοριῶν λόγοι. Herodoti Halicarnassei Historiarum libri IX. Genf, 1618.
Az előző, 1608-as frankfurti kiadás változatlan utánnomása. Újra feltűnik benne az 1566-os genfi latin nyelvű kiadás rajzai!
https://www.google.hu/books/edition/Herodoti_Halicarnassei_Historiarum_libri/zg3eI-JosuIC?hl=hu&gbpv=1&dq=Herodoti+Halicarnassei+historiographi+Libri+nouem+1475+Roma&printsec=frontcover
- Lo 1679 GL = Ἡροδοῦτος Ἀλικαρνασσεῶς Ἱστοριῶν λόγοι. Herodoti Halicarnassei Historiarum libri IX. London, 1679.
Az 1618-as genfi bilingvis kiadás változatlan átvétele **Thomas Gale** (1635–1702) angol klasszika-filológus, a cambridge-i egyetem professzora szövegközlésében és előszavával. A kötet végére visszaemelte **Henri Estienne: Apologia pro Herodoto** címet viselő tanulmányát, mely az 1566-os genfi, valamint az 1584-es, 1594-es, 1595-ös (és talán az 1620-as) frankfurti latin kiadásban volt olvasható, majd közölt még egy saját összeállítású, Hérodotosz művéhez kapcsolódó időrendi táblázatot, valamint közzétette saját, igen terjedelmes szövegvariánsait és jegyzeteit is.
<https://books.google.hu/books?id=cZBoAAAACAAJ&pg=PP7&lpg=PP7&dq=%CE%97%CF%81%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%84%CE%BF%CF%85+%CE%91%CE%B%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%81%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%83%CE%B7%CE%BF%CF%82+%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CF%89%CE%BD+%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CE%B9%E2%80%A6+Herodoti+Halicarnassei+Historiarum+libri+novem%E2%80%A6&source=bl&ots=aJKbjpw31i&sig=ACFu3U1uOlc2pgfYTtMeG-VckFR6opGkuHQ&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwi38raQxOK-DAxWD2wIHHae4DkwQ6AF6BAG-hEAM#v=onepage&q=%CE%97%CF%81%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%84%CE%BF%CF%85%20%CE%91%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%81%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%83%CE%B7%CE%BF%CF%82%20%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CF%89%CE%BD%20%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CE%B9%E2%80%A6%20Herodoti%20Halicarnassei%20Historiarum%20libri%20novem%E2%80%A6&f=false>
- L 1715 GL = Ἡροδοῦτος Ἀλικαρνασσεῶς Ἱστοριῶν λόγοι. Herodoti Halicarnassei Historiarum libri IX. Leiden, 1715.
Az előző, 1679-es londoni kiadás anyagának átvétele, a szövegkiadó a tanulmányunk szövegében már említett **Jakob Gronovius**. Előszavát követően a szövegen szinte csak sorrendjében változtat: Hérodotosz főszövegét a három Hérodotoszhoz csatolt függelék: A Homéroszról szóló életrajz, továbbá a perzsák és egyiptomiak törvényeiről és életéről, valamint a Nílus áradásáról szóló szövegek zárják. A kötet újdonsága, hogy a főszöveget követően, még a Homérosz-életrajz előtt három Hérodotoszt és művét méltató szakasz következik **Gerrit Janszoon Vos** (Gerardus Vossius; 1577–1649) holland teológus és klasszika-filológus, leideni professor: *De historicis Graecis libri quatuor* és

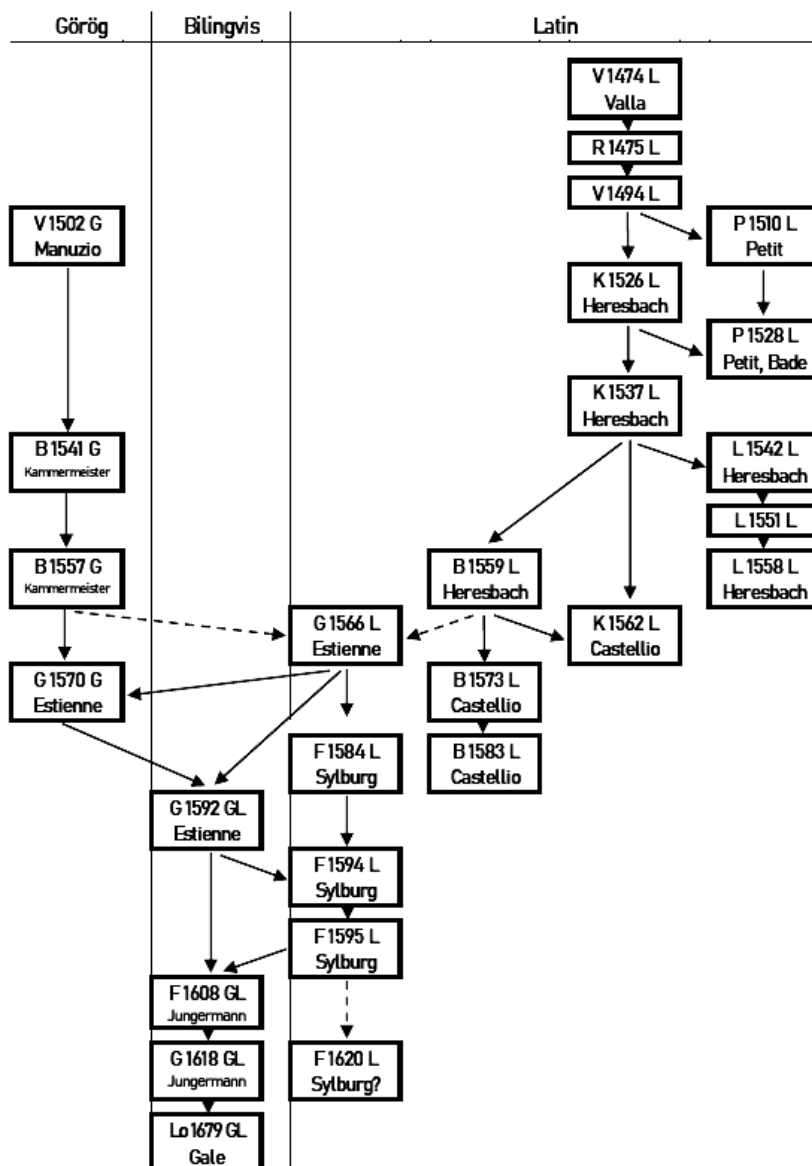
Lukas Holste (Lucas Holstenius; 1596–1661) német földrajztudós, történész és könyvtáros: *De vita et scriptis Porphyrii philosophi* című művéből, valamint **Tanneguy Lefebvre** (Tanaquillus Faber; 1615–1672) francia klasszika-filológus, a Saumur-i egyetem professzora jegyzeteiből, melyeket Dionüsziosz Longinosznak a már emlegetett *A fenségről* című munkájához írt. A Hérodotosz-szövegeket és függelékeiket követően olvashatjuk a Ktésziasszal foglalkozó szakaszt a már megszokott sorrendben, kezdve az Henri Estienne-féle *Disquisition*al, zárva a Ktésziász más műveire utaló idézetek felsorolásával. Viszont az eddigi sorrenden változtatva most következnek Joachim Kammermeister és Henri Estienne írásai: Kammermeister rövidített előszava az 1570-es genfi Hérodotosz-kiadáshoz, teljes Hérodotosz-életrajza és a szöveg nyelvezetét illető megjegyzései, a Kammermeister által összeállított és Estienne által kiegészített, alfabetikus rendbe szedett ión szó- és kifejezésmagyarázat, valamint részletek Estienne-nek a Hérodotosz nyelvezetéről szóló tanulmányából és korábbi előszavaiból, majd az 1608-as frankfurti kiadásban először megjelent, ábécérendbe szedett szójegyzék Hérodotosz görög szavaiból. Ezt követik az 1679-es londoni kiadásban megjelent újdonságok: a kronológiai táblázat, valamint Thomas Gale jegyzetei és szövegvariánsai. A kötetet a szövegkiadó, Gronovius még bővebb, többszáz oldalon sorakozó jegyzetei és megfigyelései zárják.

- A 1763 GL = https://books.google.hu/books?id=9JJCPBIH2IkC&printsec=front-cover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=o#v=onepage&q&f=false
= Ἡροδότου Ἀλικαρνασσεύως Ἱστοριῶν λόγοι. Herodoti Halicarnassei Historiarum libri IX. Amszterdam, 1763.
Az előző, 1715-ös Gronovius-féle kiadás átvétele. A szövegkiadó a tanulmányunkban már említett **Peter Wesseling**, aki a Gronovius-féle előszó elé egy sajátot is írt, a Hérodotosz-féle főszöveget pedig bő jegyzetekkel látta el, ezek egy része a saját műve, másik felét pedig **Lodewijk Caspar Valkenaer** (Ludovicus Casparus Valckenarius, Ludwig Kaspar Valckenaer; 1715–1785) holland klasszika-filológus, a franekeri egyetem professzora készítette. Ebből a kiadásból hiányzik az előzőben a főszöveg és a Homérosz-életrajz közé helyezett három idézet Hérodotosz életéről és művéről, továbbá a kötet végére került az ábécérendbe szedett Hérodotosz-szójegyzék; egyébként a különféle részek sorrendje nem változott.
<https://books.google.hu/books?id=nV6BvldWZwQC&pg=PA1&lpq=PA1&dq=Herodoti+Halicarnassei+Historiarum+libri+novem%E2%80%A6&source=bl&ots=CYPtXSyhPE&sig=ACfU3U1LQyWoiG-c4fBCFN-NhJZ-RpmyeGw&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwizuM2hzOKDAX-XlifoHHdq6BiY4PBDoAXoECAIQAw#v=onepage&q=Herodoti%20Halicarnassei%20Historiarum%20libri%20novem%E2%80%A6&f=false>¹⁹⁵

¹⁹⁵ Az 1. mellékletben előforduló internetes hivatkozások letöltése 2024. június 2–25. között történt.

2. sz. melléklet

A XVI-XVII. SZÁZADI HÉRODOTOSZ-KIADÁSOK
 CSALÁDFÁJA

SUMMARY

JÓZSEF KÖBLÖS

„Discere est Lacedæmoniis...”

**Reasons why laws are necessary as described in the oldest law book of the Reformed
College of Pápa**

The author is an archivist and historian working for the Archive of the Transdanubian Reformed Church District and has been working on collecting and publishing the laws of the modern history of the Reformed College of Pápa for years. In his current study, he examines the preamble of the earliest law book written in Latin and compiled in 1585 owned by the college. In the introductory part of the law book, they want to convince the reader that humans badly need to have laws by citing the habit of the Spartans that the Lakedaimons who lived without any laws following the death of a king for five days committed a lot of sins during this time and they hardly waited the five days to be over. The study introduces the Greek ancient history writers who preserved the Spartan tradition, the European historian contemporaries of those who compiled the law book, and also the contemporary Hungarian historical songs which could convey the thoughts of the ancient authors in connection with king burials in an indirect way. Besides, the author was keen to know whether the laws of the early modern history European protestant colleges refer to any Spartan traditions or to the *ex lex* state following the death of Persian kings. (He could not find any examples proving it in the justification of the laws). During the research work it also turned out that the examined volumes of Herodotos and Herakleides Lembos published before had not survived in the Transdanubian Reformed Church District Library because the library suffered a partial destruction in the 18th century. In consequence, he could only study and analyse the digital copies available in the European libraries. He finally came to the conclusion that the author of the introduction to the law book might have known several sources. He could read the description of Sextus Empiricus or Serinus about Persian traditions or the Spartan tradition written by Herodotos or Herakleides Lembos but all of these might have mixed up in his imagination.

Fábián Gábor Mindenés Gyűjteménye¹

BALATON-FELVIDÉKI református értelmiség hazánk gazdasági modernizációjában, a kulturális nemzetépítésben játszott szerepét a hagyományos egyháztörténet-írás alig érintette. A mezőgazdaság (pl. szőlőkultúra, földművelés, méhészet) megújításában és népszerűsítésében kifejtett tevékenységüket a gazdaságtörténet az elmúlt évtizedekben jórészt feltárta, de a szakirodalom eredményei még nem mentek át a köztudatba.²

A Balaton-felvidéki értelmiségi körbe, a „tudós tiszteletesek” sorába tartozó alsóörsi születésű Fábián József református lelkészről, esperesről kézikönyv is született, amely baráti köre mellett az író, irodalomszervező Gábor fiára is ráirányította a figyelmet. Fábián József kultuszát napjainkban elsősorban Alsóörsön, fiáét pedig Aradon ápolják.³

Fábián Gábor (Vörösberény, 1795. december 28. – Arad, 1877. december 10.) alapiskolái elvégzése után 1808-ban a Pápai Református Kollégiumba került, ahol az akadémiai tagozaton már jogot is tanult. Jogi tanulmányait 1817-től a pesti egyetemen folytatta. Az ország szellemi központjává váló Pesten formáló-

¹ *Írásomat Pávai Gyula aradi tanár emlékének ajánlom. A tanulmány a 2024. május 30–31-én Debrecenben tartott VII. Scriptorium-konferencián elhangzott előadás javított, kiegészített változata.*

² LICHTNECKERT András: *A Balatonfüred-csopaki borvidék története*. Veszprém, 1990.; Uő.: *A Balatonfüred-csopaki borvidék története napjainkig*. Balatonfüred, 2010. (LA Könyvek); Uő. (szerk.): *Alsóörs története*. Veszprém, 1996. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 11.); HUDI József: *Márton Gábor református esperes méhészeti szakkönyvének kiadása és olvasói*. = *Acta Papensia* 4 (2004) 3–4. 178–182.

³ HUDI József: *Fábián-emlékkönyv: Fábián József (1761–1825) református esperes pályafutása*. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 4.) Fábián József emléktábláját Alsóörsön évente megkoszorúzzák és emlékére évente szőlészeti-borászati konferenciát tartanak. A Vörösberényi Fábián József Kertbarátkör szintén ápolja a mezőgazdasz-lelkész kultuszát. Fábián Gábor emlékezete Aradon mai napig él. 1876-ban a város ünnepelte írói munkásságának 60. évfordulóját. Itt jelent meg életrajza is: JANCSÓ Benedek: *Fábián Gábor élete és irodalmi működése*. Arad, 1885. Születésének 200. évfordulóján közzétett tanulmányrészletek olvashatók: Havi Szemle, *Az aradi Kölcsey Egyesület művelődési irodalmi lapja*, VII (1995) 53. (57.) szám (1995. november 25.); szerk. Pávai Gyula.

dott irodalmi érdeklődése. Szellemi fejlődésére ekkoriban Vitkovics Mihály, Fáy András, Kultsár István voltak hatással, későbbi éveiben pedig Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály. (Az utóbbira példa: 400 soros *Buda haragja* c. eposz-tervezetét Vörösmarty *Zalán futása* hatására nem folytatta és nem fejezte be. Kéziratára azt írta: „Époszi kísérlet Vörösmarty „Zalánjának” születése előtt 1823^{ből} Fábíán Gábortól.”⁴

Valószínű, hogy Debrecenbe — ahol a most bemutatandó versmásolat-gyűjteményének kéziratát keltezte (1816) — pesti tanulmányainak végzése közben látogathatott el. Ám mivel életrajzában hiátusok vannak, csak következtetünk debreceni látogatásának/látogatásainak idejére. Azt sem zárhatjuk ki, hogy már édesapjával is járt a városban.⁵

Fábíán Gábor 1821-ben tette le ügyvédi vizsgáját, és szerzett ügyvédi diplomát. 1824-ben a Bohus család uradalmi ügyvédjeként költözött az Arad vármegyei Világosra, majd 1837 után — másodszori házasságát követően — Aradra. Kisebbségi megszakításokkal itt élt haláláig. Részt vett a város kulturális és politikai közéletében, az ő javaslatára alakult meg a casino 1833-ban.⁶ Arad vármegye monográfiája első kötetével (1835), Tocqueville amerikai útleírásának magyarra fordításával (1841–1843), házi neveléstanával (1846) és más műveivel, műfordításáival az országos közvéleményt is formálta. 1848–1849-ben és 1865–1869 között Arad megyét — előbb a világosi választókerületet, utóbb Arad városát — az országgyűlésen. Az aradi Felső-temetőben (ma: Eternitatea) családi sírboltban helyezték örök nyugalomra, „amely mára elenyészett”. Fiai is jogásznak tanultak: László az aradi törvényszék elnöke, majd főispán lett; Lajos bíróként tevékenykedett.⁷

⁴ Lásd az 1. sz. mellékletet!

⁵ HUDI 2002: 10. — Fábíán József a híres debreceni kollégium diákja volt, akit Hatvani István is tanított.

⁶ A kaszinókról: EÖRY Gabriella: A kaszinók elterjedése Magyarországon. = Századok 151 (2017) 4. sz. 809–842., az aradi kaszinókról: 819. (Fábíán kezdeményező szerepét életrajzából ismerjük.)

⁷ GLÜCK Jenő: Fábíán Gábor. = Pálmány Béla (szerk.): Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. Magyar Országgyűlés, Budapest, 2002. 242–244. — Fábíán mentalitására jellemző, hogy 1848 végén meggyőződésből követte az országgyűlést Debrecenbe és nyilvánosan elítélte mindazokat, akik személyes okokra hivatkozva eltávozást kértek. Tagja lett az 1849. július 5-én alakult, az ország önállóságát és teljes függetlenségét képviselő Radical Pártnak. Bár a szabadságharc bukása után eljárás indult ellene, ítélet nem született, de 1854-ig utazását korlátozták, majd rendőri felügyelet alá helyezték. A titkosrendőri jelentések ekkoriban visszahúzódozó, udvarias magatartást tanúsító emberként írták le.

Közéleti, írói-tudósi pályájának fontosabb állomásai: 1832-ben a Magyar Tudós Társaság (az MTA jogelődje) levelező, 1839-ben rendes tagja lett. A Kisfaludy Társaság 1862-ben választotta rendes tagjai sorába. Levelezésének egy részét (Toldy Ferencsel, Kisfaludy Károllyal, Arany Jánossal, Bajza Józseffel, Kossuth Lajossal stb. váltott leveleit) és néhány versét, műfordítását az MTA Kézirattára őrzi.⁸ A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeibe nem került be kézírata.⁹

Kéziratban maradt hagyatéka jórészt feldolgozatlan.¹⁰ Ez azért is meglepő, mert a Fábíán-hagyaték létezését már kortársai is számon tartották.¹¹ 1918, majd 1945 után azonban a Romániában őrzött kézírataihoz nehéz volt a hozzáférés. Pándi Pál 1956-ban, amikor a romániai könyvtárakba még mindig nehéz volt bejutni, hírt adott Fábíán Aradon őrzött kézíratairól.¹² Az általunk most bemutatandó Fábíán-versmásolatokat nagyon rövid időre kézbe is vehette, s ezekből két verset közölt 1957-ben. A kor elvárásaihoz igazodva két egyházellenes gúnyverset adott közre ismeretlen szerző tollából. (Pándi Pál cikkét nem a Kondé-gúnyvers forrásainak felsorolásáért, hanem Fábíán Gábor hagyatékának említéséért emeltem ki. V. Kovács Sándor ugyanis 1958-ban Pándi cikkére reflektálva jócskán kiegészítette azt, miközben elmarasztalta őt a hiányosságokért.¹³)

Az Abafihoz írt levél ismeretében szerencsének tarthatjuk, hogy Fábíán Gábor *Mindenes gyűjtemény* c. munkája fennmaradt aradi kézíratos hagyatéká-

⁸ ABAFI Lajos: Fábíán Gábor. = Figyelő 1878. IV. 28–47.

⁹ SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Pápa) kéziratkatalógusa: 1850 előtti kéziratok. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1987.

¹⁰ Vörösmarty Mihály és barátai – Deák Ferenc, Fábíán Gábor, Stettner György – töredékesen fennmaradt 1848 előtti levelezését lásd: TAXNER-TÓTH Ernő: A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből. Budapest, 1987. [A magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Új sorozat 17 (92)]. Fábíán Gábor korabeli folyóiratokban, kiadványokban megjelent irodalmi munkái ugyancsak „felfedezésre” várnak.

¹¹ KARA Győző: Fábíán Gábor levelezése (Kézirati hagyatékából). = Irodalomtörténeti Közlemények 3 (1893) 224–242, 360–367., V. KOVÁCS Sándor: Pándi Pál tallózásaihoz. = Irodalomtörténet 46 (1958) 232.

¹² PÁNDI PÁL: Tallózás erdélyi levéltárakban, II: Kiadatlan pap-ellenes versek a 19. század elejéről. = Irodalomtörténet 45 (1957) 304–307. (Pándi az aradi 48-as Múzeumban kutatta Fábíán Mindenés Gyűjteményét.) Valószínűleg Pándi cikke alapján: STOLL Béla: A magyar kézíratos énekeskönyvek versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840) kötetében, az 1213. számnál e Fábíán gyűjteményre utal. Balassi Kiadó, 2002. 506.

¹³ V. KOVÁCS 1958. 232. V. Kovács hozzászólása kutatómódszertani szempontból máig tanulságos. Cikke végén a következőket írja: az „újonnan felfedezett művek publikálásakor sohasem felesleges szétneézni a nyomtatásban megjelent szövegek között, éppúgy, mint hazai levéltárainkban, ahol a számos diétai paszkvillustól, jobbágyvédő, németellenes stb. költeménytől eltekintve, — Pándi esete bizonyítja —, efféle kiadatlan vers is van, csak jobban utána kell nézni.”

ban.¹⁴ Ebben található 21 éves korában írt versválogatása, amely megőrizte a debreceni kollégium neves szerzőinek – például Csokonainak és kortársainak – írásait, másrészt, a tudósi pálya felvillantásával a másolatok feltételezett gondosságáról is kaphatunk némi benyomást.

1. kép
Fábian Gábor arcképe (1859)
Barabás Miklós munkája

Abafi Lajos ugyanis közlésre kérte el Fábian Gábortól a hozzá írt jeles kortársak leveleit,¹⁵ mire Fábian ezt válaszolta Abafinak:

¹⁴ FÁBIÁN Gábor: Mindenes gyűjtemény, kézirat, 1816. Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” Arad, Inv. Nr. 2.674., p. 37. — Ezúton köszönöm meg Adriana Czibulanak, hogy a kézirat másolatához való hozzáférést számomra lehetővé tette.

¹⁵ ABAFI 1878. Abafi szeretett volna Fábian kortársi levelezéséből közölni. KARA (1893) hozzájutott Fábian fiától a levelekhez (Tóth Ferenc püspök, Édes Gergely, Bajza József, Vörösmarty Mihály, Kisfaludi Sándor, Csató Pál, Erdélyi János, Szepesy Imre, Pauler Tivadar, Haynald Lajos, Széchényi István), Toldy Ferenc től 14 darabot közölt is. Toldyval 1826 táján kezdett Fábian levelezni, s bensőséges barátságuk Toldy haláláig tartott. Azt mindenképpen sajnálatosnak tarthatjuk, hogy Toldy Ferenc, Csokonai verseinek egyik értő ismerője és kiadója feltehetőleg nem

„Két év előtt (1874) tartott szemlekor, midőn még Önnek az az életrevaló eszméje meg nem született, hogy irodalomtörténetünkhöz magánosok ily szerény rejtekéből is adatokat gyűjtsön s napvilágra hozzon, sokat, a legnagyobb részt elégettem, minők voltak pl. magam számos eredeti versei; úgy Somogyi Gedeonéi — az enyimeknél még sokkal jobbak; aztán nagy halmaz levelet, különösen Zádor György, Vörösmarty barátimtól stb. Most bánom, hogy ez Autodáfét elkövettem. Ezentúl megtartok mindent. De ez ujabbakról csak halálom esetére rendelkezem. Juttatok belőlök annak idején kegyednek is.”

Rátérve a Fábíán Gábor kézirat-másolatra, annak borítóján ez olvasható: „Mindenes Gyűjtemény. Öszve Gyűjtögette Debreczenben Fábíán Gábor. 1816^{dik} esztendőbenn.”

Az 1816-os évszám a kötet utolsó harmadára nem vonatkozik, ugyanis például a 73. tétel után, a Martinovics összeesküvésről írtakat ezzel egészíti ki: „hiteles írónak irásiból, és az Executiót szem mellátott Tanúknak relatiojiból, szavaiból öszve szedegette FG. 1820^{bann}, Februarius 29^{enn}.” A későbbi datálások (1819, 1822) idején, talán tanulmányai miatt is, Fábíán másolói figyelme többször politikai témájú szöveg felé fordult, ami nem csoda, hisz jogásznak készült.

S hogy mennyire kell komolyan vennünk egy kétszáz évnél régebbi másolatot? Erre legkézenfekvőbb válaszként a Debreczeni Attila által sajtó alá rendezett Csokonai művek kritikai kiadása válaszol, amelyben végigkövethetjük, hányféle másolati forrásból (is) kellett/lehetett egy-egy Csokonai költemény hitelességét megállapítani. — A *Mindenes Gyűjtemény* a debreceni kollégium neves alkotói köréből (költőkéből és még tanuló versfaragókéből)¹⁶ merítkezett, azt a maga gyönyörűségére és hasznára készítette Fábíán Gábor. (Debreczeni Attila találó műfaji meghatározása szerint „felhasználói másolat”-ról van szó, a saját célra való létrehozást emelhetjük ki fő funkcióként.)¹⁷

Fábíán Gábor kézírata nyolcadrét alakú, 235 lap terjedelmű, 82 tételt tartalmaz: prózai munkákat és versmásolatokat Csokonai V. Mihály, Fazekas Mihály,

tudott Fábíán Gábor versmásolati gyűjteményéről, mert talán utalt volna az ebben föllelhető Csokonai versekre.

¹⁶ 1816-ban Csokonai V. Mihály (1773–1805), Földi János (1755–1801) már halott volt, de Fazekas Mihály (1766–1828) és Csokonai barátai még éltek, akiknek kézírataiból Fábíán Gábor is dolgozhatott.

¹⁷ DEBRECZENI Attila (szerk.): Csokonai Vitéz Mihály Összes művei: Elektronikus kritikai kiadás, HUN-REN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport, 2016–2024. https://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/fogalmak.php [Letöltés: 2024. november 5.]

Földi János, Vitkovits Mihály és többször megnevezett, akkori tógátus deákok tollából.¹⁸

A *Mutato táblában* feltüntetett verscímekeket a szöveg közlésénél Fábíán többször bővebb változatban írta le. Például a *A' vén Kreutzár és Kajla Marjás beszélgetnek* cím a vers közlésénél: XX^{dik}. *A' Bólonznak fa-péncz is jó / Ha elveszti sem nagy kár, vagy Tallér, Ven Kreutzár Kajla Márjás beszélgetések. Irta Bányai Jós'ef Togátus Deák Debrecenben.*¹⁹

Mielőtt a Csokonai írásokra szűkíteném a figyelmet, egy-két apróbb észrevétellel mutatom be, milyen eltérésekre számíthatunk, amikor a másolatot egy-egy autentikus forrással összehasonlítjuk.²⁰ Kutatásaim során a kéziratgyűttes kritikai feldolgozását nem végeztem el, ezért példáimmal csupán vázlatos, megválaszolatlan kérdésfeltevésekre szorítkozhatom.

Fábíán huszadik számú, fentebb már idézett másolatában, a közköltészetben is népszerű, pénz devalválódásáról szóló vershez – *A' vén Kreutzár és Kajla Marjás beszélgetnek* – Bányai József tógátus neve került szerzőként: „írta Bányai Jós'ef Togátus Deák Debrecenben.” A szakirodalomból tudjuk, hogy az idézett műnek több változata ismert.²¹ Vaderna Gábor tanulmányában²² szám-

¹⁸ A kötet tartalomjegyzékének első lapját lásd 2. mellékletben!

¹⁹ FÁBIÁN 1816. 51–57.

²⁰ „A népszerű Csokonai-kiadásban az autográf szövegforrásokat formálódásukban láttatni akaró közlés bizonyos esetekben, mikor nem maradt fenn autográf szövegforrás, rá van szorulva a másolatokra, azokból kénytelen választani alapszövegét.” DEBRECZENI Attila: Csokonai költői életművének kronológiai rendje. Budapest–Debrecen, Akadémiai Kiadó–Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 14. Csokonai Vitéz Mihály összes művei)

²¹ „Az egyik legismertebb pénz tematikájú gúnyvers, a Bankó, a tallér és a kajla márjás [beszélgetése] típus címen gyakran felbukkanó darabot csak azért nem közöljük, mivel ismertté vált a szerzője. Sebestyén Gábor maga írta rá autográf kéziratára, hogy 1812-ben Pozsonyban írta barátai mulattatására (STOLL 617, 95a). Más források viszont Bányai József szerzeményének tartják, s ha ez valós adat, akkor Sebestyén csupán lejegyzője volt.” CSÖRSZ Rumen István – KÜLLÖS Imola (sajtó alá rend.): Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század: XIV: Közköltészet 3., Universitas Kiadó – Editio princeps Kiadó, Budapest, 2013. 374.

²² VADERNA Gábor: Pénz beszél. (Doromb: Közköltészeti tanulmányok, 5., szerk.: CSÖRSZ Rumen István. Reciti, Budapest, 2017. 208.) két forrását ismerteti a versnek, szövegközléssel együtt. Lelőhely: OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 540, 58r–56v. és Oct. Hung. 1708, 62r–66v – Stoll, 1338. — Vaderna következtetése: „Mindez azt is jelentheti, hogy Sebestyén csak lejegyezte a költeményt, de azt is, hogy ő a szerző – a gyűjtemény ilyen és olyan költeményeket egyaránt tartalmaz.” Fábíán Gábor másolata ezt az első változatot tartalmazza, szerzőként Bányai József debreceni tógátus deákot nevezi meg. Az OSzK egyik másolatában (Oct. Hung. 1708, 62r–66v) Horváth Ádám a megnevezett szerző. — Vaderna Gábor így ír erről: „ez az adat azonban nem oldja meg a dilemmánkat: a szerző éppen lehet Horváth Ádám, a datálás viszont biztosan téves (s e tévedés elbizonytalanítja az attribúciót is)”. Vaderna következtetések alapján Sebestyént tartja szerzőnek. A vers és magyarázata a kritikai kiadásban: CSOKONAI VITÉZ Mihály: Költemé-

ba véve ezeket, igyekezett a variációk szerzőjét megnevezni, kikövetkeztetni. Két eltérő versváltozatot közölt is. Az a szöveg, amelyik Fábián Gábor másolatával rokonítható (a helyesírás és apróbb különbségek kivételével) a *Sokféle* gyűjtemény kéziratai közt lelhető föl.²³ Itt Horváth Ádám neve merült fel szerzőként. Vaderna kérdőjellel ugyan, de Sebestyén Gábort feltételezte a mű alkotójaként, az 1811-es év körüli időből. Vadernánál kikövetkeztetett ez az időpont. Mivel három név merült fel ugyanannál a műnél: a harmadikos tógátus deáké, Bányai Jánosé (aki 1810. szeptember 19-én iratkozott be a debreceni kollégium 3. osztályába); a zenében, versírásban jeleskedő Sebestyén Gáboré (1794–1864), és Horváth Ádámé, továbbra is bizonytalan maradt az „írta” szó melletti név szerzőként való értelmezése. Az írta szó másolta (leírta) jelentésben esetleg elfogadható lenne. Vaderna Gábor a *Doromb* két számában napvilágot látott tanulmányában nyomós érvekkel következtetett Sebestyén Gábor szerzőségére.

Következő példám inkább kérdésfeltevés: Fábián, a Martinovics-féle „rendfelforgató” összeesküvés leírásához rajzos, színes ábrát készített jelmagyarázattal.²⁴ A 73. tételben²⁵ elmesélte az összeesküvés célját, a leleplezés módját, és névsort adott közre a résztvevőkről. Forrásait hiteles írók írásaiból, és tanúktól hallottak alapján állította össze.²⁶ (3–4. melléklet). Kérdés, hogy Fábián hitelességre törekvése mennyire illeszkedik a szakirodalmi források tényeihez. Érdeemes lesz összevetni!

A Kondé Miklós váradi püspökről írt gúnyversekre²⁷ már utaltam. „A Püspök, aki a póka-teleki előnevet viselte, nem örvendett nagy népszerűségnek, különösen a protestánsok körében. Nem egy sokat másolt gúnyvers — előnevét eltorzítva — pokolteleki”-nek, ill. „Poklos Teleki”-nek nevezte.”²⁸

A Csokonai kritikai kiadásból tudjuk, hogy Kondé Miklós nagyváradi katolikus püspök beiktatására Csokonai verset írt — támogatást remélve a püspöktől, amely azonban elmaradt. A vers önállón meg sem jelent. (A Kondéhoz írt versnek a történetéről, *A' Békesség és a' Hadi érdem* c. versbe való bedolgozásáról bőséges és érdekes szakirodalomból tájékozódhatunk a kritikai kiadásból.)

nyek 5, 1800–1805, sajtó alá rend. jegyz., bev. SZILÁGYI Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó 2002. 557–569., 566. (Csokonai Vitéz Mihály összes művei).

²³ OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 1708, 62r–66v.

²⁴ Lásd a 3. számú mellékletet!

²⁵ FÁBIÁN 1816. 208–214.

²⁶ Lásd a 3–4. mellékletet!

²⁷ Uo., 27–28.

²⁸ CSOKONAI VITÉZ 2002. 566.

Visszatérve a *Mindenes gyűjtemény*hez: Fábíán Gábornál az első nyolc Csokonai mű másolata után következik ez a szerző nélküli, két gúnyvers, majd utána áll egy újabb Csokonai költemény. A másolt Csokonai versek közé besorolt két Kondé vers, így szinte sugallja Csokonai hatását az ismeretlen szerző alkotására. (A másolatok sorrendisége talán segíthet forrása megtalálásában is.)

Az alábbiakban felsorolom Fábíán Gábor kéziratából a Csokonai műveket, amelyek érdemi értékelését csak a kritikai kiadású feldolgozással lehet megtenni, ha érdemes – a kritikai kiadást alapul véve. A tizenkét Csokonai mű a következő: 1. *A' Szeretet*, 2. *Az Istenek' osztozása*, 3. *Militat omnis, azaz kb. a' ki katonává nem lesz*, 4. *Rút ábrázat, szép ész*, [E. D. Úrhoz], 5. *Konstántzinápoly' le írása*, 6. *A' Magyar Gavallér*, 7. *A' Czigányok' eredete*, 8. *A' Gazdag ember*, 9. *Senior Lengyel József köszöntője*, 10. *A' Reggel*, 11. *Lilla' fürdése. Euripidesből* 12. *Európa elragadtatása*. – És van egy 13. vers is, amelynek szerzőségével problémák akadtak. Címe: *A' szegény Poéták panasza*.

Fábíán Gábor a Csokonai verscímek mellé három vers kivételével, odaírta Csokonai nevét szerzőként. A számomra ismeretlen költemény mellé is. *A' szegény Poéták panasza* (5–6. melléklet) kivételével a kritikai kiadásból valamenyi fentebb felsorolt Csokonai költemény ismert. Fábíán másolatában Csokonai nevének feltüntetése ellenére itt óvatosságból nyitva hagyom a szerzőség kérdését, várva a Csokonai-kutatók érdemi észrevételét. A kérdés eldöntésében, kiindulásként Fábíán Gábor mellett szól másolói hitelessége, műveltsége. (Zárójelben megjegyzem, hogy a *Pindus* című költeményt többször közölték Csokonai-műveként régebbi kiadásokban, Fábíán Gábor másolatai közt is szerepel a mű, de nem Csokonai verseként, mint ahogy nem is az!) A *Mindenes Gyűjtemény*ben, ahol szerzőt közölt Fábíán Gábor, azt megbízhatóan tette.

XVdik. *Elégia*
Ha pénzt nem nyomsz a' markába
*Minden kérésed hijjába*²⁹

No szegény Poéták, oda betsületünk
Nints a' Madámoknál már semmi keletünk.
Hajdann még a' bóldog időkbe ám úgy volt
Hogy a Poétákért a' szűz-világ élt 's holt.

²⁹ FÁBIÁN 1816. 36–38.

De elülhetünk már a' jámbor versekkel
Még csak komisz Leányt sem kapunk ezekkel
Bár világ végéig szüntelen verselünk
Mert még edj Coquet sem fekszik le velünk
Már ma tsak a' nadrág sebre inquirálnak
Ha van benne, bene! akkor velünk hálnak
De ha laposka a' szerelem táskája
Segget fordít, légyen bár világ kurválya.
Kiábalhatz osztánn utána verseket
Fel se vesz se hosszú, se rövid verseket.
Ha tsak erszényeddel megnem mátkásodik
Még a' dactylus is vissza pironkodik
Gondoljátok meg tsak a' minap hogy jártam
Rosit egy tett helyenn soká lestem vártam
Már szórtam, az atkot a Toelletjére
Hogy soká kell várnom, – im egyszer estvére
Jön az én Lelketském egy vén obsitossal
Ki birt sok ezreket érő papirossal
Nagy vágásokkal vólt tele tsúf pofája
Mint a' levert Hector sebhelyes ortzája
Mikor az utólsó éjtszaka Trójába
A' Vénus Fijának megjelent álmába
Mintha menykő tsapott vólna le mellettem
Nem tudtam szóllani tsak elkeseredtem
Hogy hogy Rósi? lassan kérdezem magamba
Hogy hogy szerethettél ezenn tsúf maiomba?
Hiszen ha e' gyenge testedhez dörsöli
Ércz oldalát, minden bóröd le dörgöli
Vagy a' Burkus hadat képzelvén magába
Ököllet agyon tsap a' magad ágyába
De meg osztánn nem is tud irni verseket
Mint a' magaméi kivált olly szépeket
Embert ölni tanúlt, elevenitni nem –
Óh! hogy lehet hozzá gusztusod gyenge nem.
Nézd tsak vas kebelét mely vas pánczél fedte
Nézd karjait, ember vérbe feresztette.

Kopasz agyát rezes sisak borította
A' tüz, por, 's füst vaksi szemét elrontotta
Legkissebbet sem ért a' nyájaskodáshoz
Reszket, ha kedve jön, a' tsókolódáshoz
Vagy ha szerelmébe markosann meg ölel
A' nyavalya ki tör karjai közt hidd el
Még is óh kegyetlen! érte megvetettél
A' lelketlen pénzért hitszegővé lettél
Által vered szives szeretőd kebelét
Eltéped szeretőd költsönös kötelét
Óh Apolló! ha már semmit nem érdemel
A' Músa! ha vállánn pagnétot nem emel
Állíts fel a Tempe völgyénn edj verbunkot
Hogy megtanithassák a' hadi Rectungot
Vagy a' Hipokréne mellett hadd fakadjon
Más forrás is, melly pénz szerző erőt adjon
Mivel Tanitványid külömbenn nem lesznek
'S Pindusod, árnyékos berkei ki vesznek.
Kilentz bölts Szüzeid árvaságra jutnak
Ha mindenek tsak a' kints 's pénz után futnak
'S Ha az á rossz módi még tovább is mégyen
Hogy a Poétának semmije se légyen
Im én is esküszöm koronás /koszorús/ fejedre
Hogy ügyet sem vetek tudákos helyekre
Ha tsak erszényemet azzal nem biztatod
Hogy lapos guttával többé nem bántatod
Sött mostann is száraz hektikus bajába
Orvosi szemmel nem tekintessz dolgába. —

Tanulmányom végén a Csokonai kritikai kiadásból ismert költemény — *Köszöntő, Lengyel József senior Úr' neve napjára*³⁰ (1794, 1795, 1802 előtt) apró filo-

³⁰ FÁBIÁN 1816. 31–34. A vers megjelent 1795-ös datálással, Csokonai neve aláírásával: Köszöntő Verseks Lengyel József, Debretzeni Ref. Collegium Seniora neve napjára, Mart. 19-kén 1795. Kiadja Márton József professor, Bétsben Pichler Antal betüivel, 1832. LV. szám Béts, November 9-dikén, 1832., 446–448. A vers közlése a kritikai kiadásban: CSOKONAI VITÉZ Mihály: Költemények 3., 1794–1796, sajtó alá rend. jegyz., bev. SZILÁGYI Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. (Csokonai Vitéz Mihály összes művei), 135–136, (nr. 233), szövegelfordulások, magyará-

lógiai újdonságait mutatom be, két forrás alapján: Fábíán Gábor másolatából és Márton József professzor bécsi folyóirat kiadásából.³¹

Márton Józsefnek a Csokonai kiadásban betöltött szerepét Debreczeni Attila a Csokonai kritikai kiadásában bemutatta, s a meglévő források tükrében feldolgozta. Márton József ezt a Csokonai verset a *Sokféle. A' Bétsi Magyar Újság mellé Toldalékul* címűben közölte, más Csokonai versek mellett. Így tudósította olvasóit a lapban: „Egy jóakaró Barátunk öszveszedte nehaj Csokonai Vitéz korszorús Költönknek eddig nyomtatásban ki nem jött versezetit. Azok közül négyet a' *Sokféle* XLIX számában már közlöttünk. Itt következik ismét egy: A' Méz Méze.”

Márton a hivatkozott újságban Lengyel József köszöntésen kívül közreadta még Csokonai keresztlevelét,³² s más verseket is. Ez utóbbi írás létrejöttének körülményeit az igen gazdag, kritikai kiadásban fellelhető jegyzetekből ismerjük, s tudjuk, hogy ennek az alkalmi rögtönzésnek 17 kézirata ismert. Egyetlen olyan másolata van, amely több Csokonai-unikumot is megőrzött a Sarkadi Nagy Zsigmond-féle gyűjteményben, s amely hat sorral bővebb a többinél, s több ponton hitelesebbnek tetszik a korábban ismert másolatoknál. Ám most már tudjuk, Fábíán másolata és Márton újságkiadása is hat sorral bővebb.

A szakirodalom, mivel az általunk most ismertetett változatokat nem ismerte, úgy tudta, hogy a vers első nyomdai szövegközlése a Komáromi Lapok 1881. március 12-i számához köthető, majd Abafi Lajos közléséhez a *Figyelőben*.³³ (Mindkét megjelentetés Kaszás Sándor komáromi gyűjteményéből való.) Mindkét időpontot felül írta Márton József Bécsben kiadott újságja, mert ő már 1832-ben publikálta Lengyel József köszöntőjét a következő címmel: *Köszöntő*

zatok: 665–677. — Lengyel József (Tiszaszőlős, 1770. március 31. – Szalacs, 1822. március 15.) tanár, református lelkész, egyházi zeneszerző. (Debrecenben Csokonai pere idején is szénioriságot viselt a kollégiumban.)

³¹ A két vers szövegét lásd a 6. mellékletben!

³² Márton József kiadásában: *Sokféle*, 1832. 44. sz., okt. 2. 353–354. „Csokonai Vitéz Mihály Kereszt-levele [...] az 1802. Eszt. Junius 11-dikén támadt rettenetes tűzkor megégett, mellyről így ir a' tiszteltt Költő, a' Szelhez irtt felséges Ódájában:

*Látám a' lakosok jajjait a' setét
Füstnek gomolyagín mennybe tolongani,
A' mindent-tehetőnek
Zsámolyszékihez, a' kinek
Kor-kémélte falán bús diadalmadat
Tapsoltad. Szomorú dűledezései közt
Most a' gyász a' halálos
Tsendesség fija zsibbadoz.”*

³³ ABAFI Lajos: Csokonai kiadatlan költeményei. = *Figyelő* 1881. X. 229–231.

Versek Lengyel József, Debretzeni Ref. Collegium Seniora neve napjára, Mart. 19-kén 1795. A vers alá írva: (Cs. V. M.)

Hangsúlyozandó még, hogy Márton a *Sokféle* folyóiratban megadta az 1795-ös vers-keletkezési dátumot. A kritikai kiadás ugyanis ezt jegyzi még meg: „A másolatok dátumot nem tartalmaznak, csupán a K10 közli az „Anno 1795” évjelzést.”³⁴

Fábián Gábor másolata (1816) és a *Sokfélében* kiadott Csokonai szöveg (1832) négy szó-eltérés kivételével ugyanaz. Helyesírásuk azonban eltér. Fábián Gábornak a dunántúli nyelvjárást követve, általában rövidek a magánhangzói, s rövid magánhangzókat használ *Mindenes Gyűjteményében* is. (Egyéb helyesírási különbségek szintén felsorolhatók lennének — például Fábiánnál az *edj* [egy helyett]; hol kérdésre -ba, -be [-ban, -ben helyett], tsak [csak] stb.].

ÖSSZEGZÉSKÉPPEN

A Fábián-féle *Mindenes Gyűjtemény* első és utolsó tétele között több év telt el. Már nem a tanulmányai elején álló fiatal áll előttünk, hanem az ügyvédi vizsgával rendelkező pályakezdő. Kézírása elnagyoltabb, mint a Csokonai versek másolásának idején, alig pár évvel Csokonai halála után. Érdeklődése politikusabb hangütésű, magyar-latin nyelvű másolatokat egyaránt készít, de a debreceni kollégium körén belül marad.

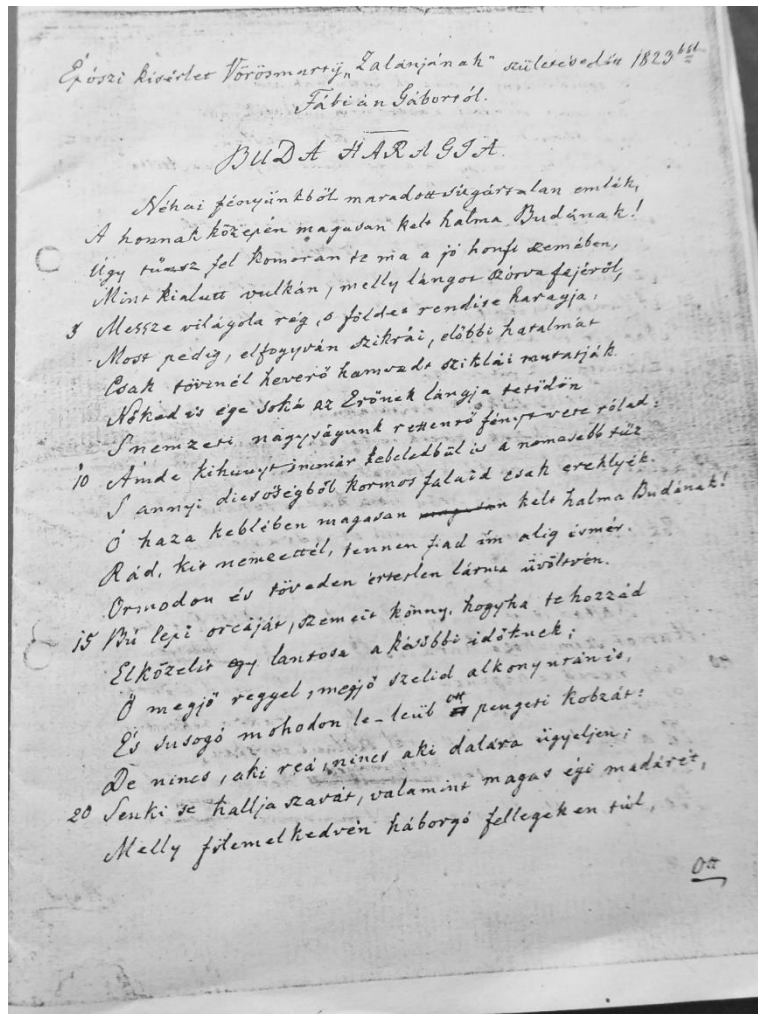
Hangsúlyozom, hogy a Csokonai verseknél kritikai szövegközlést nem végeztem, de a kritikai kiadással való szűrőpróbaszerű összevetésem alapján úgy vélem, hogy Fábián Gábor szövegegyüttese tartalmaz olyan adatokat, amelyeket figyelembe kell venni. A fentiekben felsorolt példák is erre ösztönöznek.

³⁴ CSOKONAI VITÉZ 1992. 665.

MELLÉKLETEK

1. melléklet

Fábián Gábor: Buda haragja c. eposzának első oldala³⁵

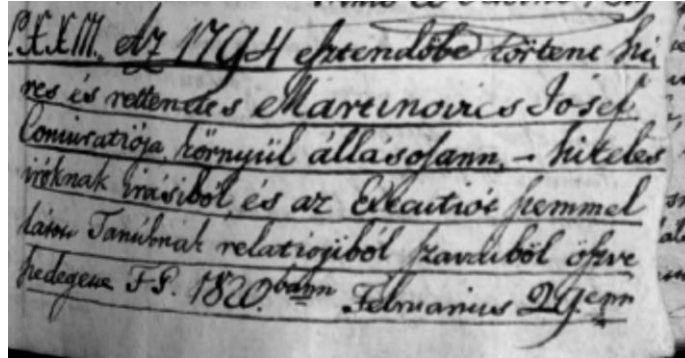
³⁵ Az eposz kéziratának megmentése Pávai Gyula aradi tanárnak köszönhető.

2. melléklet
Fábián Mindenes Gyűjtemény c. munkája
tartalom-mutatójának első oldala³⁶

Tárgy	Mutató	Oldal
I., A' Beretet.	Isokonai V Mihály	1.
II., A'z Istenek' Optoxása.	Isokon.	7.
III., Militat omnis amans	Isokonai.	10.
IV., Puit ábráyat, fej' éss.	Isokonai	20.
V., Constantinapóly' le irása	Isokon.	22.
VI., et' Magyar Cavalier	Isokon.	24.
VII., et' leiganyok' eredete	Isokon.	26.
VIII., et' Szardag-ember	Isokon.	27.
IX., Véhai Pokol Teleki Konde' Mik.		
los Váradai Püspök' Epitaphiuma.		28.
X., Ugyan csak az ő' Tudósiája Totolból		28.
XI., Penior Lengyel József Köföntöje.		31.
XII., et' Reggel.		34.
XIII., Kedvesem anyékához.		35.
XIV., A' Fogadás.		35.
XV., et' férgeny Poéták panaszora.	Isok.	36.
XVI., et' Pindus	Magy. Jfr.	38.
XVII., Isokonai és Dok. Földi kört való be.		
jelgetések a síronn tul.		39.
XVIII., Lilla fürdője Euripidesből.		43.
XIX., Egy Individuale datum vagy az		
Egypontyi álhatatlanság. Kolofváronn.		47.
XX., A' vén Kreutzar és Kajla Mariás		
bepjelgetnek.	Bányai József Joz.	51.
		51.

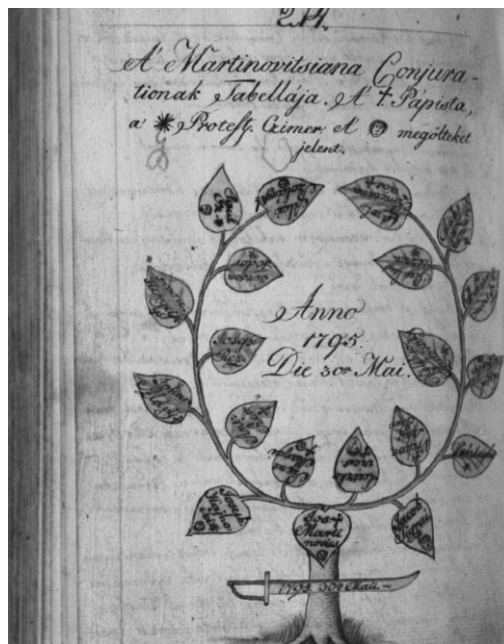
³⁶ A 2-5. mellékletek a tárgyalat aradi kéziratból valók.

3. melléklet
A Martinovics-összeesküvésről szóló fejezet részlete

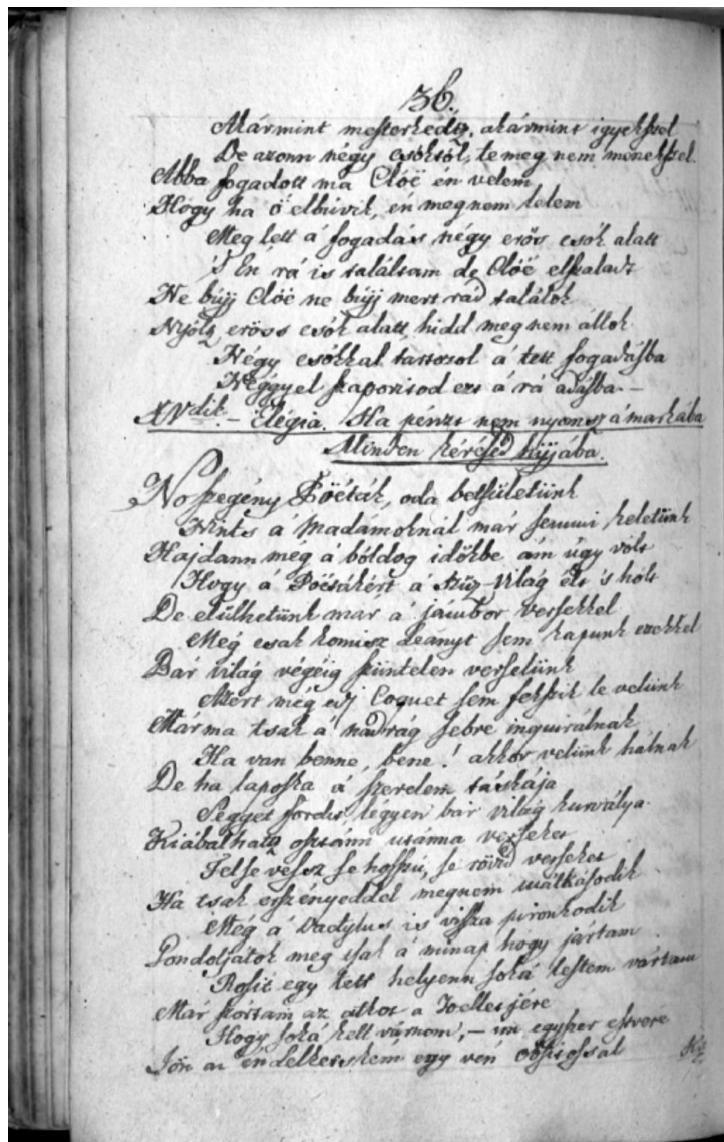
Az 1794 esztendőbe történt híres és rettenetes Martinovics József conjuratiója, környül állásosann — hiteles íróknak írásából, és az Executiót szemmel látott tanúknak relatiojiból szávaiból öszve szedegette FG. 1820^{bann} Februarius 29.^{enn37}

4. melléklet
A Martinovics-összeesküvés résztvevőinek tabellája

³⁷ A Martinovics conjuratióról írt történet (208. lap alja és 214. lap)

5. melléklet.³⁸
A XV. elégia részlete a Fábrián-kéziratból

³⁸ A tárgyalt aradi kézirat 36. lapján

6. melléklet
A Lengyel József-féle névnapi köszöntő két változata

FÁBIÁN GÁBOR MÁSOLATA

XI^{dik} Tárgy
*Köszöntő, Lengyel József Senior Úr
neve napjára*

Már tán nem is vartál magadhoz bennünket,
Vélvén, hogy elhagyjuk kötelességünket
De tudd meg, hogy a' dél-előtti tisztelet
A' Cántorok előtt, nem érne edj felet.
Csak olly kontyhoz illik, az olly sálvé 's ávé,
Mellynek a' jutalma ro'solis és kávé.
Magad adtál okot az illy gondolatra
Lám soha sem hívtál dél előtt 'sinatra.
Úgy vig egy Poëta, és egy Cántor Deák
Ha a' lagénából fojnak az ideák.
És ha igazságot mutatnak a' borok
Úgy tehetnek Törvényt Contrák 's Séniorok.
Úgy mutat majestást minden Primárius
Ha az óra előtt áll a' Bicongius
Ki tsudálhatja már, hogy egy éneklő-kar
Dél előtt tisztelni tégedet nem akar?
Mi igazán akkor' tartjuk Jósef napját,
Mikor megnyitotta Jósef már a' csapját
Melyből minden versre edj edj itsze tsordúl
Az örön áldásra örön liquor fordúl.
Mikor a' Séniorot és a' Contrascribát
Tiszteljük, edgyütt jár a' vivát és bibát
Most hát tisztelettel nézvén a' kantsóba
A' köszöntést e'képp' fűzzük edj csomóba:
Sénior Praeses Úr! ki mihelyt születél
Jósef nevet a' Szent Keresztségbe vettél.
Hogy ezt elhozta az esztendő' tavassza
Tapsolva örvendünk mind in tota massa
A' mely örömmünket ezzel jelentjük ki,
Hogy minden poharad még ma üritjük ki
Olly érzékeny szívvvel leszünk ma erántad
A' millyennel eddig magad is kívántad
Sok érdemeidért még a' Tisza mellett
Szöllös városába Pető is kedvellett
Ki sokáig tartván hajdann Ductorának'
Ítten Debretzenbe tett Alumnusának.
Mikor Maróthi az Hármónicust írta
Már akkor a' Bassust alább egy se birta.
A' honnan Schólánkba taktust addig vertél
Míg hajlott idődbe Praesességet nyertél.
Mínthogy nem volt már itt te nálad Senior
Bátyád Urad után (Jenei)lettél már Sénior.
Így az Unokádnak (Lukátsnak) alkalmatosságot
Adtál, hogy érhessen Contrascribaságot. –

*Köszöntő Versek Lengyel József,
Debretzeni Ref. Collegium Seniora neve
napjára, Mart. 19-kén 1795.
(Sokféle. A' Bétsi Magyar Újság mellé
Toldalékúl. Bétsbenn Pichler Antal
betüivel, 1832.)*

Már tán nem is vartál magadhoz bennünket,
Vélvén, hogy elhagyjuk kötelességünket:
De tudd meg, hogy a' délelőtti tisztelet
A' Cantorok előtt nem érne egy felet.
Tsak a' kontyhoz illik az olly salve 's ave,
Mellynek a' jutalma rozsólis és kávé.
Magad adtál okot az illy gondolatra:
Lám soha sem hívtál dél előtt zsinatra.
Úgy vig egy Poëta, és egy Cantor Deák,
Ha a' lagenából folynak az ideák;
És ha igazságot mutatnak a' borok:
Úgy tehetnek törvényt Contrák 's Seniorok.
Úgy mutat majestást minden Primarius,
Ha az orra előtt áll a' bicongius.
Ki tsudálhatja már, hogy egy éneklő Kar
Dél előtt tisztelni tégedet nem akar?
Mi igazán akkor tartjuk József napját,
Mikor megnyitotta József már a' tsapját,
Mellyből minden versre egyegy itte tsordúl,
Az özön áldásra özön liquor fordúl.
Mikor a' Séniorot és a' Contrascribát
Tiszteljük: együtt jár a' vivát és bibat!
Most hát tisztelettel nézvén a' kantsóba:
A' köszöntést ekképp' fűzzük egy tsomoba:
Senior 's Praeses Úr! ki mihelyt születél,
József nevet a' szent keresztségben vettél.
Hogy ezt elhozta az esztendő' tavassza,
Tapsolva örvendünk mind in tota massa.
A' mely örömmünket ezzel jelentjük ki,
Hogy minden poharad' még ma üritjük ki.
Olly érzékeny szívvvel leszünk ma erántad,
A' millyennel eddig magad is kívántad.
Sok érdemeidért még a' Tisza mellett,
Szöllös városában Pető is kedvellett.
Ki sokáig tartván hajdan Ductorának,
Ítten Debretzenben tett Alumnusának.
Mikor Maróthi a' Harmonicust írta,
Már akkor a' Bassust alább egy sem bírta;
A' honnan Schólánkban taktust addig vertél:
Míg hajlott idődben Praesességet nyertél.
Mínthogy nem volt már itt te nálad senior:
Bátyád Urad után lettél már Senior.
Így az unokádnak alkalmatosságot
Adtál, hogy érhessen Contrascribaságot.

Feljebb botsátottad ennek Attya Urát (**Szikszeit**)
Hogy öltözzön első Júrátus – purpurát
Mi tehát kívánjuk mind eggyező hangal,
Hogy élj vigann ezenn Seniori rangal.
Semmi hijánosság rajtad meg ne essen
Mellyet a’ megpirúlt irigység nevensen.
Igy menj ki, mikor elvégzed e’ tisztséget
A’ szükséges könyvek’ megszerzése végett.
Minden magyarságtól kopasszon meg *Jéna*,
Mikor krumpli mellett, lessz seres lagéna.
A’ mejjedre tévén patyolat^{os} taréjt
Antecessoroddal egyél spárgát ’s paréjt.
Akkor lábotokra húzván bőv Fislédert,
Látogassátok meg puderessenn Fédert
Ha le tipegsz onnan a’ magyar’ hazába
Légy *Eszdrás*, *Szerepenn* az Úrnak házába.
Itt Conventióba adnak edj kupp-nádat
Melynél sipákolhadd vén tajtékpipádat
De minthogy tsak ugyan ember kell a’ gátra
Kóród elfog vinni innét Tisza hátra
Hol biennisséged siratván a’ padkánn
Magad tivornyázol tiszaháti vatkánn.
Addig manuális orgona helyébe
Zeng öt hat kitsinyed kutzkód üregébe
Kiket ide renddel hordván oskolába
Cántusra Hitvesed jön szürke gubába’
Igy érvén házaddal edj szerentsés Sábést,
Még egyszer vénséggel felül múlod Jábést.
Mikor a’ 24 vének **énekébe**
Kántus Praeses leszel az egek’ egébe.

Lellyebb botsátottad ennek Attya Urát
Hogy öltözzön első Juratus – purpurát.
Mi tehát kívánjuk mind egyező hanggal,
Hogy élj vigan ezen Seniori ranggal.
Semmi hijánosság te rajtad ne tessen,
Mellyet a’ megpirúlt irigység nevensen.
Így menj ki, mikor elvégzed e’ tisztséget,
A’ szükséges könyvek meg szerzése végett.
Minden magyarságtól kopasszon meg Jena,
Mikor krumpli mellett lesz seres lagena.
A’ melljedre tévén patyolat**ból** taréjt,
Antecessoroddal egyél spárgát ’s paréjt.
Akkor lábotokra húzván bőv fischledert,
Látogassátok meg púderesen Federt.
Ha viszsa jössz onnan a’ magyar hazába:
Légy Esdrás Szerepen az Úrnak házába’,
Ítt conventióban adnak egy kúp nádat,
Mellynél szipákolhatd vén tajtékpipádat.
De minthogy tsakugyan ember kell a’ gátra:
Kóród el fog vinni innét Tiszahátra,
Hol biennisséged siratván a’ padkánn,
Magad tivornyázol tiszaháti vadkánn.
Addig manualis orgona helyébe
Zeng öt hat kitsinyed kutzkód üregébe’;
Kiket ide renddel hordván oskolába:
Cántusra Hitvesed jó kurta gubába’
Így érvén házaddal egy szerentsés Sábést,
Míg egyszer vénséggel felyülmúlod Gábést,
Mikor a’ huszonnégy vének **seregében**
Cantus Praeses leszel az egek egében.

(Cs. V. M.)

* * * * *

SUMMARY

ILDIKÓ HUBERT

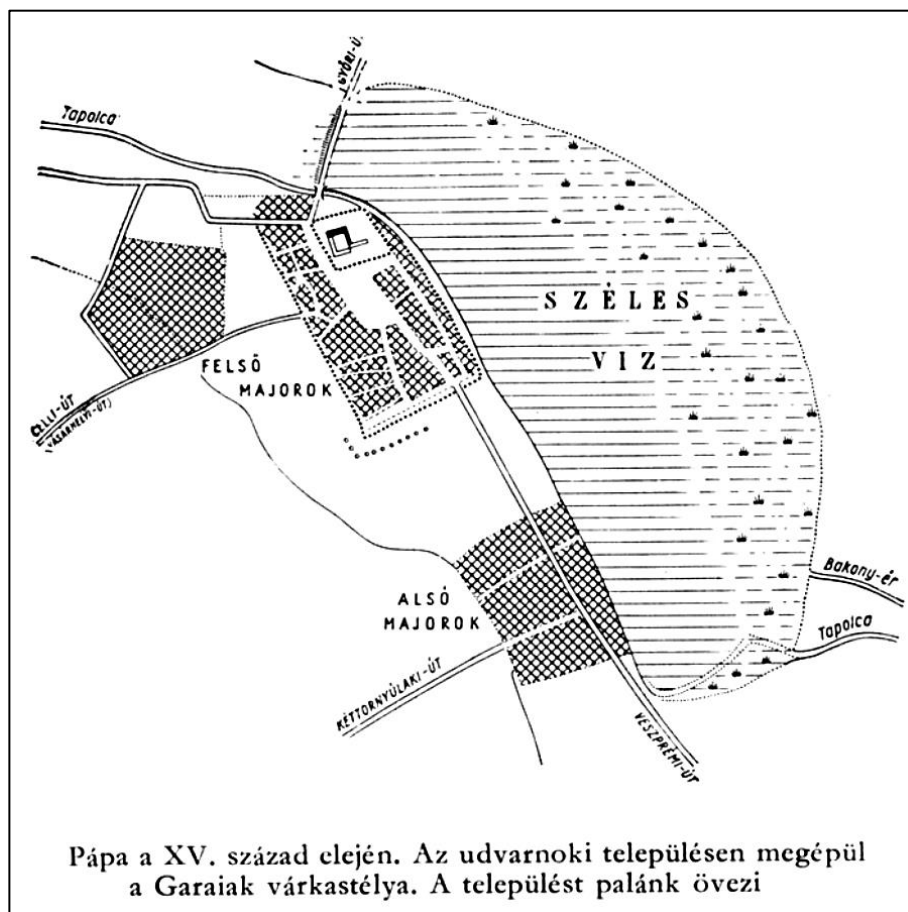
Gábor Fábíán’s Mixed Collection

The reformed intellectuals of Balaton Uplands played an important role in modernisation of the Hungarian agriculture and in the creation of national culture. Quite many reformed priests dealt with the innovation of viticulture and winemaking: they introduced new grape varieties and new technologies to produce wine while other reformed priests preferred to modernise cultivation or beekeeping.

József Fábíán (1761–1825) a reformed priest in Vörösberény and later in Tótvázsony, studied the French grape culture and published a handbook of graperies and wineries in Hungarian language and also edited and published a theological paper entitled *Preachers’ Quarry*. His son, Gábor Fábíán (1795–1877) became a well-known person as a translator, study book writer, historian and politician (also a member of parliament). He spent most of his life in Arad where he acted as a leader of the local society.

Literary historian Ildikó Hubert's study describes the less known omniary (in Hungarian: Mindenés Gyűjtemény) of the young university student of law studying in Budapest which collection can be found in one of the libraries of Arad in Romania (Bibliotheca Județeană „Alexandru Alexandru D. Xenopol”). The volume contains 82 items on 235 pages. Among the notes we can find poems, prosaic works and political texts as well. The volume bears a special interest because in 1816 when Gábor Fábrián went to Debrecen he copied several poems of Mihály Vitéz Csokonai (1773–1805) a famous Hungarian poet together with other poets' poems into the volume. (Below 10 poems he wrote the name of the poet, but he did not sign the poet's name below other 3. The poem entitled *The complaint of poor poets* was not published in the critical edition of the poet's works. In the 6th appendix of the study, we can find photocopies of the manuscript and two versions of one of Csokonai's poems.

A kép forrása:

GERŐ László–SEDLMAYR János: Pápa. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1959.
(Városképek – Műemlékek) 29. oldal

Késő középkori regeszták Pápa város történetéhez (1327–1461)

II. KÖZLEMÉNY (1370–1412)¹

56.

1370. január 7. Visegrád (*in Wissegrad, 18. die termini prenotati / in quindenis residentie exercitus regalis contra Layk wojuodam moti et ad octavas festi beati Andree apostoli proxime preteritas proclamate*)
Der Hofrichter Nikolaus von Szécs ordnet die Grenzfeststellung zwischen den Besitzen Isal und Nóráp an.

Szécsi Miklós országbíró parancsa a veszprémi káptalannak. Wrs-i Mihály fia: Miklós nevében István fia: Pál a veszprémi káptalan ügyvédvalló levelével Bebek István korábbi országbíró perhalasztó levele alapján 1369. december 21-én (ld. fent, a dátumfeloldásban) Wgud-i Chenÿk fia: János mester ellenében bemutatta a veszprémi káptalannak a nádor részére határjárásról és ellentmondásról írt jelentését. Eszerint mikor Wamus-i Suden fia: Gergely nádori és Fábián áldozópap káptalani ember 1368. június 20-án (f. III. ante nat. Ioh. Bapt.) Isa birtokra (*ad faciem possessionis Isa vocate*) kiszállva és annak határait megjárva azt Mihály fia: Miklósnak akarták iktatni, akkor Chenÿk fia: János mester őket nem a határjárástól, hanem az iktatástól (*non a reambulatione, sed a statione*) eltiltotta. A felperes ügyvédje bemutatta még Erzsébet királyné 1327. április 27-i oklevelét (ld. feljebb), majd az alperestől az ellentmondás okát tudakolta. Ez utóbbi nevében Vörös Péter (*Petrus Rufus*) a vasvári káptalan ügyvédvalló levelével azt hozta fel, hogy az említett határjárás alkalmával Miklós János mester Nóráp nevű birtokából egy nagy darab földet (*tempore premisse*

¹ Pápa mezőváros késő középkori történetére vonatkozó oklevelek regesztáinak első részét az Acta Papensia 2024. évi 1–2. számának 47–92. oldalain közöltük. A közléssel kapcsolatos információkat a 47–49. oldalon találja a várostörténet iránt érdeklődő olvasó. (*A szerk.*)

possessionarie reambulationis ipse Nicolaus magnam particulam terre de possessione ipsius magistri Iohannis Norap vocate) a saját Ysa nevű birtokához akart csatolni (ad ipsam suam possessionem Ysa vocatam applicare voluisset). A birtokaikat elválasztó határ ügyében a felek egyébként a nádor előtt már pereskedtek, és ezen birtokaik határa a nádor ítélete alapján a felek oklevelei szerint járatott meg (et mete earundem possessionum iuxta ipsius domini palatini adiudicationem, secundum seriem instrumentorum partium reambulate extitissent). Az alperes ügyvédje három oklevelet terjesztett az országbíró elé: kettőt a veszprémi káptalantól és egy nádori ítéletlevelet. Ezek közül az első a veszprémi káptalané 1332. április 26-áról (ld. feljebb). A második [Oppelni] László nádoré 1368. január 15-éről (ld. feljebb). A harmadik a veszprémi káptalannak a nádor ezen parancsára írt válasza 1368. április 23. utánról (ld. feljebb). Az oklevelek bemutatása után a felek ügyvédei igazságot kértek és Ysa és Norap birtokok elhatárolását. Mivel az országbíró a felperes által a királynő privilegiuma szerint kimutatott határokat a privilegiumban foglaltaknak majdnem tökéletesen megfelelőnek (fere per omnia concordari) találta, viszont Nóráp birtoknak János mester által kimutatott határai a veszprémi káptalan említett, Károly királynak tett jelentésében írtaknak alig felelnek meg, és így az országbíró Nóráp birtok ismételt, Károly királynak korábban a nádor előtt is bemutatott privilegiuma szerinti határjárása és az egyéb alábbi dolgok elvégzése nélkül a felek között illő módon ítélkezni nem tudott (mete ipsius possessionis Norap per ipsum magistrum Iohannem demonstrate cum metis in prescriptis litteris vestris dicto domino Karulo regi rescriptionalibus expressis minime concordare reperiebantur, ex eoque absque interata [sic!] reambulatione metarum ipsius possessionis Norap secundum seriem ipsius privilegii domini Karuli regis prius coram ipso palatino exhibito facienda et aliis infrascriptis peragendis inter partes predictas iudicium et iustitiam congruo modo facere non poteramus), ezért a szóba jöhető királyi embereket kijelölve (a felperes részére: Kuesd-i Péter, Wrs-i Mihály fia: Domonkos vagy Mýske fia: Pál, Veszprémi /de Wesprimio/ Damján fia: Péter vagy János fia: Imre; az alperes részére: Salamon-i Miklós, Kouachy-i János, Bedeke-i /Bedege-i² Domonkos, Lak-i Hektor /Ektoris/ fia: Péter) megparancsolja, hogy 1370. április 21-én (in oct. passce Domini) az újabb határjáráskor Ysa és Nóráp birtokokra kiszállva (ad facies predictarum possessionum Ysa et Norap vocatarum), a szomszédok

² A *g* és *k* betűk egymásra írva, talán a *k* az erősebb.

és határosok összehívása után a felek vagy tövényes ügyvédek jelenlétében János mester vagy törvényes ügyvédje Károly királynak korábban a nádor előtt is bemutatott privilegiumát eredetiben mutassa be és az ebben foglalt határokat is mutassa meg (*in specie exhibere et meas in eodem contentas demonstrare debeat*), a határokat Ysa birtok felől járják meg, és ha ezzel a határkimutatással és határjárással a fentemlített Mihály fia: Miklós elégedett lesz (*a parte ipsius possessionis Ysa reambulent, et si pretitulatus Nicolaus filius Mjchaelis super huiusmodi metarum demonstratione et reambulatione contentus fuerit*), akkor a feleket iktassák őket megillető birtokjogaikba, ha viszont Miklós ezzel a határjárással nem elégedik meg, akkor Ysa birtokot Nóráp birtok felől (*ipsam possessionem Ysa a parte predictae possessionis Norap*) a korábbi nádori ítélettel és királynői privilegium szerint járják be, a határokat Miklós mutassa, a felek egyet nem értése esetén pedig a vitatott birtokrészt minden felől határjelekkel kijelölve királyi mértékkel, ha mérni tudnak, mérjék fel, ha mérni nem tudnak, megsejmlélés alapján együtt más kipróbált férfiakkal, Istent szemük előtt tartva, becsülsék fel, ahogy azt az ország szokása megköveteli (*partibusque in premissis discordantibus particulam possessionariam inter ipsas partes litigiose remanentem signis metalibus undique consignando regalique mensura, si mensurare poterunt, mensurando, vel, si mensurare nequirent, visu considerando unacum aliis probis viris Deo pre oculis habito estiment regni consuetudine requirente*), és utána minderről 1370. május 1-ére (ad oct Georgii) a királynak írjanak jelentést, amely időpontban Chenyk fia: János mester Károly királynak korábban a nádor előtt is bemutatott határleíró privilegiumát az országbíró előtt eredetiben tartozzék bemutatni (*in quo etiam termino idem magister Iohannes filius Chenyk predictum metale privilegium ipsius domini Karuli regis prius coram ipso domino palatino exhibitum coram nobis in specie producere teneatur*).

DL 100129, eredeti, a hajtások mentén kiszakadozott, és jelentős részében elázott papír, csak ibolyántúli fény mellett olvasható. Hátán kerek, 32 mm átmérőjű, természetes színű záró viaszpecsét maradákaival.

57.

1370. június 18. [Győr] (*f. III. post corporis Christi*)

Vor dem Raaber Kapitel verkaufen Thomas, der Sohn des Hodus von Udvar-soka, und sein Neffe, Nikolaus, die Hälfte ihrer Besitze Lihért und Füzes an Emerich, den Sohn des Nikolaus des Sohnes von Laurentius von Zsemlér.

A győri káptalan előtt a Veszprém megyei Udvarsoka-i Hodus fia: Tamás a saját, és a veszprémi káptalan ügyvédvalló levelével unokaöccse (*fratre suo patruale*): Hodus fia Péter fia: Miklós nevében Lihért és Fyzes (Kiss: *Lihért et Tyzes*) nevű, Veszprém megyei birtokaik felét minden tartozékaikkal és haszonvételükkel Zsemléri (Kiss: *de Semlyér*) Lőrinc fia Miklós fia: Imrének a rokonság okán és a tőle átvett 50 nehéz súlyú dénármárkáért (*marcis denariorum gravis ponderis*) örökjogon eladják többi rokonuk ellentmondására való tekintet nélkül, azon feltétellel, hogy ha Tamás és Miklós örökös nélkül Imre előtt halnának meg, akkor a mondott birtokok másik fele is Imrére szálljon, ha viszont Imre halna meg őelőttük, akkor az ő része szálljon Tamásra, rokonaira és utódaira (*ad ipsum Thomam fratres et posteros suos*).

Teljes szövegben közölte Kiss István: KISS 1908/1996. 157–158. 1. szám; regesztája: REIZNER 1893/1997. 21.

58.

1375. április 5. Visegrád

Vor dem Hofrichter gleichen sich einerseits Johannes, der Abt von Zirc, andererseits Anton und Demetrius, die Söhne des Emerich von Zsemlér, bezüglich des Besitzes Udvarsoka und zweier Mühlen am Flusse Tapolca aus.

Horváth Konstantin (nagyon rövid, csak a zirci vonatkozást szem előtt tartó regesztája, és szövegbeli, részletesebb említése) és Kiss István (bővebb, de sokkal rosszabb regesztája) szerint Szepesi Jakab országbíró jelenti, hogy János zirci apát és Zsemléri Imre fiai: Antal és Demeter hosszas pereskedés után kiegyeztek. Az apát Udvarsokát, más néven Zsemléret, egyháza birtokát malmaival és egyéb tartozékaival [Himfi] Benedek bánnak 1374-ben 24 évre elzálogosította, a veszprémi káptalan tanúsága mellett lefolyt iktatásnak azonban Zsemléri Miklós fia: Nagy Imre november 23-án ellentmondott, mivel állítása szerint Zsemlér és Udvarsoka két különböző birtok: Udvarsoka új adomány címén őt illeti, Zsemlér pedig örökség jogán fiait: Antalt és Demetert. Mivel a per folyamán elhúnyt, a pert kiskorú fiai nevében azok anyai nagybátyja: Zurchuli Bors fia: Mihály vezette, aki az apáttal végül kiegyezik. A kiegyezés tartalma az lehetett, hogy a Zsemlériek elismerték az apát birtokjogát Udvarsokára, amely birtok ténylegesen Hodus fia: Tamás kezén volt, egyszersmind azonban az apát tulajdonát képező udvarsokai, a Tapolcán lévő malmot a

hozzátartozó földekkel, és egy másik malmot a Tapolcán a mellette levő egész telekkel évi 130 pápai köből tiszta búzáért és rozsért bérleményként megkapták.

HORVÁTH 1930. 275. 85. szám, illetve 94.; KISS 1908/1996. 158–9. 2. szám.

59.

1378. július 23. Visegrád (*in Wyssegrad, 2. die Marie Magdalene*)
Der Hofrichter Jakob von der Zips gebietet dem Konvent von Pannonhalma (Martinsberg) die Untersuchung der Sache des Marktzolles, den die Leibeigenen des Veszprimer Kapitels aus dem Dorf Gyimót dem Pfarrer von Pápa zu bezahlen haben.

Szepesi Jakab országbíró parancsa a pannonhalmi konventnek. A veszprémi káptalan panaszára, miszerint a pápai plébános (*dominus* [kihúзва:] *Nicolaus plebanus ecclesie de Papa*) a káptalan Gyimólth-i jobbágyaitól igazságtalanul vásárvámot szed (*tributum fori minime iuste extorquet*), jóllehet ezek vásárvámként a pápai plébánosnak telkenként egy gyimóti mérő zabot tartoznak fizetni (*de quolibet fundo eorum annuatim unam metretam seu mensuram avene cum metreta seu mensura illius ville Gymolth solvere tenerentur*), vizsgálatot rendel és jelentés írását a királynak. Kijelölt királyi emberek: Chatar-i M[óric?] fia: Imre, Lőrinc fiai: Domonkos és János ugyanonnan, Jutas-i [...] fia: Dénes vagy Gergely, Wamus-i Beke fia: László, Keek-i László fia: Domonkos.

Átírta a pannonhalmi konvent 1378. augusztus 19-én, veszprémi káptalan magánlevéltára Gyimót 13 (DF 201025). Regesztája: KUMOROVITZ 1953. 722. szám.

60.

1378. augusztus 19. [Pannonhalma]
(*5. die inquisitionis / in assumptionis Marie*)
Der Konvent von Pannonhalma (Martinsberg) bestätigt die Klage des Veszprimer Kapitels gegen Nikolaus, den Pfarrer von Pápa.

A pannonhalmi konvent jelenti Nagy Lajos királynak, hogy Szepesi Jakab országbíró 1378. július 23-i parancsára (ld. feljebb) Chatar-i Lőrinc fia: Jánossal kiküldték Dénes Nograozd-i plébánost, akik jelentették, hogy 1378. augusztus 15-én a Veszprém megyei Gyimólth falu szomszédaitól és határosaitól tudako-

zódva, a veszprémi káptalannak Miklós pápai plébános (*dominus Nicolaus prenotatus plebanus de Papa*) elleni panaszát jogosnak találták.

Veszprémi káptalan magánlevéltára Gyimót 13 (DF 201025), eredeti. Regesztája: KUMOROVITZ 1953. 724. szám.

61.

1378. szeptember 22. [Veszprém] (8. die oct. nat. beate Virginis)

Von den Leuten des Palatins und des Veszprimer Kapitels wird der Besitz Lak, anders Nóráp, unter den Adeligen von Turek und von Dáka aufgeteilt; danach wird erfolglos versucht, die Frage der früheren Bußgelder zu lösen.

A veszprémi káptalan jelenti Garai Miklós nádornak, hogy Turek-i Szarka László és Miklós fia:³ szintén Szarkának mondott Imre felperesek, valamint Dalka-i Miklós fiai: György és János, egy másik György fiai: Márton és Miklós, továbbá Péter fia: Mihály alperesek ügyében (*pro Ladislao dicto Zarka et Emerico consimiliter Zarka denominato de Turek, actoribus, Georgioque et Iohanne filiis Nicolai, necnon Martino et Nicolao filiis alterius Georgii ac Michaele filio Petri de Dalka in causam attractis*) kiadott parancsára a nádori kúriából kiküldött (*de curia vestra specialiter transmissio*) Tamás⁴ mester nádori ítélőmesterrel (*unacum magistro Thoma, vestre magnificentie prothonotario*) mindkét fél részére kiküldték János prebendariust, Szent Ulrik püspök és hitvalló oltárának igazgatóját, akik jelentették, hogy 1378. szeptember 15-én (in oct. nat. Virg.) és a rákövetkező napokon Dalka és Laak birtokokra kiszállva a szomszédok összehívása után a néhai dicső Imre magyar királynak Szarka László részéről a saját és Szarka Imre nevében bemutatott privilegiumában leírt határokat (*metas et cursus metas in privilegio domini Emerici olym illustris regis Hungarie, per ipsum Ladislaum dictum Zarka sua, et prescripti Emerici similiter Zarka denominati in personis inibi specietenus exhibito contentas et expressos*) a felek kimutatása szerint a fehérvári káptalan korábbi határjárása alapján megjárták a legvégső határjelig (*usque ad extremas metas reambulassent*), majd ezután a határokat Imre király említett és kezükben magukkal hordozott privilegiumában foglalt határleírás szerint a következőképp megjárták (*factaque ipsa reambulatione ipsi iuxta continentiam predicti privilegii annotati domini Emerici*

³ Így kívül: *contra Ladislaum dictum Zarka et Emericum filium Nicolai de Turek.*

⁴ ENGEL 1996. I. 4. szerint: Szomajomi János fia: Tamás.

regis ubique manutenus habiti et portati secundum cursus metarum in eodem privilegio contentarum hocmodo [sic!] reambulassent). Keletről kezdték, egy régi árok végénél, egy nyugatra eső nagy út mellett, ahol két határjelet emeltettek. Innen ezen árok hosszában, mintegy déli és nyugati irány közt haladva elértek egy régi határjelhez, amely mellett pótlólag egy újat csináltattak, ahol a mondott felek még az első határjeltől kezdődően egyetértettek. Innen a felek nem értettek egyet, úgyhogy a felek határjárását elhagyták, amint azok távoztával ezentúl a királyi és káptalani ember a mondott privilegium tartalma szerint igazabban és helyesebben tudták a határ megjárását és megszemlélését megejteni. Továbbra is nyugat felé haladva egy rövid lejtős szakaszon sík területre értek, ahol egy új határjelet hordattak össze. Innen ugyanazon irányban egy rövid szakaszt megtéve egy szántóföldi dűlőben egy új határjelet emeltettek. Továbbra is ezen irányban ereszkedve és egy nem kisebb szakaszt megtéve ismét sík területen haladtak föl egy új határjelet. Még tovább menve ugyanezen égtáj felé elértek egy folyót, amelyet a köznép Mýrolth-nak hívtak, amely mellett, a keleti oldalon, egy új határjelet emeltettek. Átkelve a folyón és egy rövid szakaszt megtéve egy kaszáló mellett újból egy határjelet emeltettek. Innen ugyanezen irányt tartva egy út mentén hasonlóképp egy határjelet hordattak össze. Ezután ugyanezen irányban szántóföldek közt továbbmenve egy vadalmafa gyökerei közt egy új határjelet emeltettek. Innen egy erdőt elérve, amellyel egy tölgyfa gyökerei közt határjelet emeltettek. Ebben az erdőben ugyanazon irányban egy keveset haladva elértek egy régi árkot, ahol előlött az árok fölött két határszögletjelet emeltettek. Innen észak felé eltérve és ezen árkon átkelve két út között, azok találkozásánál, egy vadalmafa gyökerei között egy határjelet emeltettek. Innen ugyanazon északi irányt tartva, a mondott erdő oldalában megfelelő távolságot megtéve, ugyanezen régi árok körül egy régi határjelhez érkeztek, amely mellett egy újat emeltettek. Innen ezen árok mentén ugyanezen irányban menve ezen árok végénél egy határjelet emeltettek, ahonnan nyugat felé tartva egy másik árok mentén felfelé haladva ezen erdő és árok végén egy határjelet emeltettek. Innen a mondott északi irány felé eltérve, szántóföldeken át haladva egy szántóföldön egy határjelet hordattak össze. Innen az említett északi irányban haladva egy nagy verem mellett nyugati oldalról egy új határjelet emeltettek. Innen ugyanazon irány felé eltérve elértek három határszögletjelet, amelyek egyikét most felújították, és ott a határoknak a mondott privilegiumban foglalt leírása befejeződött, az említett felek pedig azt mondták, hogy a további földek békében birtokoltak. A határjárás

során a felperesek által a fenti határokon kívül kimutatott és bejárt földet öt és fél ekényinek, az alperesek által a mondott privilegium ezen határain kívül hasonlóképp kimutatott és bejárt földet fél ekényinek nézték, amennyiben ezt megtekintéssel meg tudták állapítani. A dolgok így állván a mondott Laak, más néven Norap birtokot a mondott és általuk újra felállított határokon belül teljes egészében minden haszonvételével, tartozékaival és a faluval két egyenlő részre osztották az alább leírt határok mentén. Először tehát az Imre király mondott privilegiumának tartalma szerint általuk foganatosított határjárás nyugati részéről, egy dombról indultak, ahol két, általuk a mondott határjárás során emelt határjel között egy határjelet emeltek, és egyenesen keletnek tartva egy rövid szakasz megtétele után egy szántóföldön hasonlóképp egy határjelet emeltek. Innen ugyanazon irányban haladva egy szántóföldön egy másik határjelet emeltek. Innen ugyanezen irányban továbbmenve egy cserfa gyökei között egy határjelet emeltek. Innen egyenesen a mondott Laak birtokon a Szent Mihály főangyal dicsőséges nevében épített templom kapujához ér a határ, majd ezen templomon át kelet felé tartva ennek szentélyéből kilépve eléri a mondott, a köznéptől Mýrolth-nak nevezett folyót. A folyón átkelve és egy kis darabon továbbmenve egy rétszerű helyen egy határjelet emeltek. És innen ugyanezen irányban haladva elérték a mondott Laak birtok legvégső határát, amely azt a királyi udvarnokok Papa nevű birtokától választja el. A határjelek ezen felállítását a mondott birtok teljes északi felét a mondott felpereseknek, másik, hasonlóképp teljes felét, tudniillik a délre esőt, a mondott alpereseknek, azaz ezen, a leírt határok által elválasztott birtokrészeket minden haszonvételeikkel és tartozékaikkal a feleknek, örökösöknek és örökösök utódainak juttatták örök jogon birtoklásra (*primo incepissent a parte orientali in fine cuiusdam antiqui fossati penes quandam magnam viam a parte occidentis existentis, ubi duas metas terreas erigi fecissent. De hinc per longitudinem eiusdem fossati, quasi inter meridiem et occidentem transeundo pervenissent ad unam metam terream antiquam, penes quam aliam novam subrogari fecissent, ubi predictae partes a prima meta incipiens contente extitissent. Abhinc ipsis partibus discordantibus earundemque partium reambulationibus obmissis eisdem etiam partibus discessis [sic!] prout ipsi iuxta tenorem dicti privilegii verius et rectius amodo metiri potuissent et considerare. Versus eandem partem occidentalem spatium per modicum decline transivissent, ubi in plana terra unam novam metam fecissent cumulari. Abinde versus eandem partem per modicum spatium transeundo in quarundam terrarum arabilium diverticulo unam*

novam metam terream fecissent elevari. Ulterius partem ad eandem vergendo et per spatium non minus habitum procedendo similiter in terre planicie unam novam metam terream coacervassent. [...] ius adhuc plagam ad eandem pergendo ad fluvium wlgo Mýrolth nuncupatum attigissent, iuxta quem a parte orientali unam novam metam terream fecissent sublevari. Transeundoque ipsum fluvium per modicum spatium procedendo iuxta quoddam p[...] fenetum unam metam de novo erigi fecissent. Hinc versus eandem partem tendendo penes quandam viam consimiliter unam metam terream fecissent cumulari. Deinde adhuc ad eandem plagam transeundo inter terras arabiles in radice cuiusdam arboris pomi silvestris unam novam metam terream fecissent elevari. Indeque ad quandam silvam pergendo penes eandem in radice cuiusdam arboris ilicis unam metam terream erigi fecissent. In eadem autem silva versus partem eandem parumper eundo pervenissent ad quandam antiquam fossam, ubi supra eandem fossam duas metas angulares fecissent elevari. Deinde ad partem aquilonarem declinando et per fossam eandem transeundo inter duas vias, ubi eadem insimul coniungerentur, in radice cuiusdam pomi silvestris unam metam terream erigi fecissent. Abhinc versus eandem partem aquilonarem in latere dicte silve per spatium competentis distantie transeundo circa eandem fossam antiquam ad quandam metam antiquam terream pervenissent, penes quam aliam de novo erigi fecissent. Indeque per eandem fossam ad eandem partem procedendo in fine eiusdem fosse unam metam terream erigi fecissent, deinde vero ad partem occidentalem per quandam aliam fossam ascendendo in fine ipsius silve et fossati unam metam terream erigi fecissent. Deindeque ad dictam plagam aquilonarem declinando et per terras arabiles transeundo in quadam terra arabili unam metam terream fecissent cumulari. Abhinc ad plagam aquilonis predictam gradiendo penes quandam magnam foveam a parte occidentis unam novam metam terream erigi fecissent. Deindeque ad eandem partem declinanter procedendo pervenissent ad tres metas angulares, quarum unam denovo [sic!] renovari fecissent, et inibi cursus metarum in dicto privilegio contentarum finivissent, partes etiam prenotate sese in pacifica terra ulterius existere allegassent. Qua reambulatione facta terram per ipsos actores extra cursus premissarum metarum reambulata et ostensam ad quinque aratra et dimidium, terram vero per ipsos in causam attractos extra cursus earundem metarum dicti privilegii modo simili reambulata et ostensam ad dimidium aratrum, prout intuitu visus tenere potuissent sufficere conspexissent. Hiis itaque habitis prelibatam possessionem Laak, alio nomine No[ra]p voca-

tam, intra cursus predictarum metarum denovo [sic!] per ipsos erectarum totam cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis ac villa eiusdem in duas rectas et coequales partes per metas infrascriptas divisissent, ita videlicet, quod primo in quodam monticulo a parte occidentis, utpote a premissa reambulatione per ipsos iuxta continentiam predicti privilegii domini Emerici regis facta, ubi in medio quarundam duarum metarum per ipsos in dicta reambulatione erectarum unam metam terream erexissent, incipiendo directe versus partem orientalem per modicum spatium transeundo in terra arabili modo conformi unam metam terream erexissent. Dehinc versus eandem partem procedendo modo simili in terra arabili aliam metam terream erigi fecissent. Abhinc versus partem eandem pergendo in radice cuiusdam arboris cherefe [sic!] unam metam terream elevassent. Indeque directe ad hostium ecclesie in nomine glorioso beati Michaelis archangeli in dicta possessione Laak vocata extructe pergendo et per eandem ecclesiam versus orientis partem transeundo de sanctuarioque eiusdem egrediendo perveniretur ad prefatum fluvium wlgo Mýrolth appellatum. Ipsoque fluvio transacto per spatium modicum eundo in quodam loco pratoso unam metam terream elevassent. Et adhuc inde ad partem eandem procedendo usque ad extremalem metam prescripte possessionis Laak vocate a possessione wduarnicorum regalium Papa vocata separantem attigissent. Quarum metarum erectionibus factis medietatem directam predictae possessionis a parte aquilonari habitam prefatis actoribus, aliam vero medietatem eiusdem consimiliter directam ex parte scilicet australi seu meridionali existentem cum universis earum utilitatibus et pertinentiis, prout prescripte mete aseinvicem [sic!] distinguerent [sic!] annotatis in causam attractis, partiumque earundem heredibus et heredum ipsarum successoribus perpetuo possidendas, tenendas pariter et habendas reliquissent.) Ezen dolgok végeztével a nádori és a káptalani ember azon 307 márka bírságot, amelyben György fiai: Márton és Miklós, illetve azon másik 78 márka bírságot, amelyben Miklós fia: György Szarka László és Imre ellenében Garai Miklós nádor és hivatali elődei előtt elmarasztaltattak, és amelyeknek kétharmada a nádort, harmadik harmada pedig a perbeli ellenfelet illette, György fiai: Márton és Miklós illetve Miklós fia: György javaiból akarták lefoglalni, azoknak javait (*res et bona*) egyáltalán nem találták, mikor azonban a tartozás fejében birtokrészeiket akarták lefoglalni, hogy a nádor és a perbeli ellenfelek azt megváltásig birtokolják, akkor György fia: Máté, György fiainak: Mártonnak és Miklósnak testvére (*frater*) fivérei, Miklós fia: Györgynek pedig fia: Ferenc apja birtokrészeinek bármi módon

bírói és idegen vagy ellenséges kézbe kerülését elkerülni akarva (*in manus iudiciarias et alienas seu adversas quoquomodo redigi nolentes*) kinyilvánították, hogy azokat méltányos becslés alapján (*in estimatione earundem condigna*) megváltanák. Így aztán a nádori és káptalani ember más megbízható emberekkel Istent szemük előtt tartva az ország szokása szerint György fiainak: Mártonnak és Miklósnak birtokrészeit, leszámítva anyjuk, nővéreik és három fivérük részeit 36 márkára, Miklós fia: György birtokrészeit pedig, nem számítva leányainak és négy fiának jogait, azaz birtokrészeit, 12 márkára becsülték (*Ob hocque [sic!] ipsi easdem portiones possessionarias predictorum Martini et Nicolai filiorum Georgii exclusis portionibus matris et sororum ac trium fratrum ipsorum carnalium in triginta sex marcis, portiones autem possessionarias memorati Georgii filii Nicolai demptis iuribus seu portionibus filiarum et quatuor filiorum eiusdem in duodecim marcis, unacum aliis probis viris Deum habendo preoculis [sic!] iuxta regni consuetudinem estimassent*). Mivel azonban mikor ezen 36 és 12 márkának a harmadrészét György fia: Máté és a másik György fia: Ferenc a perbeli ellenfélnek, azaz Szarka Lászlónak és Szarka Imrének meg akarták fizetni, Szarka László a maga és a mondott Imre nevében a becslést nem fogadta el, és így a pénzbeli elégtételt sem (*eandem estimationem et etiam pecuniarem satisfactionem acceptare nolisset*), így a nádori és káptalani ember meghagyták, hogy György fia: Máté és a másik György fia: Ferenc ezt az összeget a mondott Lászlónak és Imrének 1378. október 6-án (in oct. Michaelis nunc vent.) a királyi kúriában a nádor előtt fizessék meg (*in curia regia vestri in presentia persolvere teneantur*).

DL 91849, eredeti, kissé szakadozott papír, hátán természetes színű kerek zárópecséttel; másolata DL 91848.

62.

1378. október 4. [Győr] (*4. die inquisitionis / f. VI. post Michaelis*)
Das Raaber Kapitel meldet dem König, dass Johannes, der Pfarrer von Pápa, von den Leibeigenen des Veszprimer Kapitels aus dem Dorf Gyimót einen neuen Marktzoll verlangt, und dem Kapitel einen Flüchtling nicht herausgeben will.

A győri káptalan jelenti Nagy Lajos királynak, hogy a veszprémi káptalan javára kiadott általános eljárási parancsára (*receptis reverenter litteris vestris*

annualibus) Juas-i [sic!] Mihály királyi emberrel kiküldte János karpapot, akik jelentették, hogy 1378. október 1-én Veszprém megyében nyomozva megtudták, hogy János pápai plébános az említett veszprémi káptalannak a káptalan Gyimót birtokán lakó jobbágyait Pápa falu vásárával kapcsolatban szokatlan vám fizetésére igyekszik szorítani (*dominus Iohannes plebanus de Papa iobagiones dicti capituli Vesprimiensis ecclesie in possessione ipsorum Gymolt vocata commorantes ad solutiones inconsueti tributi fori ipsius ville Papa astringere conaretur*), jóllehet a mondott jobbágyok emberemlékezetet meghaladó idő óta évenként minden telek után egy mérő, a mondott Gyimót falu szokott mércéjével mért zabot szoktak egyszerre vásárvámjukként a mondott János plébános úrnak és elődeinek fizetni (*singulis annis de qualibet mansione unam metretam avene cum mensura ipsius ville Gymolt consueta mensurando semel et unavice pro ipsorum tributo dicti fori anotato [sic!] domino Iohanni plebano et suis predecessoribus dare et solvere consueti extitissent*). Ezzel meg nem elégedve a mondott János pápai plébános a káptalan egy furdősét, aki Veszprémből lopva, sok holmival távozott (*in hoc non contentus predictus dominus Iohannes plebanus de Papa quendam balneatorem predicti capituli furtive de dicto Vesprimio cum quibusdam rerum quantitibus recessum*) és akit János aléneklőkanonok gyakran kikért (*frequenter petitum*), nem akarta kiadni (*reddere noluisse*).

Veszprémi káptalan magánlevéltára Gyimót 12 (DF 201026), eredeti. Regesztája: KUMOROVITZ 1953. 726. szám.

63.

1381. november 19.⁵ [Pannonhalma] (*f. III. ante presentationis Virginis*)
Vor dem Konvent von Pannonhalma (Martinsberg) sagt der Pfarrer von Pápa aus, dass er sich mit der bisherigen Abgabe der Leibeigenen des Veszprimer Kapitels von Nagygyimót wegen ihres Handels an der Pápaer Messe, zufrieden gibt.

A pannonhalmi konvent tudtul adja, hogy Kovácsi István fia Pető fia: János, pápai plébános úr (*discretus [vir] vir⁶ dominus Ioannes plebanus ecclesie de*

⁵ Kiss Istvánnál a dátum feloldása, rosszul: 1381. november 18. A dátumhoz még vö. az oklevél végén a DF 201121-hez írtakat is.

⁶ A DF 201121-ben helyesen: *vir, videlicet*.

*Papa filius Peceni filii Stephani de Erhacsy*⁷) előtte megjelenve azon bevallást tette, miszerint, bár közte és a veszprémi káptalan között a veszprémi káptalan Nagygyimót nevű birtokán élő, ezen Pápa faluban tartott vásárt kereskedés céljából látogató jobbágyainak vásárvámja tárgyában perre került a sor, amely per a királyi kúriában huzamosabb ideig fennforgott (*in facto tributis fori ipsius ville Papa vocate sibi de bonis*⁸ *pretextu iobagyonum prelibati capituli ecclesie Vesprimiensis in possessione eiusdem capituli Naggymolt nuncupata residentium ipsum forum causa vendendarum et emendarum rerum visitantium litis materia mota et in curia regia temporibus quam pluribus*⁹ *ventilata extitisset*), mégis, mivel a káptalan Nagygyimótra vonatkozó okleveleiből értesült, hogy a nagygyimóti jobbágyok a pápai plébánosnak a pápai vásár vámjaként nem többet, hanem csak évenként és személyenként egy mérő, három ökölnyi és négy ujjnyi mérővel mért zabot vagyis lótakarmányt tartoznak fizetségképp adni (*ut iobagiones in annotata possessione residentes non plus, quam singulis annis singuli ipsorum singulas metretas avene seu pabuli, centum*¹⁰ *metreta ad tres pugillas*¹¹ *et quatuor digitos quantitative coextensa, plebano de dicta Papa pro predicto*¹² *tributo fori dare et solvere tenerentur*), és ezt a környéken, különösen a mondott Pápa birtokon (*in dicta possessione Papa*)¹³ tartott nyomozás is megerősítette, ezért a jövőre nézve a maga, és plébánosutódai nevében is megelégszik a fenti vásárvámmal.

Teljes szövege Lukcsics József olvasatában: KISS 1908/1996. 159–160. 3. szám. Az oklevelet átírta a veszprémi káptalan 1396. december 2-án (3. die Andree), ennek újkori másolata: Veszprémi káptalan magánlevéltára Gyimót 15 (DF 201121). Az ezen oklevél alapján készült regeszta: KUMOROVITZ 1953. 742. szám. Az oklevél dátuma a másolatban: 1381. január 29. (*f. III. ante purificationis Virginis*), kiállítás: nyílt (*quasdam litteras patentes*).

⁷ Kiss István jegyzete: Rossz írás, valószínű *Takácsi*. A DF 201121-ben: *dominus Ioannes plebanus ecclesiae de Papa filius Petew filii Stephani de Kováchy*.

⁸ A DF 201121-ben: *sibi debentis*.

⁹ A DF 201121-ben: *presentibus quamplurimis*.

¹⁰ Durva félreolvasás. A DF 201121-ben: *cum*.

¹¹ A DF 201121-ben helyesen: *pugillos*.

¹² A DF 201121-ben: *pro consueto*.

¹³ A DF 201121-ből ez a rész kimaradt.

64.

1382. december 19. [Győr] (f. VI. ante Thome apostoli)

Vor dem Raaber Kapitel verkauft Kathlen — die die Tochter des Geke von Kald, die Witwe von Simon, dem Sohn des Zonkor von Dáka, und die Ehefrau des Thomas, des Sohnes von Dominikus von Bokod ist — den Besitz Sziget (Komitat Zala) an die Söhne des verstorbenen Georg, des Sohnes von Hektor von Lak für 100 Denarmark.

A győri káptalan privilegialis¹⁴ oklevele szerint megjelent a káptalan előtt egyfelől Kald-i Geke lánya: Kathlen nemesasszony, Dalka-i Zonkor fia: Simon özvegye ura és férje: Bokod-i Domonkos fia: Tamás társaságában, másfelől pedig Lak-i Hektor fia néhai György mester fiai: Márton és Miklós mesterek a maguk, továbbá Máté, János és István nevében is (*nobilis domina Kathlen vocata filia Geke de Kald, relicta videlicet Symonis filii Zonkor de Dalka, astante sibi Thoma filio Dominici de Bokod, domino et marito suo ab una, parte ex altera vero nobiles viri magistri Martinus et Nicolaus filii condam magistri Georgii filii Hectoris de Lak pro se et pro Matheo, Iohanne et Stephano fratribus ipsorum uterinis*), és Kathlen bevallotta, hogy Zygeth, más néven Chepvlde nevű Zala megyei birtokát, mely keletről Kohar, délről Hwzyototh, nyugatról Crakou, északról pedig Bersen birtokok között fekszik, és amely népes, vagyis népekkal ékesített birtok, elmondása szerint, egykor vétel címén a mondott Hektor fia: Zonkorra, erről pedig fiára: Simonra háramlott törvényesen, és ezen Zonkor fia: Simon részéről feleségére, a mondott Kathlen nemesasszonyra hagyatott örök jogon végrendeletileg (*ipsa quandam possessionem suam Zygeth, alio nomine Chepvlde vocatam sub [sic!] comitatu Zaladiensi habitam inter possessiones scilicet ab oriente Kohar, a meridie Hwzyototh ab occidente Crakou a perte vero aquilonis Bersen nunccupatas [sic!] adiacentem, quequidem possessio populosa vel populus decorata, prout dixisset, olym prefato Zonkor filio Hectoris emptionis titulo et ab eodem iam dicto Symoni, filio suo, legitime devoluta et per eundem Symonem filium Zonkor prefate nobili domine Kathlen nominate, consorti sue, testimonialiter legata fuisset perpetuo iure possidenda*), ezen birtokát tehát minden haszonvételével azon birtok- illetve jogcímén, amelyen maga a mondott nemesasszony, illetve felsorolt elődei említett módon vétel révén (*sub eodem proprietatis gubernaculo, vel dominio, quo vel*

¹⁴ A *privilegialis* szó beszúrva, kihúzva: *patens*.

qua ipsa nobilis domina et pretitulati predecessores per formam emptionis modo premissis) birtokolták, 100, márkánként tíz penzával számított dénármárkáért, amelyből 60 márkát ingóságokban [?] és 40-et méltányos becslés alapján megkapott (*pro centum marcis denariorum marcam quamlibet cum decem pen- sis computando, ex quibus sexaginta marcas cum promptis rebus et quadra- ginta marcas cum estimatione sufficienti et condigna recepisse*), Hektor fia György fiainak: Márton, Miklós, Máté, János és István mestereknek örökjogon eladta. Birtokjogára vonatkozó okleveleit érvénytelennek nyilvánította, és vál- lalta az új tulajdonosok megvédését mindenkivel, különösen lányával, Vörös Miklós fia: Vörös János özvegyével (*specialiter vero a nobili domina filia sua, relicta Iohannis Rufi filii Nicolai Rufy*) szemben. Férje, Domonkos fia: Tamás, hozzájárult az eladáshoz.

DL 49897, tartalmi átirás Zsigmond király 1405. július 27-i oklevelében.

65.

1383. január 4. Buda (*in oct. martirum Innocentum, anno Domini M^{mo} CCC^{mo} LXXX^{mo} secundo [sic!]*)

Anlässlich eines in Pápa begangenen Mordes werden sowohl das königliche Dorf Pápa, als auch sein Markt und sein Schulze erwähnt.

Mária királynő a székesfehérvári káptalannak. Panaszt tett előtte káplánja és hű ügyvédje: Pál, béli apát (*vir religiosus frater Paulus abbas de Beel, capellanus et procurator noster fidelis*), miszerint Aÿka-i János fia: Miklós némely Rednek faluba való jobbágya az apát egyházának Ethey birtokán, tisztjeinek többszöri tiltása ellenére, irtotta az erdőket és cserjéket, míg az apát Fejesnek mondott Mihály nevű szolgája (*Michael dictus Feyes, famulus suus*) 1382. december 24-én (*in vigilia nat. Christi nunc transacti*) a favágó jobbágyok két ökrét zálogként lefoglalta. A jobbágyok ökreiket még aznap kiváltották és bé- kében hazavitték. Ezután a jobbágyok ura, János fia: Miklós 1382. december 27-én (*sabbato, videlicet in Iohannis apostoli et evangeliste tunc proxime sub- secuto*) szolgálait, azaz Arukfeu-inek mondott Lászlót, Peteu fia: Istvánt és Ne- meth-nek mondott Pétert, valamint redneki jobbágyát, Sípos Lukács fia: Be- recket (*Bricium filium Lucasii Fistulatoris de predicta Rednek, iobagionem*) fegyveresen a királynő Pápa nevű falujába küldte, ahol Fejes Mihály a vásárban az apátság részére szükséges dolgok megvásárlása céljából tartózkodott (*ad*

villam nostram Papa vocatam, ubi predictus Michael ipso die in foro quedam pro dicta ecclesia necessaria comparaturus affuisset), ahol ezek őt megrohanták, kardcsapásokkal fél lábát levágták (*ac amputato gladioli ictu uno pede ipsius*) és több súlyos sebet is ejtettek rajta, amelyek következtében Mihály harmadnapra, 1382. december 29-én (*tertio die, videlicet feria secunda nunc preterita*) meghalt. Miklós ezzel meg nem elégedve a királynő mondott Pápa falujába személyesen elmenve szolgálait és jobbágyát, akiket tettük miatt a királyné falvának bírása letartóztatott, óvadék ellenében kiszabadította (*ad predictam villam nostram Papa personaliter veniendo dictosque famulos et iobagionem suos propter perpetrationem premissi facti per villicum eiusdem ville nostre captos de captivitate huiusmodi mediante cautione fideiussoria liberando*), és a megölt ember holttestének egyházi temetésre történő átadását megtiltva, azt mint valamely közönséges gonosztevő vagy rabló dögét fára akasztva kívánta elítéltetni (*cadaver prefati occisi ecclesiastice tradi prohibens sepulture, ipsum tamquam morticinum malefactoris publici et latronis ligno seu ramis superponi et condempnari facere niteretur*) az apát és egyháza elviselhetetlen kárára, az apát és Miklós, valamint testvérei közt függőben lévő per dacára. A királyné vizsgálatot rendel és jelentést. Kijelölt királyi emberek: Ech-i Péter fia: Mihály, Kouachy-i Fábán fia: Mihály, Kysrouazd-i Veres (*Rufus*) Pál, Taryan-i Mihály fia: Benedek vagy Bertalan fia: András, Syrk-i Pál fia: János.

Átírta a székesfehérvári káptalan 1383. január 25-én, ld. alább. Pannonhalma, Capsarium 52-C3 (DF 207441). Kiadása: SÖRÖS 1903. 413-414.

66.

1383. január 25. [Székesfehérvár] (*9. die inquisitionis / f. VI. ante Fab. et Seb., necnon sabbato proxime subsecuto*)

Anlässlich eines in Pápa begangenen Mordes werden sowohl das königliche Dorf Pápa, als auch der Markt, die zwölf Geschworenen und der Schulze Johannes, der Sohn des Lorenz, erwähnt.

A székesfehérvári káptalan jelenti Mária királynőnek, hogy 1383. január 4-i parancsának megfelelően Syrk-i Pál fia: János királyi emberrel kiküldték Péter karpapot, akik jelentették, hogy 1383. január 16-án (f. VI. ante Fab. et Seb.) Veszprém megyében és különösen Ethey földnek és Pápa falunak a területén nyomozva a határosok és szomszédok között, majd szombaton (1383. január 17.) a

királyné Pápa falujának piacán Lőrinc fia: János bírótól, a tizenkét esküdtől, a pápai népek és hospes-ek egész egyetemétől valamint az ott összegyűlt mindkét nemű, különböző emberektől, akik a királyné parancslevelében leírt emberölés-kor azon a piacon ügyeik intézése végett jelen voltak és ezen bűntény megtörténtét és elkövetését szemmel kísérve látták (*et specialiter in villis et locis terre Etheÿ et ville Papa predictis commetaneis et vicinis, necnon sabbato proxime subsecuto in foro eiusdem ville vestre Papa a Iohanne filio Laurentii villico et duodecim iuratis ac tota universitate populorum et hospitem de eadem et ab aliis diversis utriusque sexus hominibus inibi congregatis, qui tempore perperationis premissi homicidii illic in foro ipso pro suis negotiis similiter affuisent et oculata fide scelus huiusmodi fieri et committi vidissent*) megtudták, hogy Fejes Mihályt, aki épp halat vásárolt ura, az apát háza számára (*pro domo eiusdem abbatis, domini sui, pisces emens*) a panaszban foglalt módon az ott megírt személyek megrohanták, megcsonkították, úgy hogy harmadnapra 1382. december 29-én (in Thome episcopi) meghalt. Mind a bűnösöknek a mondott pápai bíró, János részéről való elfogatásáról, mind kezesség melletti szabadonbocsátásukról (*tam de captione predictorum scelestorum ratione perpetratiōnis premissorum per prenotatum Iohannem villicum de dicta Papa, quam de fideiussoria liberatione eorundem*) a panasznak megfelelőket tudták meg. A megölt ember testét a kiküldöttek jelenlétében és szeme láttára a királynő pápai bírója, esküdtei és hospes-ei (*per villicum, iuratos et hospites vestros de Papa*) kegyesen kiadták, hogy a Koppan-i plébániatemplomban eltemessék.

Pannonhalma, Capsarium 52-C3 (DF 207441). Kiadása: SÖRÖS 1903. 413-414.

67.

1387. július 6. [Pannonhalma] (*sabbato post Petri et Pauli*)

Vor dem Konvent von Pannonhalma (Martinsberg) verbietet Johannes, der Abt von Bél, dem Bischof von Veszprim und seinen Brüdern das Nutzen seines Besitzes Agyaglik, weil der Bischof und seine Brüder am Flusse Tapolca eine Mühle errichtet, und ein großes Stück Land okkupiert hätten.

A pannonthalmi konvent tudtul adja, hogy János, Beel-i apát, előttük személyesen megjelenve saját és konventje nevében tiltakozott amiatt, hogy [Himházi] Benedek veszprémi püspök és testvérei: Lucasius, Péter és Jakab az apát egyházának Agyaglyuk nevű birtokán a Tapolca folyón egy malmot építettek, és

egy árokkal nagy darab földet ehhez a malomhoz csatoltak (*in facie possessionis ecclesie sue Agyaglyuk vocate in fluvio Thapolcha quoddam molendinum edificare et preparare fecissent et per quoddam fossatum magnam particulam terre ad dictum molendinum applicassent*); egyszersmind eltiltotta az érintetteket Agyaglyuk birtok elfoglalásától és használatától (*ab occupatione et utensione dicte possessionis Agyaglyuk vocate*).

Pannonhalma, Capsarium 64-B (DF 207457), eredeti. Tartalmi említése: SÖRÖS 1903. 114. Kivonata: ZsO. I. 138. szám.

68.

1389. június 22. Buda (*f. III. ante nat. Ioh. bap.*)

König Sigismund tauscht die früher von ihm an Nikolaus Zámbó verpfändeten Güter, darunter auch den Besitz Pápa, gegen andere Güter im Komitat Somogy.

Zsigmond király tudtul adja, hogy mivel szeretett híve, Zámbó Miklós volt tárnokmester Veszprém megyében Apácasomló várát és Pápa birtokot, valamint a két Zewleus és Kertha, Nógrádban Jenow undvarnokfalvakat, továbbá Vas megyében a két Hwllos falut, amelyek minden tartozékukkal és haszonvételeükkel a király és a királynő részéről neki 8200 aranyforintért el voltak zálogosítva, most királyi parancsra késedelem nélkül visszaadta, és ezen felül a királynak most még 2571 aranyforint kölcsönt nyújtott (*vir magnificus, Nicolaus Zambo, pridem thavarnicorum nostrorum magister, fidelis noster dilectus, castrum Appachasomlow, necnon possessionem Papa cum omnibus eorum utilitatibus et pertinentiis universis, item villas vdwarnicales duas Zewleus et tertiam Kertha in Wesprimiensi ac Jenow Neugradiensi et duas villas Hwllos appellatas in Castriferrei comitatibus habitas et existentes, similiter cum omnibus earum utilitatibus et pertinentiis universis per nostram et reginalem maiestates sibi pridem pro octo milibus et ducentis florenis auri obligatum seu inpiignoratas ad nostrum regium mandatum nobis remisit et resignavit indilate, et insuper duo milia ac quingentos et septuaginta unum florenos similiter auri nobis de presenti mutuavit*), ezért most neki Mária királynő hozzájárulásával, a főpapok és bárók tanácsára Somogy megyében Segesd mezővárost (*opidum nostrum Segesd appellatum*) adja tartozékaival: Barath, Wthwes, Bolhaas, Athaad, Zabaas, Arannyas, Belchew a révvel (*cum portu*), Chakan, Visontha,

Boorch és Gesstene falvakkal, valamint Dalmad és Somodor udvarnokfalvakkal a fentemlített 10771 aranyforintért, továbbá azon összegért, amelyet Zámbo Apácasomló vára felújítására és visszaszerzésére fordított, és amelyről a királyt Garai Miklós macsói bán élőszóban vagy írásban fogja tájékoztatni (*ac pro illa sumpma pecunie, quam prefatus dominus Nicolaus Zambo in reformationem et recuperationem ipsius castri Appacchasomlow dinoscitur exposuisse, de qua scilicet nos magnificus vir dominus Nicolaus de Gara, banus Machoviensis, fidelis noster, oretenus vel per certas suas litteras informabit*) elzálogosítja. Biztosítja, hogy ezen birtokokat Zámbotól más birtokokért vagy várakért nem, csak a fenti összegért, valamint azon pénzért fogja visszavenni, amelyet az a vár felújítására kiadott (*simulcum pecunia, quam ipsum dominum Nicolaum Zambo pro reformatione ipsius castri modo premissis exposuisse rationabiliter invenerimus*).

DL 100237, eredeti, hártya, szöveg alatt Zsigmond vörös viaszú titkospecsétjével. A relatio a pecsét alatt is ugyanaz, mint az oklevél tetején jobboldalt: *Propria commissio domini regis*. Kívül egykorú írással téves tartalomjelölés: *Littere super resignatione opidi Segesd pro [sic!] consortem Nicolai Zambo ad manus domini regis ratione debiti lucri camare*. Bó kivonata: ZsO I. 1071. szám.

69.

1393. szeptember 22. vagy december 29. [Székesfehérvár]

(f. II. post ... [apostoli et] ewangeliste)

*Vor dem Stuhlweißenburger Johanniterkonvent wird ein Stück des Besitzes
Berey an den Litteratus Emerich von Lak verpfändet.*

A székesfehérvári keresztes konvent tanúsítja, hogy megjelent előtte Berey-i János fia: Magnus János, Péter fia: Bálint és Miklós fia: Mihály, akiknek személyazonosságát két székesfehérvári polgár (*Andreas filius Chama et Fabianus institor*) igazolta, és a szintén személyesen megjelent Lak-i Imre deáknak (*Emericus litteratus de Lak*) a mondott Berey birtokon lévő, keletről egy úttal, nyugatról pedig egy közönségesen Horoh-nak nevezett mélyedéssel határolt erdőrészüket, valamint a mondott erdőtől északra eső szántóföldből 12 holdnyit (*quandam particulam silve ipsorum, ipsos de iure contingentem in predicta possessione Berey vocata habite, cuius scilicet silve quedam via publica a parte orientali existens, et ex parte occidentali quedam cavea vulgo Horoh vocata convicinarentur, necnon duodecim iugera terrarum arabilium penes eandem silvam a parte aquilonis existentium*) 1394. augusztus 8-áig 20 százdénáros forintért

(*usque quindecimum diem festi beati Iacobi apostoli nunc venturi pro viginti florenis centenariis*) elzálogosították. Ha akkor nem váltanák vissza, csak 1395. július 25-én (*non alias, nisi in sequenti festo beati Iacobi apostoli*) válthassák vissza a mondott 20 forintért.

DL 42550, eredeti, alsó harmadában a hajtás mentén jelentősen megcsönkult papír, hátán monoru alakú, nem záró, természetes színű pecséttel. Bó kivonata: ZsO. I. 3101. szám.

70.

1396. március 15. [Pozsony] (*8. die diei medii quadragesime*)
Der Urkunde des Preßburger Kapitels nach nimmt am Schiedsgericht des Raaber Bischofs Johannes von Hédervár unter anderen auch Markus, der Sohn des Georg von Lak, teil.

A pozsonyi káptalan tanúsága szerint az oklevél kibocsátása napján Győrött Bews-i Lothardus (*Lothardý*) fia: János és Bews-i (*de eadem*) István fia: János között a királyi parancslevélben foglalt tárgyban ítélező [Hédervári] János győri püspök egyik bírótársa Laak-i György fia: Márk (*Marco filio Georgii de Laak*).

DL 48394, eredeti, papír, hátán kerek, természetes színű, nem záró pecsét. Bó kivonata: ZsO. I. 4302. szám.

71.

1396. december 2. [Veszprém] (*3. die Andree*)
Das Veszprimer Kapitel transkribiert die Urkunde des Konvents von Pannonhalma (Martinsberg) vom 19.11.1381.

A veszprémi káptalan János kanonoktársuk és Nagygyimóti plébános (*honorabilis vir magister Joannes Moysy socius et concanonicus, ac magister ecclesie de Nagygyimolth*) bemutatásában és kérésére átírja a pannonhalmi konvent 1381. november 19-i oklevelét, ld. feljebb.

Újkori másolata: Veszprémi káptalan magánlevéltára Gyimót 15 (DF 201121).

72.

1397. július 29. Nagyszombat (*Tyrnavie, die dom. post Iacobi*)
König Sigismund verleiht Oswald, dem Sohn des Johannes von Spachcha, alle Besitzrechte des verstorbenen Martin, des Sohnes von Nikolaus von Lak, solange die Verwandten des Martin Oswald nicht befriedigen.

Zsigmond király tudtul adja, hogy mivel Spachcha-i János fia: Osvát, Lak-i Miklós fia: néhai Márton sógora¹⁵ (*quia Osualdus filius Iohannis de Spachcha sororius videlicet condam Martini filii Nicolai de Lak*) Zsigmond előtt Herman budai polgárnak azon 13 pecia kölni posztó után, amelyet Hermantól, mint mondják, Márton még életében jogtalanul elvett (*provido viro Hermano civi civitatis nostre Budensis de super quibusdam tredecim peciis panni Colonialis eiusdem ab ipso per dictum condam Martinum vita sibi comite indebite et minusiuste [sic!], ut dicitur, ablati*) saját költségén (*suis propriis sumptibus*) jóvátételt ígért, ezért Zsigmond az elhunyt minden birtokjogát (*universa iura possessionaria*) és birtokai jövedelmének szedését mindaddig Osvátnak adja, míg Márton fiai vagy rokonai Osvátot ki nem fizetik.

Szlovák Állami Központi Levéltár, Pozsony, Eszterházy család cseszneki ágának levéltára, 100-322 (DF 259185), eredeti, alatta Zsigmond nyolcszögletű második titkospecsétjével, papíron. Tartalmi átírása: DL 49897, Zsigmond király 1405. július 27-i oklevelében. Kivonata: ZsO. I. 4901. szám.

73.

1397. augusztus 1. Nagyszombat (*Tyrnavie, in festo ad vincula Petri*)
König Sigismund befiehlt dem Veszprimer Kapitel, dass es die Verwandten des verstorbenen Martin, des Sohnes von Nikolaus von Lak, auffordert, Oswald, den Sohn des Johannes von Spacha zu befriedigen.

Zsigmond király parancsa a veszprémi káptalannak. Spacha-i János fia: Osvát, Lak-i György fia: néhai Márton sógora (*Osualdus filius Iohannis de Spacha, sororius videlicet condam Martini filii Georgii de Lak*) előadta, hogy megígérte Herman budai polgár kárpótlását a Zsigmond 1397. július 29-én Nagyszombatban kelt oklevelében (ld. feljebb) foglalt ügyben. Mivel azonban ez a fizetés mégis inkább Lak-i¹⁶ Péter fiára: Ferencre, Dalka-i János fiaira: Mihályra és Miklósrá, Hathalm-i György fiaira: Ferencre és Lászlóra, a mondott néhai Márton rokonaira tartozik (*Franciscum filium Petri de dicta Lak, Mychaelem et Nicolaum filios Iohannis de Dalka, Franciscum et Ladislaum filios Georgii de Hathalm, fratres videlicet et proximos prefati condam Martini tangere dinossce retur [sic!]*), ezért a káptalan szólítsa fel ezeket a fizetésre. Amit ezek a felszólításra mondanak vagy tesznek, jelentse. (Kijelölt királyi emberek: Zenthkyral-i Miklós, Vg-i Balázs, Werwely-i György.)

¹⁵ Nem „nővére fiának”, mint a Zsigmondkori Oklevéltár regesztája tévesen fordítja; vö. Szécsényi Frank országbíró oklevelével 1398. szeptember 9-éről, ld. alább.

¹⁶ A Zsigmondkori Oklevéltár regesztájában tévesen Dalka-i.

Átírta a veszprémi káptalan 1397. augusztus 5-én, ld. alább. Kivonata: ZsO. I. 4908. szám. Az eredeti Zsigmond titkospecsétjével erősített meg: *secreto sigillo vestro consignatas* – írja átírásában a veszprémi káptalan.

74.

1397. szeptember 5. [Veszprém]

(6. die diei amonitionis / f. VI. post oct. regis Stephani)

Von dem Veszprimer Kapitel aufgefordert sagen die Verwandten des verstorbenen Martin, des Sohnes von Nikolaus von Lak, aus, dass sie wegen ihrer Armut nicht bezahlen können, sondern Oswald, den Sohn des Johannes von Spacha, bemächtigen, dass er Martins Besitzrechte vorübergehend übernehme.

A veszprémi káptalan jelenti Zsigmond királynak, hogy 1397. augusztus 1-jei parancsára (ld. fent) Wg-i Balázs királyi emberrel kiküldte Tamás karbeli klerikust, akik jelentették, hogy 1397. augusztus 31-én [Lak-i]¹⁷ Péter fia: Ferencet, Dalka-i János fiait: Mihályt és Miklóst, Hotholm-i György fiait: Ferencet és Lászlót, a mondott néhai Márton rokonait (*Franciscum filium Petri, Mychaelem et Nicolaum filios Iohannis de Dalka, Franciscum et Ladislaum filios Georgii de Hotholm, fratres videlicet et proximos prescripti condam Martini*) felszólították a fizetésre, de azok szegénységük miatt (*ob ipsorum paupertatem*) nem tudtak fizetni, hanem felhatalmazták Osvátot a néhai Márton birtokainak, birtokrészeinek és javainak birtoklására, míg Osvát költségét meg nem tudják téríteni.

Szlovák Állami Központi Levéltár, Pozsony, Eszterházy család cseszneki ágának levéltára, 100-62 (DF 259173), eredeti. Tartalmi átírása: DL 49897, Zsigmond király 1405. július 27-i oklevelében. Kivonata: ZsO. I. 4955. szám.

75.

1397. november 6. Visegrád (*32. die oct. Mychaelis*)

Der Hofrichter Frank von Szécsény verurteilt Martin, den Sohn des Georg von Lak, wegen Machthaberei.

Szécsényi Frank országbíró Laak-i György fia: Mártont hatalmaskodásban elmarasztalva fej- és jószágvesztésre (*in facto potentie ex eoque in sententia capitali*) ítéli. A Hozjototh-i Pethew fia: Jakab ügyvédje, a zalai konvent

¹⁷ Ld. a parancslevélben, 1397. augusztus 1-én. A Zsigmondkori Oklevéltár regesztájában tévesen Dalka-i.

ügyvédvalló levelével igazolt Beder [egyszer: Bedor] fia: Balázs (*filius Beder / Bedor*) által Bebek Imre országbíró előtt 1387-ben, Szent Mihály nyolcadán (október 6., *in octavis festi beati Mychaelis archangeli*) bemutatott három tanúvalatoló oklevél tanúsága szerint, amelyeket királyi parancsra a veszprémi káptalan, a zalai konvent és Zala megye hatósága állított ki, Márton bűne abban állt, hogy 1386. október 3-án [vagy talán szeptember 26-án? a köztudományvétel elrendelésénél az időpont megadása, a felperes által bemutatott oklevelekkel szemben: *in dicta feria quarta proxima ante festum beati Mychaelis archangeli*] fegyveresen Hozjototh-ra támadva Pethew fia: Jakab két ottani jobbágyát keményen megverette és a falu nyájából 150 marhát [talán: 50 ökröt és 100 tehenet?] elhajtatott, Jakabnak nem csekély kárt és veszteséget okozva (*quod prefatus Martinus filius Georgii de Laak feria quarta proxima post festum beati Mychaelis archangeli in anno Domini M^{mo} CCC^{mo} octuagesimo sexto preteritum manu armata et potenti ad dictam possessionem Hozjototh vocatam veniendo quosdam duos iobagiones eiusdem Iacobi filii Pethew in eadem comorantes dire verberari et de gregibus eiusdem ville quinquaginta pecora et centum pecudes auferri et pro ipso depelli fecisset in grande preiudicium ipsius Iacobi non modicum et iacturam*). Mártonnak a veszprémi káptalan ügyvédvalló levelével megbízott ügyvédje, Lőrinc fia: János Mártont az ügyben ártatlannak mondta, és állítása alátámasztására a szomszédok, határosok és a Zala megyei nemesek közt köztudományvétel elrendelését kérte. Ebbe a felperes ügyvédje is beleegyezett. A veszprémi káptalan jelentése szerint az országbírói parancsra 1388. május 1-jén (*in oct. Georgii tunc vent.*) Hozjototh-on lefolytatott köztudományvétel alkalmával az alperes és képviselője nem jelent meg, felperes viszont több tanút (*plures vicinos et commetaneos dicte possessionis Hozjototh ac nobiles conprovinciales*) is tudott állítani. 1388. május 8-án, a köztudományvételről szóló jelentés bemutatása napján Márton már meg sem jelent, és ügyvédet sem küldött, így őt az országbíró megbírságolta, és a zalai konventtel 1388. augusztus 1-jére (*ad oct. Iacobi tunc. vent.*) megidéztette. Erről az időpontról aztán először Bebek Imre, majd, az országbírói tisztségben bekövetkezett változás után, Kaplai János okleveleivel az ügy 1394. május 15-ére, azaz a Szent György nyolcadára meghirdetett királyi hadoszlás 15. napjára (*ad quindenas residentie exercitus regalis ad octavas festi beati Georgii martiris in anno Domini M^{mo} CCC^{mo} nonagesimo quarto preteritas proclamate*), majd más országbírók okleveleivel, utoljára Pásztói Jánoséval 1397. október 6-ára (*ad presentes octavas festi beati Mychaelis archangeli*) halasztatott. Ekkorra Pász-

tói Jánost az országbírói székben Szécsényi Frank váltotta fel (*tandem ipsis octavis festi beati Mychaelis archangeli instantibus interim ipso honore iudicatus curie regie ab eodem comite Iohanne per regiam maiestatem ablato et nobis dato*). A mondott oktáván a felperes nevében Beder fia: Balázs jelent meg (ügyvédvalló oklevél: vasvári káptalan), és bemutatta a zalai konvent oklevelét, miszerint 1388-ban Mártont a király és a konvent emberei, azaz Meggyes-i Lőrinc fia: Gergely és János pappá szentelt testvér először egy szerdai napon, Keresztelő Szent János születésének ünnepén (június 24.) Patona faluban, aztán csütörtökön (június 25.) Vásárhelyt, harmadszor és utoljára pedig szombaton (június 27.) Veszprém városában (*primo feria quarta, videlicet in festo nativitatis beati Iohannis baptiste in villa Pathana, secundoque feria quinta in Wasarhel, tertio vero et ultimo sabbato in civitate Wesprimiensi, terminis videlicet in dicto anno post sese consequenter affuturis*) a vásáron kikiáltva 1388. augusztus 1-jére (*ad dictas octavas festi beati Iacobi apostoli*) megidézték. Mivel Márton Szent Mihály ezen utolsó említett nyolcadán sem jelent meg és nem is képviseltette magát, Szécsényi Frank országbíró elítéli.

SA Nitra, Komárom megye, Acta iuridica antiqua 63-1-12 (DF 261483), eredeti. Regesztája: ZsO. I. 5056. szám.

76.

1397. [Veszprém]

Durch die Mitwirkung des Veszprimer Kapitels wurde untersucht, ob die Odoska genannte Mühle zum Marktflecken Pápa oder zu Zsemlér gehörte.

(Reizner regesztája szerint) a veszprémi káptalan által Odoska és Zsemlér helységek határai iránt tartott vizsgálat annak kiderítése céljából, hogy az Odoska nevű malom Pápa mezőváros (oppidum) avagy Zemlér helység határához tartozik-e.

Regesztája: REIZNER 1893/1997. 21.

77.

1398. január 28. Siklós (in Saklos, in octava beate Agnetis)

Johannes von Gara befiehlt seinen Kastellanen von Somló und Ugod, den Abt von Bél gegen Garais Bürger von Pápa zu verteidigen.

Garai János megparancsolja mindenkori somlói és ugodai várnagyainak, hogy különös káplánját, János béli apátot (*religiosi viri, domini Iohannis abbatis de*

Bel, capellanus [sic!] nostri specialis) Garai Pápa nevű városa környékén (*in vicinitate civitatis nostre Papa*) lévő, Ganna, Manchegkerestur, Borsad és Polyán nevű birtokaiban Garai pápai polgáraival szemben (*contra cives nostros de dicta Papa*) minden vonakodás nélkül védjék meg, míg ő meg nem érkezik, vagy más parancsot nem ad.

Pannonhalma, Capsarium 56-E (DF 207500), eredeti, papír. Teljes szövegű kiadása: SÖRÖS 1903. 420. A szöveg pontos, csak az „existentes Ganna” szavak közé a „videlicet”, az „aliud habetis in mandatis” helyett pedig „aliud haberetis in mandatis” olvasandó. Regesztája: ZsO. I. 5167. szám.

78.

1398. szeptember 9. Visegrád (*40. die oct. Iacobi*)

Oswald, der Sohn des Johannes von Spacha, löst vom Hofrichter Frank von Szécsény den Zweidrittel der Besitzrechte des verstorbenen Martin, des Sohnes von Nikolaus von Lak, ab.

Szécsényi Frank országbíró nyílt (*patenter emanatas*) oklevele szerint, miután Frank országbíró az előtte vezetett hatalmaskodási per elvesztésével, erről kiállított oklevele szerint, Lak-i György fia: néhai Márton birtokjogait a bírói kétharmad részben saját magának, egyharmad részben pedig a pernyertes fél, Huziototh-i Pethew fia: Jakab javára lefoglaltatta, akkor ezen lefoglalás idején Spacha-i János fia: Osvát ezen birtokok visszaváltási szándékával jelentkezett, és aztán Szent Jakab nyolcadán, az ezen visszaváltásra kijelölt időpontban Osvát személyesen megjelenve asszonyfeleségének, a mondott néhai Márton nővérének nevében is Frank országbíró elé járulva, azt illő elégtétel megfizetésével magának megnyerte, és így Frank országbíró ezen birtokjogok lefoglalt bírói kétharmad részét Osvátnak és feleségének visszabocsátotta (*cum idem comes Frank iura possessionaria dicti condam Martini filii Georgii de Lak in facto potentie contra Iacobum filium Pethew de Huziototh mediantibus aliis litteris suis exinde confectis coram eodem comite Frank ordine iudiciario convicti in duabus partibus suis iudiciariis in tertia vero parte eiusdem Iacobi partis adverse manibus occupari fecisset, et tempore ipsius occupationis Osualdus filius Iohannis de Spacha eadem iura possessionaria se redimere velle retulisset, tandem in predictis octavis festi beati Iacobi apostoli, termino scilicet ad redemptionem eiusdem deputato, prefatus Osualdus pro se personaliter et pro nobili domina consorte sua, sorore scilicet uterina annotati condam Martini ad ipsius comitis Frank veniendo presentiam super redemptione dictorum iurium*

possessionariorum congrua satisfactione inpensa eundem comitem Frank conplacasset, unde duas partes predictorum iurium possessionariorum pro suis iudiciariis manibus occupatas eisdem Osualdo et nobili domine consorti sue remisisset et resignasset comes Frank prenotatus).

DL 49897, tartalmi átírás Zsigmond király 1405. július 27-i oklevelében. Kivonata: ZsO. I. 5486. szám.

79.

1399. május 2. [Pannonhalma] (*2. die Philippi et Iacobi apostolorum*)
Anlässlich der Grenzbegehung des Besitzes Terdemez wird der ins Dorf Pápa führende große Weg erwähnt.

A pannonhalmi konvent jelentése Bebek Detre nádornak, annak Terdemez-i István fia: Péter felperes és Chytuand-i Miklós fia: András alperes közti ítéletlevele tárgyában. Terdemez birtok határjárása során a felperes egy, a Pápa faluba vezető nagy út mellett lévő földhányásról azt állította, hogy az Terdemez birtokának határa (*quandam tumositatem terre penes magnam viam ipse Petrus filius Stephani ostendisset, per quam viam itur [ad] villam Papa nominatam, quam tumositatem terre idem Petrus filius Stephani dixisset esse metam separantem prefatam possessionem suam Terdemez).*

DL 66223, eredeti, papír, hajtasok mentén szakadozott, első harmada le is szakadt. Hátán természetes színű kerek zárópecsét romjai. Kivonata: ZsO. I. 5845. szám.

80.

1399. június 1. [Veszprém] (*die dom. post. corp. Christi*)
Vor dem Veszprimer Kapitel sagt Cäcilia, die Witwe des Martin, des Sohnes von Georg von Lak, aus, dass Oswald, der Sohn des Johannes von Spacha, sein Sohn und seine Frau, sie hinsichtlich ihrer Morgengabe und des Brautgeschenks befriedigt hatten.

A veszprémi káptalan nyílt (*patens*) oklevele szerint Cecília nemesasszony, Lak-i György fia: néhai Márton özvegye, Hethye-i Lőrinc fia: János leánya, a káptalan előtt megjelenve élő szóval azon bevallást tette, hogy mivel Spacha-i János fia: Osvát, ennek fia: Máté, továbbá Orsolya nemesasszony, Lak-i Hektor fia: György lánya, Osvát felesége, neki urának és férjének, a néhai György fia: Mártonnak, az Osvát, Máté és Osvát felesége kezén lévő birtokai és birtokrészei után az őt az ország szokása szerint megillető és neki járó hitbér és jegyajándék

fejében fogott bírák egyeztetése szerint 50 dénármárkát, márkáját új dénárok 10 penzájával számítva, készpénzben megfizettek (*nobilis domina Cecilia vocata, relicta dicti condam Martini filii Georgii de Lak, filia videlicet Iohannis filii Laurentii de Hethye, in presentia dicti capituli Wesprimiensis constituta confessa extitisset organo vive vocis, ut quia Osualdus filius Iohannis de Spacha, et Matheus filius, necnon nobilis domina Vrsula nuncupata, filia Georgii filii Hectoris de eadem, consors eiusdem Osualdi, sibi super dote et rebus suis parauffernalibus [sic!] de possessionibus et portionibus possessionariis prefati condam Martini filii Georgii, domini et mariti sui, apud manus eorundem Osualdi et Mathei ac nobilis domine, coniugis ipsius, habitis iuxta regni consuetudinem ei provenientibus et provenire debentibus componentibus probis hominibus pecuniaria solutione quinquaginta marcarum denariorum, quamlibet ipsarum cum decem pensis novorum denariorum computando mediante satisfecisset dictas quinquaginta marcas denariorum sibi plenarie persolvendo*), így ő Osvátot, feleségét: Orsolyát, valamint fiát: Mátét, többi fiait és összes utódait (*necnon Matheum aliosque filios eiusdem ac ipsorum successores et posteros universos*) erről nyugtatja.

DL 49897, tartalmi átírás Zsigmond király 1405. július 27-i oklevelében. Kivonata: ZsO. I. 5889. szám.

81.

1400. január 23. Visegrád (2. die Vincentii)

König Sigismund lässt das Veszprimer Kapitel die Klage von Stephan, dem Sohn des Him genannten Peter von Himháza, gegen Fanch von Beren, wonach letzterer mehrere Besitze Stephans okkupiert hätte, untersuchen.

Zsigmond király megparancsolja a veszprémi káptalannak, hogy Himházi Himnek mondott Péter fia: István mester (*magister Stephanus filius Petri dicti Hym de Heemhaza*) panaszára, miszerint Beren-i Fanch mester Zolad, Vyz, Teleký és Zarasto nevű birtokait 1399. december 23-án (f. III. ante nat. Domini) hatalmaskodva elfoglalta, abban letelepedve azokat felprédálta és azóta is megszállva tartva, azok haszonvételeit azóta is szedi (*omnino pro se occupando et in eisdem descendendo depredasset et nunc occupatas detineret usus, fructus et quaslibet utilitates earundem percipiendo*), tartson vizsgálatot és annak eredményét jelentse. Kijelölt királyi emberek: Vyz-i Mihály fia: Pál, Acha-i András fia: Miklós, Rekche-i Isep fia: Péter, Twr-i István fia: György.

Átírta a veszprémi káptalan 1400. február 3-án, DL 53050. Kivonata: ZsO. II. 41. szám. (Vö. Zsigmond király parancsát ue. ügyben Somogy megyéhez ue. napról: DL 53052.)

82.

1400. január 23. Visegrád (2. die Vincentii)

König Sigismund lässt den Komitat Somogy die Klage von Stephan, dem Sohn des Him genannten Peter von Himháza, gegen Fanch von Beren, wonach letzterer mehrere Besitze Stephans okkupiert hätte, untersuchen.

Zsigmond király megparancsolja Somogy megyének, hogy Himházi Himnek mondott Péter fia: István mester (*magister Stephanus filius Petri dicti Hym de Hymhaza*) panaszára, miszerint Beren-i Fanch mester Zolaad, Vyz, Teleki és Zarrasztow nevű birtokait 1399. december 23-án (f. III. ante nat. Domini) hatalmaskodva elfoglalta, abban letelepedve azokat felprédálta és azóta is megszállva tartva, azok haszonvételeit azóta is szedi (*omnino pro se occupando et in eisdem descendendo depredasset et nunc occupatas detineret usus, fructus et quaslibet utilitates earundem percipiendo*), tartson vizsgálatot és annak eredményét jelentse.

DL 53052, átírta Somogy megye 1400. február 8-án. (Vö. Zsigmond király parancsát ue. ügyben a veszprémi káptalanhoz ue. napról: DL 53050.)

83.

1400. február 3. [Veszprém]

(3. die diei inquisitionis / die dom. ante purificationis Virginis)

Das Veszprimer Kapitel bestätigt die gegen Fanch von Beren erhobene Klage von Stephan, dem Sohn des Him genannten Peter von Himháza.

A veszprémi káptalan jelenti Zsigmond királynak, hogy 1400. január 23-i parancsának (ld. feljebb) megfelelően, Acha-i András fia Miklós királyi emberrel kiküldték maguk közül András karpapot, akinek jelenlétében a királyi ember Somogy megyében vizsgálatot tartott, amely Himházi Himnek mondott Péter fia: István mester panaszát igazolta.

DL 53050, eredeti, papír, hátán természetes színű kerek zárópecséttel.

84.

1400. február 8. Somogyvár (*in Somugvar, 8. die diei inquisitionis /
die dom. ante purificationis Virginis*)

*Der Komitat Somogy bestätigt die gegen Fanch von Beren erhobene Klage von
Stephan, dem Sohn des Him genannten Peter von Himháza.*

Somogy megye, azaz Cherner István mester alispán és a szolgabírák jelentik Zsigmond királynak, hogy 1400. január 23-i parancsának (ld. feljebb) megfelelően, kiküldték maguk közül Vgal-i Both-nak mondott László szolgabíró, aki Somogy megyében vizsgálatot tartva Himházi Himnek mondott Péter fia: István mester panaszát igaznak találta.

DL 53052, eredeti, papír, hátán három természetes színű kerek, nem záró pecséttel.

85.

1400. november 15. Róma

(decimoseptimo Kalendas Decembris anno duodecimo)

*Papst Bonifaz IX. verleiht Blasius, dem Sohn des Johannes von Pápa, dem
Pfarrer von Kecöl, ein Kanonikat in der Propstei von Pápóc.*

IX. Bonifác pápa Pápai János fia: Balázs, kecöli plébánosnak (*Blasius Johannis de Papa, rector ecclesie Keczel, plebanus nuncupatus*) az Asszonyfalvi Tamás (*Thomas de Assonfalva*) halálával megüresedett kanonikátust a pápóci Szent Megváltó prépostságban (*canonicatus et prebenda ecclesie sancti Salvatoris in Papuch*), melynek éves jövedelme a 40 aranyforintot (*quadraginta florenorum auri*), ahogy ezt Balázs jelentette (*ut ipse Blasius asserit*), nem haladja meg, Balásznak adományozza, nem tekintvén akadálynak, hogy Balázs az állítása szerint évi 10 aranyforintot meg nem haladó jövedelmű kecöli plébániának is birtokában van.

Kivonata: Mon. Vat. I/4. 261. Regesztája: ZsO. II. 631. szám.

86.

1401. március 17. [Hely nélkül] (*2. die / 8. die diei medii quatr.*)

*Ladislau, der Pfarrer von Tapolcafő, und Bartholomäus, der Pfarrer von Lak,
und zwei andere Pfarrer melden dem Vikar des Raaber Bischofs, was, nach
ihrer Untersuchung, zum Besitz Bánd gehöre.*

László tapolcafői, Bertalan laki, Miklós nyárádi és Egyed vinári plébánosok (*Ladislaus de Thapolchafew, Bartholomeus de Laak, Nicolaus de Nyarag, Egidius de Vinar rectores ecclesiarum*) jelentik [Hédervári] János győri püspök vikáriusának, Benedek kanonoknak, hogy utasítására 1401. március 16-án (*feria quarta proxima octavo die diei medij quatragesimi*) Baand-i Pál fiainak: Jakabnak és Miklósnak Baand nevű birtokára kiszálltak, és annak tartozékait leírják.

DL 49756, eredeti, szakadozott papír, hátán természetes színű, monoru alakú zárópecsét romjaival. Bő regesztája: ZsO. II. 938. szám.

87.

1401. március 21. [Veszprém] (*XII. Kal. Aprilis*)

Anlässlich einer Grenzbegehung wird der aus dem Besitze Borsod in den Marktflecken Pápa führende Weg erwähnt.

A veszprémi káptalan tudtul adja, hogy Zsigmond királynak a lövöldi karthauziak javára kiadott, egy évre érvényes általános eljárási parancsa (*litteris ... per anni circulum generaliter datis et concessis*) alapján Wg-i Miklós fia: János királyi emberrel kiküldte tanúbizonyságát, Tamás mester kanonokot (*magistrum Thomam sancte Affre socium et concanonicum nostrum*), akik jelentést tettek a karthauziak Leueld és Ordoleweld, valamint Debrenthe-i hajdani Benedek bán fia néhai Miklós fiai: Benedek, Cirinus és Nabor mesterek (*magistorum Benedicti, Cirini et Naboris*) Jakoteleke és Debrenthe nevű birtokainak 1400. április 21-én (*feria quarta proxima ante festum beati Georgii martiris de novo elapsu*) történt elhatárolásáról. Ennek során határjeleket állítottak fel a Borsad birtokról Pápa mezővárosba menő út mentén (*ex utraque parte cuiusdam vie, que iret de possessione Borsad ad opidum Papa nuncupatum*).

Vas megyei Levéltár, 123., vegyes letét 27. (DF 261644), eredeti. Kivonata: ZsO. II. 944. szám.

88.

1401. április 14. Bécs

Nikolaus von Pápa wird an der Wiener Universität immatrikuliert.

Pápai Miklós (*Nicolaus de Papa*) az 1401. év első szemeszterében a bécsi egyetemre, az ottani magyar nemzetbe beiratkozik; taksáját később ígéri megfizetni.

MATRIKEL/WIEN I/1. 60.

89.

1401. október 29. Pápa (*in opido Papa vocato, in crastino Symonis et Iude*)
Im Marktflecken Pápa erlässt König Sigismund eine Amnestie.

Zsigmond király Pápa mezővárosban eskü alatt ígéri, hogy megbocsát ellenfeleinek, a királyi jövedelmeket a főpapok és bárók engedélye nélkül megcsontókat elégtétel adására kötelezve.

DL 39271, eredeti, szakadozott hártya, megfakult vörös selyemsodraton Zsigmond meglehetősen ép, függő kettőspecséjtével. Regesztája a kiadások felsorolásával: ZsO. II. 1278. szám.

90.

1403 és 1433. között, január 13. Győr (*Jaurinii, 8. die festi epiph.*)¹⁸
Der Befehl des Palatins Nikolaus von Gara an seinen Marktflecken Pápa bezüglich der 160 Gulden hohen Steuer.

Garai Miklós nádor parancsa mezővárosának, Pápának, őszintén szeretett esküdtjeihez és egyéb lakosaihoz ([kívül, a címzésben:] *Providis viris, iuratis civibus et ceteris hospitibus nostris de opido nostro Papa, nobis sincere dilectis*). Tudják meg, hogy a számára adóképp (*in taxa*) elküldött pénzt nem vette át, hanem azt kívánja, hogy ama 160 tiszta aranyforintot aranyban, és ne aprópénzben fizessék meg késelem nélkül, a holnaptól számított negyedik vasárnapig, vagy minden forintot 310 dénárral számítsanak (*illos centum sexaginta florenos auri puri auro, et non in parvis pecuniis a cras ad quartum diem dominicum, aut pro quolibet floreno III^C X d[enarios] sine crastinatione persolvatis*). Szigorúan meghagyja tehát, hogy a mondott 160 aranyforintot tiszta aranyban, vagy minden forintért 310 dénárt számítva a negyedik elkövetkező vasárnapig minden vonakodás nélkül fizessék meg (*quatenus dictos centum sexaginta florenos auri in puro auro, aut pro quolibet floreno III^C X d[enarios] ad quartum diem dominicum venturum sine omni recusa persolvatis*).

DL 48246, eredeti, papír, hátán kerek, zöld, 30 mm átmérőjű zárópecsét.

¹⁸ Az évszám megközelítése Garai Miklós hivatalviseléséből következik: 1402 őszétől 1433 decemberéig volt nádor, vö. ENGEL 1996. I. 5.

91.

1403 és 1433. között, virágvasárnap előtti szerda. Tata

*(in Tata, f. IV. ante ante dom. Ramispalmarum)*¹⁹

er Befehl des Palatins Nikolaus von Gara an seinen Marktflecken Pápa bezüglich der 160 Gulden hohen Steuer; der Prokurator der Papaer Kurie des Palatins, namens Matthäus, wird auch erwähnt.

Garai Miklós nádor parancsa mezővárosának, Pápának, szeretett bírójához, esküdtjeihez és egyéb polgáraihoz ([kívül, a címzésben:] *Providis viris, iudici, iuratis ceterisque civibus opidi nostri Papa vovati, nobis dilectis*). Oklevelével meghagyja szeretettségüknek, hogy azt a 160 aranyforintot, amelyet adóképp rótt ki rájuk, a jelen oklevél megtekintése után pápai kúriája gondviselőjének, Máténak kezéhez juttassák el, hogy az ezt elhozza neki (*Eisdem vestris dilectionibus mandamus per presentes, quatenus illos centum et sexaginta florenos auri, quos pro taxa nostra ad vos imposueramus, visis presentibus ad manus Mathei procuratori curie nostre de Papa assignare debeatis, ut eosdem ad nos debeat apportare*).

DL 48255, eredeti, papír, hátán kerek, természetes színű, 30 mm átmérőjű leesett felzetű zárópecsét.

92.

1404. december 6. [Pannonhalma] *(in Nicolai)*

Vor dem Konvent von Pannonhalma (Martinsberg) tauscht der zur Zeit in Pápa weilender Johannes, der Sohn von Jakob, seinen Weingarten gegen einen anderen.

A pannonhalmi konvent igazolja, hogy megjelent előttük Miklós fia: Sebestyén Taryan faluból (*de villa Taryan*), akinek személyazonosságát familiárisuk: Alsuk-i Deák Pál (*Paulus dictus Deak de Alsuk, familiaris noster*) igazolta, és azon bevallást tette, hogy a konvent Kystaryan nevű birtokán lévő szőlőjét tartozékaival együtt a most Pápán tartózkodó Jakab fia: Jánosnak, továbbá tulajdon atyafia, János fia: Domonkos, a béli egyház jobbágya özvegyének: Erzsébet asszonynak, akik szintén személyesen megjelentek, egy másik szőlőért, amelyet azok csereképp a konvent egy másik oklevele révén neki adtak (*Iohanni filio Iacobi nunc in Papa commoranti, et domine Elisabeth, relicte Dominici filii*

¹⁹ Az évszám megközelítéséhez vö. a szintén 1403 és 1433 közt kelt DL 48246 oklevél jegyzetét.

Iohannis, iobagonis ecclesie de Beel, fratris sui, similiter personaliter coram nobis astantibus, pro quadam alia vinea, sibi per ipsos in forma concambii mediantibus aliis nostris litteris tradita), átadta. Jakab fia: János és mindkét nemű örökösei (*et sui heredes utriusque sexus*) az átadott szőlő felét örökre birtokolhatják (*in perpetuum valerent possidere*), Erzsébet asszony pedig életében köteles a szőlő neki jutott felének értékét férje lelkiüdvéért a Taryan-i Szent László-egyház építésére fordítani; ha ezt elmulasztaná, halála után a szőlő szálljon örökbirtokként (*perpetuo possidenda*) a mondott Szent László-egyházra.

Pannonhalma, Capsarium 25-G (DF 207524), eredeti. Bő kivonata: ZsO. II. 3524. szám.

93.

1405. április 27. [Veszprém] (*f. II. ante inventionis crucis*)

Vor dem Veszprimer Kapitel verboten Nikolaus, der Sohn des Johannes von Dáka, und Peter, der Sohn des Franziskus von Lak, Oswald, dem Sohn des Johannes von Korompa, den Besitz Perekke des verstorbenen Martins, des Sohnes von Georg von Lak, an Anton, den Sohn von Emerich von Pápa, zu verpfänden.

A veszprémi káptalan előtt Dalka-i János fia: Miklós, veszprémi várnagy és Lak-i Péter fia: Ferenc mesterek a saját részükről, valamint atyafiuk, Hathalom-i György fia: László nevében is (*nobiles viri, magistri Nicolaus filius Iohannis de Dalka, castellanus castris Wesprimiensis et Franciscus filius Petri de Lak, suis et Ladislai filii Georgii de Hathalom, fratris ipsorum in personis*) tiltakoznak az ellen, hogy Korompa-i János fia: Osvát (*Osvaldus*) osztályos atyafiuknak és rokonuknak, Lak-i György fia: néhai Mártonnak Perekke nevű, őket minden jog szerint megillető birtokát (*possessionem condam Martini filii Georgii de Lak, fratris ipsorum condivisionalibus et congenerationalibus Perekke vocatam, ad ipsos omni iure devolvendam*), amelyet jogtalanul elfoglalt, a közöttük folyó per ellenére Pápai Imre fia: Antalnak (*Anthonio filio Emerici de Papa*) vagy bárki másnak elzálogosítsa.

DL 42842, eredeti, papír, hátán nem záró, természetes színű kerek pecsét. Kivonata: ZsO. II. 3830. szám.

94.

1405. július 27. Buda (27. die termini prenot. / oct. nat. Ioh. Bapt.)
Der vor der Speziellen Königlichen Präsenz (specialis praesentia regia) geführte Prozess der Adeligen von Dáka gegen Oswald, den Sohn des Johannes von Korumpa, und dessen Gattin bezüglich der Besitzteile von dem verstorbenen Martin, dem Sohn des Georg von Lak, wird verschoben.

Zsigmond király, azaz nevében ítélkező különös jelenléti bírósága tudtul adja, hogy Dalka-i János fia: Miklós mester veszprémi várnagy felperes a maga és Dalka-i György fia: László és Péter fia: Ferenc mesterek nevében (ügyvédvalló levél: veszprémi káptalan) a veszprémi káptalan idéző és tudományveteli levele értelmében 1405. április 26-án (in oct. Pasce prox. pret.) Korumpa-i János fia: Osvát és felesége ellenében előtte megjelent. A káptalan oklevelében átírt királyi parancslevél szerint panaszuk az volt, hogy Osvát felesége és Cecília, néhai Lak-i György fia: Mártonnak, a Dalka-i nemesek unokatestvérének és osztályos atyafiának (*fratris scilicet patruelis et condivisionalis*) özvegye, miután György fia: Márton egy bizonyos Máté kegyetlenül megölte (*per quendam Matheum nece miserabili interempto*), Márton 600 aranyforintot érő [ingóságait] maguknak lefoglalták (... *eiusdem Martini fratris ipsorum ad valorem sexingentorum florenorum auri se extendentes et extendentia prorsus et penitus pro se ipsis usurpassent*), továbbá Osvát és felesége a néhai Márton minden örökölt, vett és zálogként bírt jószágára vonatkozó, a Dalka-i nemeseket megillető okleveleit azok tiltakozása ellenére lefoglalták. A királyi parancsra Veszprém megyében lefolytatott nyomozás során 1405. március 18-án (f. IV. ante Oculi prox. pret.) a királyi ember Cheglye-i Miklós a panaszt jogosnak találta és a veszprémi káptalan emberével, Egyed karbeli klerikussal együtt [Osvátot és feleségét] a mondott Lak birtokon (*in possessione Lak predicta*) hűsvét mondott nyolcadára (1405. április 26-ára) a Dalka-i nemesek ellen megidézte. Itt a felperesek igazságot kértek, Osvát azonban és szolgája, Török Pál, ez utóbbi a győri káptalan ügyvédvalló levelével Osvát felesége nevében (*Paulus dictus Tvruk, familiaris eiusdem, pro annotata domina consorte dicti Osualdi*) előadták, hogy néhai György fia: Márton birtkrészei, azaz a mondott Lak, Udvar [?],²⁰ Perechke és Chepflde vásárolt (*empticias*), Lak további részei szerzett (*acquisiticiam*), és Igar zálogként bírt (*inpignoraticiam*) jószágok voltak, így

²⁰ Biznytalan olvasat, sor fölé beszúrva talán: *et wuduar*.

azok az oklevelekkel együtt az özvegyet illetik meg. Okleveleik bemutatására további határidőt kaptak: 1405. július 1-jét (in oct. nat. Ioh. Bapt. tunc vent.). Ezen az oktaván a Dalka-i nemesek nevében a veszprémi káptalan ügyvédvalló levelével ügyvédjük, [...] jelent meg, Osvát személyesen jött el, feleségét pedig a győri káptalan ügyvédvalló levelével Svthwes-i Miklós képviselte. Az alperek 11 oklevelet mutattak be: a győri káptalanét 1346. október 6-áról, a budafelhévízi keresztes konventét 1346. október 22-éről, a győri káptalanét 1350. május 10-éről, a győri káptalanét 1359. január 28-áról, Csák nembéli Ugrin fia: Miklós országbíróét 1359. augusztus 25-éről, a vasvári káptalanét 1363. június 8-áról, a győri káptalanét 1382. december 19-éről, Zsigmond királyét 1397. július 29-éről, a veszprémi káptalanét 1397. szeptember 5-éről, Szécsényi Frank országbíróét 1398. szeptember 9-éről és a veszprémi káptalanét 1399. június 1-jéről (az okleveleket lásd feljebb). Bár az oklevelek bemutatása után a bíróság ítéletet kívánt hozni, mégis a főpapi és bárói bírótársak hiánya, valamint az ügy nehézsége miatt azt elhalasztja 1405. október 6-ára, szintén a különös királyi jelenlét elé, mikor az említett főpapok és bárók is jelen lesznek. Az oklevél Eberhard zágrábi püspök, kancellár pecsétjével erősített meg. (*Quarumquidem litterarum exhibitionibus factis et ipsis partibus suomodo [sic!] expositis, licet nos in premissis partes inter ipsas iudicium et iustitiam facere voluerimus, tamen propter absentiam prelatorum et baronum nostrorum nobiscum iudicare debentium ac arduitatem cause ad octavas festi beati Michaelis archangeli nunc venturas similiter nostram specialem in presentiam ad interessentiam eorundem prelatorum et baronum nostrorum duximus prorogandam. Presentes autem propter absentiam venerabilis patris domini Eberhardi episcopi Zagradiensis, aule nostre cancellarii, et sigillorum nostrorum erga ipsum habitorem sigillo eiusdem fecimus consignari.*)

DL 40897, eredeti, restaurált papíron, a hajtások mentén több szakadással, felső harmadának kb. hatodrésze hiányzik, hátán Eberhard zágrábi püspök, kancellár teljesen lepergett kerek pecsétjének nyomával.

95.

1405. [Zalavár]

Vor dem Zalaer Konvent verkaufen Ladislaus, der Sohn des Nikolaus von Bodorfalva, und Nikolaus, der Sohn des Dionysius des Sohns von Ägidius von Mizers, seine Pápaer Besitzteile an Ladislaus' Schwiegersohn, Anton, den Sohn des Emerich von Zsemlér.

(A Kiss- és Reizner-féle, egymásnak kissé ellentmondó regeszták szerint) a zalavári konvent előtt Bodorfalvi Miklós fia: László és Misér / Miséri [?] Egyed fia Dénes fia: Miklós az őket örökség jogán megillető pápai birtokrészeik kétharmadát 600 aranyforintért Zsemléri Imre fia: Antalnak, László vejének eladják. A fennmaradó egyharmadot, amelyet északról [?] ²¹ a Boldogságos Szűz temploma határol, a Tapolca folyón lévő malom harmadával együtt Antal feleségének [Kiss: özvegyének] adják, anyja: Erzsébet leánynegyede, hitbére és jegyajándéka címén (*pro quartalitia, dote item et rebus paraphernalibus matris ipsius alterius nempe Elisabeth iure perpetuo cedunt*).

Regesztái: KISS 1908/1996. 160. 4. szám; REIZNER 1893/1997. 21.

96.

1406.

König Sigismund bestätigt das Recht der Einwohner von Pápa auf Holzung im Walde Bakony.

(Reizner regesztája szerint) Zsigmond király megerősíti a pápai lakosokat azon kiváltságokban, hogy tüzelésre és építkezésre alkalmas fákat a Bakony erdőből szükségleteikre elegendőt használhassanak.

Regesztája: REIZNER 1893/1997. 21.

97.

1407. december 15. Somlóvásárhely

(in Wasarhel, 2. die inquisitionis / f. IV. post Lucie virginis)

Der Komitat Veszprim bezeugt, dass Anton von Siebenbürgen, der Kastellan von Somló, Anton, dem Sohn des Emerich von Pápa, und dessen Söhnen: Georg und Paul keine Entschädigung für die von ihm geraubten sieben Ochsen geleistet hat.

Veszprém megye (Chygan Tamás alispán és a szolgabírák) tanúsítják, hogy Pápai Imre fia: [Antal] mester és fiai: György és Pál (*magistri [Anthonii] filii Emerici de Papa ac Georgii et Pauli*) kérésére kiküldték maguk közül [...] Bors Pált (*Paulum Bors de ...*), aki jelentette, hogy december 14-én a megyében

²¹ Inkább délről, vö. a győri káptalan oklevelét 1428. október 18-áról, KISS 1908/1996. 161. 6. szám; REIZNER 1893/1997. 21.

nyomozva megtudta, hogy Erdélyinek mondott / Erdélyi Antal mester, somlói várnagy Pápai Imre fia: Antalnak és jobbágyainak 7 ökrét elhajtatta, majd a nádor jelenlétében elégtétel adását ígérte de az általa vállalt időpontban (valószínűleg 1407. december 13.; Luca napja keddre esik, és a vizsgálat időpontja is erre utal: *feria tertia, videlicet in festo ...*) [...] faluban (*in villa ...*) semmiféle elégtételt sem adott.

DL 73881, eredeti, papír, első harmadában és az oklevél legvégén csonka, hátán három kerek, természetes színű, nem záró pecsét maradványa. Kiadása: BARABÁS 1895 I., 326–327. Regesztája: ZsO. II. 5844. szám.

98.

1408. július 12. (IV. *Idus Iulii*)

In der nova donatio König Sigismunds an die Gebrüder Garai wird auch die Stadt Pápa erwähnt.

Zsigmond király Garai Miklós nádor és testvére: János részletesen felsorolt érdemei jutalmazásául javaikra új adományt (*de novo noveque nostre donatonis titulo*) ad. A név szerint felsorolt jószágok közt szerepel Pápa város a bakonyi vámmal és egyéb tartozékaival és haszonvételeivel (*Item civitatem Papa vocatam cum suis tributo Baconio et aliis pertinentiis et utilitatibus*) is.

Szlovák Állami Központi Levéltár, Pozsony, Zay család ugróci levéltára C-1-5 (DF 265781), eredeti. Másolata: DL 9436. Kiadása: CDH X/4. 660–679.

99.

1409. április 17. Somlóvásárhely (*in Wasarhel, f. IV. ante Georgii*)

Der auf dem Berg Somló befindliche Weingarten von Johannes, dem Sohn des Nikolaus von Pápa, wird erwähnt.

Ilona, a vásárhelyi Szent Lambert-kolostor apátnője tanúsítja, hogy polgárunknak, Vásárhelyi Boda fia Jánosnak lánya: Katalin (*provida domina Katherina vocata filia Iohannis filii Boda de Wasarhel civis nostri*) édesanyjától, Boda fia János özvegyétől örökölt szőlőjét, amely Vásárhely birtok területén, a Somlyó-hegyen (*in monte Somljo, in territorio dicte possessionis nostre Wasarhel*) fekszik, Deuecher-i Domonkos fiainak: Jánosnak és Istvánnak 7 új dénármárkáért (*pro septem marcis novorum denariorum*) eladja. A szőlő behatárolása: keletről Zeuleus-i Jakab szőlője, délről Bakon-i László szőlője, nyugatról a Jeneu-i

remeték szőlője, északról pedig Pápai Miklós fia: János szőlője (*vinea Iohanniis filii Nicolai de Papa*) határolja.

DL 42990, eredeti, hártya plica-val és függőpecsétes megerősítésre utaló bevágásokkal. Kivonata: ZsO. II. 6741. szám.

100.

1409. május 22. [Veszprém]

(7. die f. V. post sab. post f. V. post apparitionis Michaelis)

*Es wird auf dem Markt des Marktflleckens Pápa eine Vorladung durch
Proklamation vorgenommen.*

A veszprémi káptalan jelenti Zsigmond királynak (azaz különös jelenléti bíróságának; kívül a címzés: *speciali presentie regie maiestatis*), hogy Eberhard váradi püspök pecsétje alatt kiadott parancsának megfelelően Márton béli apát ellen a Naztop-i nemeseket 1409. június 2-ára (ad oct. Pent.) három vásáron (*in tribus foris*) való kikiáltással megidézték. Először 1409. május 9-én (f. V. post apparitionis Michaelis) Apácavásárhely mezővárosban (*in opido de Apachawasarhel*), majd 1409. május 11-én (sab. prox. dictam f. V. inmediate subsequente) Pápa mezővárosban (*similiter in opido de Papa*), végül 1409. május 16-án (f. V. prox. ipsum diem sabbati vicinius subsecuto) Lövöld faluban (*in villa Leweld*).

Pannonhalma, Capsarium 52-L (DF 207563). Kiadása: SÖRÖS 1903. 427–428.

101.

1410. augusztus 6. [Veszprém] (*in Sixti pape*)

*Vor dem Veszprimer Kapitel bestätigt die Witwe des Jakob von Himhaza,
dass die Erben seines Gatten, unter ihnen auch der Veszprimer Kanonikus Ladislaus,
Sohn von Michael von Himháza, sie hinsichtlich ihrer Morgengabe
und des Brautgeschenks befriedigt hatten.*

A veszprémi káptalan előtt Baach-i László fia Tamás lánya, Hemhaza-i György fia Szarkának mondott Jakab özvegye: Katalin nemesasszony (*nobilis domina Katherina vocata, filia Thome filii Ladislai de Baach, relicta condam Iacobi dicti Zarka filii Georgii de Hemhaza*), mivel Hemhaza-i Mihály fia: László mester, veszprémi kanonok, valamint Hemhaza-i szintén Szarkának mondott néhai Péter fiai: Domonkos és Mátyás, akikre az említett néhai Szarkának mondott Jakab minden birtoka és birtokjoga háramlott, őt hitbére és jegyajándéka tekintetében a mondott birtokok és birtokjogok után fogott bírák döntése alapján

pénzben kielégítették (*honorabilis vir, magister Ladislaus filius Mýchaelis de eadem Hemhaza, socius et concanonicus noster, ac Dominicus et Mathias filii condam Petri similiter Zarka dicti de dicta Hemhaza, ad quos universe possessiones et iura possessionaria prefate condam Iacobi dicti Zarka, domini et mariti sui, ubilibet exstentes et habita forent devente et derivata, sibi super dote et rebus paraffernalibus [sic!] suis de prescriptis possessionibus et iuribus possessionariis ipsius condam Iacobi, domini et mariti sui, iuxta regni consuetudinem provenire debentibus componentibus probis hominibus pecuniaria solutione mediante satisfecissent*), ezért a nevezettek illetve örökösüket hitbére és jegyajándéka felől nyugtatja.

DL 64740, eredeti, hártya, hátán kerek, természetes színű nem záró pecséttel. Regesztái: MEDNYÁNSZKY 1820. 113.; ZsO. II. 7822. szám.

102.

1411. április 14. Bécs

Emerich, der Sohn des Johannes von Pápa, wird an der Wiener Universität immatrikuliert.

Pápai János fia: Imre (*Hemericus Johannis de Papa*) az 1411. év első szemeszterében, az ottani magyar nemzetbe beiratkozik; taksát szegénységére hivatkozva nem fizet.

MATRIKEL/WIEN I/1. 86.

103.

1412. január 1. [Csorna] (*in circumcissionis Domini*)

Vor dem Csornaer Konvent verschieben Ägidius, der Sohn des Peter von Marchaltő, und das Veszprimer Kapitel eine im Marktflecken Pápa stattzufindende Verhandlung von acht Schiedsrichtern in Sache des Besitzes Nagygyimót.

A csornai konvent tudtul adja, hogy Marchalthw-i Péter fia: Egyed mester (ügyvédje: Gersen-i István fia: Miklós, a csornai konvent ügyvédvalló levelével) és a veszprémi káptalan (ügyvédje: Kezÿ-i Kálmán fia: György, a káptalan ügyvédvalló levelével) megegyeztek, hogy azt a tárgyalást, amelyet Garai Miklós nádor oklevele értelmében Noghygmolth birtok tárgyában 8 fogott bírónak 1412. január 13-án (8. die epiph. nunc prox. affuturo) Pápa mezővárosban (*in oppido Papa*) kellett volna tartani, 1412. május 8-ra (ad 15. diem Georgii nunc prox. vent.) halasztják, perüket pedig, amely 1412. január 13-án (in oct. predicti

epiph. nunc vent.) a királyi kúriában lett volna esedékes (*in curia regia vertentem*), 1412. május 1-ére (ad oct. Georgii) similiter nunc affut.) a nádor elé halasztatták (*in curiam regiam palatinalem in presentiam duxissent prorogandam*).

Veszprémi káptalan magánlevéltára, Gyimót 21. I-II. (DF 201162). Két példányban, papíron, hátlapjukon ovális pecsét töredékével. Kivonata: ZsO. III. 1489. szám.

104.

1412. április 17. [Csorna] (*dominica ante Georgii*)

Vor dem Csornaer Konvent verschieben Ägidius, der Sohn des Peter von Marchaltz, und das Veszprimer Kapitel eine im Marktflecken Pápa stattzufindende Verhandlung von acht Schiedsrichtern in Sache des Besitzes Nagygyimót. Der Anwalt des Kapitels heißt Valentin von Simonháza.

A csornai konvent tudtul adja, hogy a személyesen megjelent Marchalthw-i Péter fia: Egyed mester és a veszprémi káptalan (ügyvédje: Sýmonhaza-i Bálint deák, a káptalan ügyvédvalló levelével) megegyeztek, hogy azt a tárgyalást, amelyet Garai Miklós nádor oklevele értelmében Noghygmolth birtok tárgyában 8 fogott bírónak 1412. május 8-án (15. die Georgii nunc prox. affuturo) Pápa mezővárosban (*in oppido Papa*) kellett volna tartani, 1413. január 13-ára (ad 8. diem epiph. nunc prox. vent.) halasztják, perüket pedig, amely 1412. május 1-jén (in oct. predicti Georgii nunc vent.) a királyi kúriában lett volna esedékes (*in curia regia vertentem*), 1413. január 13-ára (ad oct. predicti epiph. similiter nunc affut.) a nádor elé halasztatták (*in curiam regiam palatinalem in presentiam duxissent prorogandam*).

Veszprémi káptalan magánlevéltára, Gyimót 21. III. (DF 201168). Papíron, hátlapján pecsét nyomával. Kivonata: ZsO. III. 1987. szám.

105.

1412. április 30. Somlóvásárhely

(prope villam Apachauasarhel, 4. die congregationis / f. IV. post Georgii) Dominikus, Michael und Nikolaus, die Söhne von Stephan, dem Sohn des Peter von Attya, nehmen Teil an einer Machthaberei einiger Adelligen von Ajka gegen andere Ajkaer Adelige.

Garai Miklós nádor tudtul adja, hogy Ayka-i András fia: István, ennek fiai: Miklós és János, Domonkos fia: Elek, Pál fia: Péter, ennek fia: Péter és Miklós fia: László kérésére Rezy-i László királyi és Zereth-i Miklós székesfehérvári káptalani emberrel jelen, különös királyi parancsra Veszprém megye nemesei egyetemének Apácavásárhelyt tartott általános közgyűléséről kiküldte emberét, Mok-i Istvánt, akik jelentették, hogy 1412. április 28-án (f. V. post Georgii) Veszprém megyében nyomozva megállapították, hogy Aÿka-i András fia János fiai: János, Miklós és Tamás együtt Wk-i Mihály fia: Lászlóval és Attya-i Péter fia István fiaival: Domonkossal, Mihállyal és Miklóssal (*Dominico, Michaele et Nicolao filii Stephani filii Petri de Athya*) a múlt években (*in annis transactis*) a panaszosok Ayka birtokán hatalmaskodtak.

DL 66231, eredeti, papír, hátán nem záró kerek, természetes színű pecsét nyoma. A pecsét alá írva: *G de B*. A panaszosokat pontatlanul felsoroló kivonata: ZsO. III. 2039. szám.

106.

1412. május 2. [Győr] (*2. die termini prenotati / 8. die Georgii*)

Die Gattin Oswalds von Pereske, die die Tochter des verstorbenen Georg von Lak ist, prozessiert für den Besitz Ménfő gegen Franz von Pouk.

A győri káptalan tudtul adja, hogy Garai Miklós kötelezvénye értelmében Pereske-i Osvát felesége, néhai Laak-i György leánya, felperes (*nobilis domine, consortis Osualdi de Pereske, filie condam magistri Georgi* [sic! *de Laak, actricis*]) részére Jánost, az alperes Pouk-i Ferenc (alább: mester) részére pedig Tamást, a győri Szent Márton illetve Szent Balázs oltárok igazgatóit kirendelték, akik jelentették, hogy 1412. május 1-jén (8. die Georgii) Marchalthew birtokon 8, egyenlő arányban választott fogott bíró előtt felesége nevében Pereske-i Osvát a bírák ítéletét Menfew birtok ügyében el kívánta fogadni, az alperes azonban Menfew-re vonatkozó oklevelei bemutatására újabb időpontot kért, s ezért a 8 fogott bíró a mondott nádori oklevélben foglalt büntetés terhe mellett 1412. július 8-ára (ad 15. diem nat. Ioh. Bapt. prox. vent.) halasztotta a döntést, a feleket Menfew-re vonatkozó okleveleik bemutatására kötelezve.

Szepesi káptalan országos levéltára, Scr. 12. B. fasc. 8. n. 10. (DF 263517). Papíron, hátlapján pecsét nyomával. Pontatlan kivonata: ZsO. III. 2058. szám.

107.

1412. május 18. Somlóvásárhely (*prope villam Apachauasarhel,*
22. die congregationis / f. IV. post Georgii)

Die Generalversammlung des Komitats Veszprim bestätigt, dass Johannes, der Sohn des Desiderius von Pook, Georg, dem Sohn des Hektors von Lak, seinen Besitz im Komitat Raab, namens Ménfő, verpfändet hat.

Garai Miklós nádor tudtul adja, hogy a Veszprém megye részére tartott nádori közgyűlésen Orsolya nemesasszony, Lak-i Hektor fia György lánya és Perechke-i Osvát felesége (*nobilis domina Ursula vocata, filia Georgii filii Ictoris de Lak, consors scilicet magistri Osualdi de Perechke*) előadta, hogy Pook-i Desew fia: János a Győr megyei Menfeu birtokát Orsolya apjának: Györgynek 250 aranyforintért (*florenis auri puri boni et iusti ponderis*) elzálogosította, és erről az alispán, a szolgabírák és az esküdt ülnökök is tudnak. Ezek Orsolya kérésére megkérdezve eskü alatt egyhangúan megerősítették az általa elmondottakat.

Szepesi káptalan országos levéltára, Scr. 12. B. 5-16. (DF 263484). Papíron, hátlapján pecsét nyomával. Pontatlan kivonata: ZsO. III. 2150. szám.

108.

1412. szeptember 20. Zólyomvölgy

(in valle Zolii, in vigilia Matheÿ ap. et ew.)

Johannes von Gara fordert Georg, den Sohn des Antons von Pápa, auf, mit der Belästigung der Pápaer Bürger von Johannes aufzuhören, und den Bürgern Genugtuung zu leisten.

Iohannes de Gara, vayuoda de Vzura, nobili viro Georgio filio Anthoni [sic!] de Papa salutem cum dilectione. In persona et pro parte universorum civium, iobagionum nostrorum, in civitate nostra Papa nuncupata predicta commorantium nobis querulose relatam est in hunc modum, quomodo vos hiis proxime elapsis diebus nescitur quo ducti motu in facie terre nostre, ubi iobagiones nostri predicti opus ipsorum preegissent [sic!] et laborarent, manibus armatis in ipsis irruendo mirabiliter ipsos tractando diris [kihúzva: ver] vulnerum et verberum plagis seivissime affecissetis in nostrum et predictorum nostrorum iobagionum preiudicium multum ingens. Et quia nos predictam civitatem nostram desolare et iobagiones nostros per vos tribulari nullomodo volumus, ideo v[estre] dilectioni mandamus per presentes, quatenus habitis [prese]n-tibus omnia premissa et premissorum singula effective rectificare debeatis, ut per amplius [nostr]i iobagiones superinde nobis querulari nullomodo videantur,

alioquin conmisimus et serie presentium firmiter conmittimus magistro Ladislao de Erdel, castellano nostro de Wgod, ut ipse ex parte vestra in cunctis querulantibus satisfacere debeat, iobagionesque nostros ab omnibus illegittimis [sic!] actibus vestris incolumes perservare debeat et teneatur, secus non facturi. Presentes post lecturam reddatis presentanti. Datum in valle Zolii, in vigilia beati Matheÿ apostoli [sic!] et ewangeliste, anno Domini etc. XII°.

Fordítása: „Garai János ozorai vajda a nemes férfiúnak, Pápai Antal fia: Györgynek, üdvözetét és szeretetét küldi. Jobbágyaink, a mondott Pápa városába való polgárok egyetemének nevében és részéről azon panasz tétetett nekünk, miszerint ti, nem tudni mi okból, felfegyverkezve jobbágyainkra törtetek a mi földünkön, ahol épp munkájukat végezték és dolgoztak, és ott őket érthetetlen módon sebeket osztva kemény veréssel illettétek, nekünk és jobbágyainknak igen nagy kárára. Mivel pedig mi semmiképp sem akarjuk, hogy mondott városunkat pusztítsátok és jobbágyainkat sanyargassátok, ezért jelen oklevelünkkel kedvességtekre bízunk, hogy megkapván jelen oklevelünket, a fentebbiek egészét és minden egyes részletét valósággal jóvá tegyétek, hogy eztán jobbágyaink ne láttassanak erről panaszkodni, mert különben meghagytuk, és jelen oklevelünkkel keményen meghagyjuk Erdélyi László mesternek, ugodi várnagyunknak, hogy részetekről ő adjon elégtételt minden panaszosnak, jobbágyainkat pedig minden törvénytelen tetteikkel szemben sértetlenül óvja meg, másképp nem cselekedvén. Jelen oklevelünket elolvasása után adjátok vissza bemutatójának. Kelt Zólyom völgyében, Szent Máté apostol és evangélista ünnepét megelőző nap, az Úr stb. 12. évében.”

DL 43176, eredeti, szakadozott papír, szöveg alá nyomott, teljesen lekopott 30 mm átmérőjű kerek pecséttel. Kivonata: ZsO. III. 2708. szám.

* * * * *

A LEVÉLTÁRI ÉS KÖNYVÉSZETI FORRÁSOK RÖVIDÍTÉSEI

BARABÁS 1895 = A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. I–II. kötet. Szerk.: BARABÁS Samu. I.: (1206–1437.) II.: (1438–1526.) Budapest, 1895.

CDH = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii FEJÉR bibliothecarii regii. Budae, 1829–1844. Hivatkozott kötetei: tomus IX., volumen 3., 1834.; tomus X., volumen 4., 1841.

DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.

DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár.

ENGEL 1996 = ENGEL Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II., Budapest, 1996.

- HORVÁTH 1930 = Zirc története. Írta Dr. HORVÁTH Konstantin S. O. Cist. (Zirci Könyvek, I.) Veszprém, 1930.
- KISS 1908/1996 = A pápai plébánia története. Írta KISS István okl. hittanár, karkáplán. Veszprém, 1908. [Reprint: Pápa, 1996.]
- KUMOROVITZ 1953 = Veszprémi regeszták (1301–1387.) Összeállította KUMOROVITZ L. Bernát. Budapest, 1953.
- MATRIKEL/WIEN = Die Matrikel der Universität Wien. Im Auftrage des Akademischen Senates herausgegeben vom Institut für österreichische Geschichtsforschung. I. Band 1. Lieferung: Graz–Köln, 1954; II. Band, 1. Lieferung: Graz–Köln, 1959.
- MEDNYÁNSZKY 1820 = Báró MEDNYÁNSZKY Alajos: Eredeti Oklevelek' kivonásai. = Tudományos Gyűjtemény, 1820. XI. sz. 111–113.
- Mon. Vat. I/4. = Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. (Vatikáni magyar okirattár.) Series prima, tomus quartus: Bullae Bonifacii IX. P. M. Pars altera 1396–1404., Budapestini 1889. (Reprint: Bp., 2000.)
- REIZNER 1893/1997 = REIZNER János: A Gróf Esterházi család pápai levéltára = Lapok Pápa Történetéből. Panniculus ser. C., No. 66. (1997. 4. szám) 19–26. [Eredetileg megjelent: Magyar Történelmi Társaság, Budapest, 1893. 601–616.]
- SÖRÖS 1903 = A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, szerk.: Erdélyi László, VIII.: A bakonybéli apátság története 1203–1548., írta SÖRÖS Pongrácz, Budapest, 1903.
- ZsO = Zsigmondkori Oklevéltár. Hivatkozott kötetek: I–II., összeállította MÁLYUSZ Elemér, Budapest, 1951. (I. kötet), 1956. (II. kötet első része), 1958. (II. kötet második része); III–V., MÁLYUSZ Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette BORSA Iván, uo, 1993. (III. kötet), 1994. (IV. kötet), 1997. (V. kötet).

ZUSAMMENFASSUNG

SZILÁRD SÜTTŐ

**Spätmittelalterliche Urkundenregesten zur Geschichte
der Stadt Pápa (1327–1461)**

Die obigen Regesten sind vor etwa einem Vierteljahrhundert für das damals von der Stadtbibliothek (Jókai Mór Városi Könyvtár) geplante Urkundenbuch der Stadt Pápa angefertigt worden. Das zu sammelnde Material umfasste alle Angaben über die mittelalterlichen Siedlungen auf dem Gebiet der heutigen Stadt Pápa (nach dem damaligen Stand der Forschung: Agyaglik, Bellérszeg, Böröllő, Hánta, Hodoska, Igar /Igal, Pápa, Parlagszeg, Sávoly, Udvarsoka und Zsem-lér / Semlér), gleichwie über die Landbesitzer in der Stadt und in ihrer nächsten Umgebung, die Mitglieder des Klerus und die Studierenden an Universitäten. Der zeitliche Rahmen erstreckte sich im Falle des Verfassers ursprünglich vom Anfang der Regierung König Ludwigs I. (1342) bis zur Wahl des Matthias von Hunyad zum König (1458), aber wegen einiger sporadischen Daten gerieten in den Titel dieser Regestensammlung die oben zu lesenden Jahreszahlen.

Da das entworfene Urkundenbuch letzten Endes nicht erschienen ist, so stellen wir hiermit der weiteren Forschung das gesammelte Material in Dienst.

KARIKA KÁLMÁN

Életem az internálótáborban 1950–1953*

AZ ALÁBBIKBAN egy különös huszadik századi magyar élettörténet megpróbáltatásokkal teli, kritikus szakasza tárul az olvasó elé Karika Kálmán csendőr főtörzsőrmester visszaemlékezésének befejező részéből. A főhős 1958–1960 között Erzsébet lánya kérésére írta meg 8 évi hányattatásait tartalmazó visszaemlékezéseit. Budapest ostromát, a budai harcokban való részvételét, szovjet fogságba esésének, fogságának, fogságból való szabadulásának történetét, valamint magyarországi internálótábori élményeit családja és az utókor számára örökítette meg.¹ A jó stílusban megírt visszaemlékezés nagyobb része a Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok tematikus köteteiben az érdeklődők számára is hozzáférhetővé vált.²

A visszaemlékezés szerzője, Karika Kálmán a Horthy-rendszer alatt csendőr-tiszthelyettes volt.³ 1897. január 19-én Csépen született Karika Gedeon birtokos és Kenessey Flóra hatodik gyermekeként. Szülei hét gyermeket neveltek, iskoláztatásukról is gondoskodtak. Gyermekkorát Csépen töltötte, itt járt elemi iskolába. 1909–1912 között a balatonfüredi királyi állami polgári fiúiskolában I–III. osztályában folytatta tanulmányait, de gyengén tanult, kimaradt, a IV. osztályt már nem végezte el.⁴ Ezt követően asztalosnak tanult, de ezt is félbehagyta. 1915-ben bevonult katonának, 1916 júniusától 1918-ig közkatonaként az orosz, román, olasz és francia fronton harcolt, helyállását bronz és kis ezüst vitézségi éremmel ismerték el. 1918-ban leszerelt, de újból bevonult a nemzetőrséghez. 1919-ben vörös katonaként harcolt, 1920–1921-ben a Nemzeti Hadseregben szolgált. 1921. szeptember 9-től a csendőrségnél szolgált Csákkerényben, Mórton, Előszálláson, Székesfehérváron, Kápolnásnyéken, Lajoskomáromban és a Pétgyártelepen. 1933. november 26-án Szentgálon kötött házasságot

* A közlemény a PRТА kutatóprogramja keretében készült.

¹ Lánya, Karika Erzsébet 2024. október 20-i közlése szerint édesapja a hadifogságról és a kényszermunka táborról sohasem beszélt, a történeteket mélyen magába temette. Írásbeli visszaemlékezése azért is különleges becses családtörténeti emlék.

² KARIKA 2001. 28–36., KARIKA 2004. 135–152.

³ Életrajzának forrása: Erzsébet lánya visszaemlékezése és a nála őrzött családtörténeti kötet, melynek címe: Karika Kálmán és felesége családjuk leírása. [Homoródszentmárton.] 1943. március 10. Ezúton is köszönöm a forrásközléshez nyújtott pótolhatatlan segítségét!

⁴ NÁNYAY 1910. 39., 1912. 62., 1913. 54–55.

Major Vilmával, Major Imre szentgáli birtokos és Balassa Eszter lányával.⁵ 1934-től a szápári, bakonycsérnyi, devecseri, váli, dunaalmási őrökön teljesített szolgálatot. Erdély visszacsatolása után 1941-ben Farkaslakán, majd 1942–1944 között Homoródszentmártonban volt őrparancsnok. Homoródszentmárton a marosvásárhelyi (X.) csendőrkerület Székelyudvarhelyi osztályának és szárnyának 1. szakaszához tartozott. Nemes Karika Kálmán ekkor csendőr fő-törzsőrmesteri rangban volt.

Az erdélyi csendőrök 1944 őszén a magyar hadsereggel együtt visszavonultak. Budapesten a Bolyai Akadémia épületében helyezték el őket, ahol vitéz Kiss László parancsnoksága alatt megalakították a Székelyudvarhelyi csendőr zászlóaljat, amelynek egyik szakaszparancsokává Karikát nevezték ki. A tartalék egység 1945. januárban Budán, a Kissváb-hegy és a Farkasréti temető között egy orvosnő háza közelében foglalta el harcászálláspontot és négy hétig tartott.⁶ Látva, hogy a szovjet túlerővel értelmetlen a szembeszállás, február 5-én alakulatával együtt megadta magát és szovjet fogságba esett. Karika 1945-ben a Szovjetunióban, Azerbajdzsánba, a Baku térségében lévő táborba került. 1950-ben a voronyezsi táborból szabadult, a magyar hatóságok átvették, de múltja miatt másokkal együtt veszélyesnek tartották és internálták. A kényszermunkatáborból csak a Nagy Imre-féle kormány enyhülési politikájának köszönhetően 1953-ban szabadult. 1945 után először látta szeretteit, akik csak annyit tudtak róla, hogy él és valamelyik lágerben sínylődik.

Csendőr múltja miatt továbbra is az osztályellenség kategóriába sorolták, emiatt egy ideig nem kapott munkát, később is csak segédmunkásként tudott elhelyezkedni. Gyermekei továbbtanulása, diplomaszerezése is lehetetlenné vált. Karika Kálmán az Országos Földtani Főigazgatósághoz tartozó Várpalotai Mélyfúró Vállalatnál (1959-től új nevén: Dunántúli Földtani Kutatófúró Vállalatnál) dolgozott előbb Várpalotán, majd Szentgál–Úrkút térségében, ahol az eplényi és úrkúti bánya mellett újabb mangánérclelőhelyek feltárására törekedtek, miután a bányavállalat 1952-től szovjet tulajdonból újból magyar tulajdonba került.⁷

⁵ Házasságukból két gyermek született Szentgálon: Erzsébet (1935) és Ádám (1938); Ádám 1956-ban elhagyta Magyarországot és az USA-ban telepedett le. Legutóljára 2024. október közepén látogatta meg Balatonfüreden élő nővérét. A református Karika család többszörösen kötődik Szentgálhoz: Karika Kálmán nővére, Karika Erzsébet tanítónő 1917-től több évtizeden át tanított a szentgáli református elemi népiskolában, emlékét ma is őrzik a helybeliek. Szentgál nagy szülőtte, Lőrincze Lajos (1915–1993) tudós nyelvész is szeretettel emlegette önéletrajzi jellegű írásai-ban.

⁶ Kiss László csendőrzászlóalját nem említi a legújabb hadtörténeti feldolgozás, így Karika visszemlékezése újabb adalék Budapest ostromához. Vö. UNGVÁRY Krisztián: Budapest ostroma. Nyolcadik, átdolgozott és bővített kiadás. Corvina, Budapest, 2021.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX.A.83b. 3305/1958. sz.: Az Országos Földtani Főigazgatóság terve 1959. évre. – Megváltoztatták a földtani főigazgatóság vállalatainak nevét. = Pest Megyei Hírlap 3 (1959) 31. sz. (február 6.) 4., CSEH NÉMETH József: Az

Karika Kálmán és Karika Kálmánné sz. Major Vilma fiatalkori portréja

*Az ifjú pár
esküvői
fényképe*

úrkúti mangánérc kutatástörténeti áttekintése. = Ércutatások Magyarországon a 20. században. Szerk.: Szakáll Sándor, Morvai Gusztáv. Miskolc-Rudabánya, 2002. 27-37. (Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből XIII.)

*Szocialista munkásbrigád a Szentgál és Úrkút közötti fúrótoronynál
(1957 körül)*

Karika Kálmán 1964-ben vonult nyugdíjba minimális nyugdíjjal (1945 előtti szolgálati idejét, hadifogságban és internálásban eltöltött éveit nem számították bele a nyugellátásba). Hányattatásai kikezdték egészségét. 1965-ben gyomorrákban megbetegedett és 1966. április 14-én elhunyt.⁸

Karika Kálmán élettörténete egyedisége ellenére sok százezer magyar életét példázza. 1949 után a Szovjetunióból hazaszállított hadifoglyok először szűrtáborokba kerültek, ahol elkülönítették a politikailag megbízhatatlan, a szocialista állam szempontjából veszélyesnek tartott személyeket, akiket a tiszalöki és kazincbarcikai munkatáborokba internáltak. A táborok felügyeletéről 1950 májusától az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) gondoskodott. A hadifoglyok közül a Waffen SS kötelékében harcoló magyarországi svábok, a Hunyadi pálcélosoknál szolgálók, a Horthy-rendszer vezető beosztású katonatisztjei, a volt csendőrök egyaránt ebbe a kategóriába kerültek.⁹ Az internálótáborok többségét 1953-ban felszámolták, a fennmaradók 1956. október 26–28-ig működtek. Kistarcsát csak 1963-ban zárták be.¹⁰

A hadifogságból hazatérő volt katonáknak, csendőröknek a saját hazájukban az internálás éve alatt újabb és a korábbinál nagyobb megpróbáltatásban volt részük, mint a Szovjetunióban. Az ávós fogvatartóknak teljes mértékben ki voltak szolgáltatva, akik kényük-kedvük szerint bántak velük. Esetleges halálukért sem vonták őket felelősségre. Hozzátartozóikkal nem tarthatták a kapcsolatot, akik jóformán semmit sem tudtak róluk.

Karika Kálmán mielőbb szeretett volna visszatérni családjához, ezért nem lázadozott, elfogadta sorsát, és hősiezen viselte a megpróbáltatásokat. Szabadulását követően sem vágyott bosszúra. Ehelyett — újabb veszélyeket vállalva — leírta emlékeit, hogy igazságot szolgáltatson magának. Elhatározásáról, céljairól a hadifogságról szóló rész bevezetőjében a következőket írta:

„Elhatároztam, hogy a hadifogságban átélt élményeimet az utókor számára megörökítem. Munkámat 1958. február 7-én kezdtem el. Tehetségemhez mérten igyekezni fogok mielőbb befejezni, mert az események jegyzetek nélkül elmosódnak emlékezetemben.

Kedves Olvasó, ne várj tőlem regényes elkalandozást, mert csakis a megtörtént valóság megírására szorítkozom. Egyébként sem tudnék regényt írni, mert ahhoz sem képzettségem, sem született tehetségem nincs.”¹¹

⁸ Hányattatásai következtében személyes iratai nem maradtak fenn, ezért munkaviszonyát jelenleg csak nagy vonalakban lehetett nyomon követni.

⁹ A svábok 1945 utáni sokféle szenvedéséről: BANK 2006., a szocialista munkatáborokról: T. VARGA 2002., SZÉCHENYI 2008., BANK-GYARMATI-PALASIK 2012., JÓNA 2017.

¹⁰ SZÉCHENYI 2008. 55.

¹¹ KARIKA 2004. 135.

A visszaemlékezés első két részét lánya, Karika Erzsébet¹² tette közzé, jelen, befejező részének szövegét is ő vitte gépre és 2024. szeptember 21-én újra átadta közlés céljára.¹³

A közzététel során a gépre vitt szövegen – minimális stiláris és helyesírási javítástól eltekintve – nem változtattunk. A szövegközi kiegészítéseket szögletes zárójelben [...] közöljük. Az idézőjelek közti párbeszédese részeket átszerkesztettük, a szövegben megnevezett és azonosítható személyek vázlatos életrajzi adatait lábjegyzetben közöljük. A közismert személyek esetében a Magyar Életrajzi Lexikon köteteit használtuk fel, ezekre külön nem hivatkozunk. A csendőrök, rabtársak életrajzának összeállítása ma még lehetetlen, sok kutatást igénylő feladat, ezért megelégedtünk néhány jellemző adat közlésével.¹⁴

A közleménnyel mindazokra a századokra, milliókra emlékezünk, akiket a magyar kommunista rezsim jogaitól alaptalanul megfosztott, kismizmizett, megalázott és megbélyegzett, bebörtönzött vagy halálra ítélt.

(HUDI JÓZSEF)

* * * * *

¹² KARIKA ERZSÉBET 1935. január 9-én Szentgálon született Karika Kálmán és Major Vilma házasságából. 1953-ban Közgazdasági Technikumot végzett, 1966-ban középfokú könyvtárosi szakképesítést szerzett. 1953–1960 között a veszprémi vágóhid adminisztrátora, 1960–1964 között az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal pénzügyi előadója. 1964–1969 között szakszervezeti körzeti könyvtáros Ajkán, 1969–1976 között könyvtáros a Veszprémi Járási Könyvtárban, 1976–1994 között a Balatonfüredi Városi Könyvtárban. 1995 óta nyugdíjas, Balatonfüreden él. 1966-tól tagja a Magyar Könyvtárosok Egyesületének, 1995-től a Nők a Balatonért Egyesületnek, 1998-tól a Veszprém Megyei Honismereti Egyesületnek. Helyismereti bibliográfiát készített Balatonfüredről, Zákonyi Ferencről, számos helytörténeti kiadvány írásában, szerkesztésében részt vett. A Veszprém megyei életrajzi lexikon társszerkesztője volt 1998-ban. Bővebben: VARGA 2001. 424.

¹³ A visszaemlékezés befejező részét a Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok Somfai Balázs főlevéltáros barátommal közösen szerkesztett XXII. kötetében (HUDI 2021) szeretnénk volna közzé tenni, de erre a terjedelmi korlátok miatt nem lehetőségek. Ezúton mondok köszönetet Karika Erzsébetnek, hogy türelemmel várt a következő alkalomra.

¹⁴ A csendőrség múltjának elfogulatlan kutatására, a csendőrök életrajzi adatainak tisztázására csak 1990 után nyílt lehetőség, az eltelt időszakban azonban csak részeredményekről beszélhetünk. A Kádár-rendszerben született munkák csak részben használhatók. A legfontosabb hazai munkák: CSAPÓ 1999., KAISER 2002., PARÁDI 1984., SZAKÁLY 1990., 2000., 2014.

ÁRAMAROSSZIGET UTÁN, Nyíregyházán egy éjszakát töltötünk.¹⁵ Reggel vasúti munkáskocsikba tereltek be bennünket. Nem voltunk túlszűfolva, de mindenkinek volt ülőhelye. Még WC is volt a kocsiban, amelynek ajtajánál egy magyar katona állt. Egy másik tisztos pedig bennünket fegyelmezett. Ha kinézünk az ablakon ránk ordított, hogy mit bámul az ablakon át? Azt se tudtuk merre nézzünk, nem engedett még beszélgetni sem. Ha WC-re mentünk, nyitott ajtónál kellett leülni. No, gondoltuk, jól eltaláltuk! Az I. világháború után a foglyokat szigorú vizsgálatokkal fogadták itthon, mindenkiben kommunistát véltek felismerni. Most pedig mindenkiben fasisztát látnak. No, de ilyen az élet sora! Eddig a fogolytáborokban megismertem a hadifogoly élményeket, most pedig személyesen tapasztalom meg, hogy saját hazámban kutyába sem vesznek. Nincs újság, s a rádió sem közölte, hogy 8–9 ezer hadifogoly és internált érkezett Magyarországra. Újságíró sem jött hozzánk érdeklődni, s ráadásul még az ablakon sem nézhetünk ki. Azért írtam 8–9 ezer foglyot, mert a Kijevben tartott 3–4 ezer fogoly is ugyanekkor lett hazaszállítva, ezenkívül még vagy ezer főnyi internált is hazajöhetett. A torlódás elkerülése végett egy szerelvényt Voronyezsből indítottak rá 2–3 napra, a következő Kijévből jött, s így tovább váltakozva. Visszatérve a fogolyszállítmányra, Voronyezsből jött még 12 tábornok és 3 magyar nő. A 73-ik féllábú altábornagyot az oroszok ott tartották.

December 6-án elhagytuk Debrecent és Szolnokot, de már rövid volt a napali időszak, így este sötéttel érkezünk meg Budapest-Keleti pályaudvarra. Kiszállást vezényeltek és gyors sorakozót. A pályaudvar érkezési oldalát teljesen kiürítették és farkaskutyákkal vettek körül bennünket. Sűrűn volt mellettünk a katonaság, puskáikat felénk, lövésre kész helyzetbe fordították. Hát ez gyönyörű fogadtatás! Az Unióban¹⁶ élő tábornok búcsúzott el tőlünk, itthon meg farkaskutyákkal fogadnak.

A pályaudvarhoz nem messze lévő Toloncházba kísérték el bennünket, ahol nemsokára kaptunk valamilyen levest és lefeküdtünk. Másnap izgalmas nap

¹⁵ A szerelvény 1950. december 3-án érkezett Máramarosszigetre, itt vette át őket a magyar fogolyátvevő bizottság. KARIKA 2004. 151. „Vasúti munkásvonatba tereltek bennünket – írja visszaemlékezésében –, amellyel már Magyarországon folytattuk utunkat. Vége volt a hadifogoly-életünknek, ámde még távol volt tőlünk az áhított szabadság. Számunkra elkezdődtek azok a viszontagságok, amelyeknek végállomása az internálótábor lett. De ez már egy további történet.” (Uo. 152.)

¹⁶ ti. a Szovjetunióban

következett, mindenkit kihallgattak. Én egy elég jó megjelenésű, csizmás, nyakkendős, polgári ruhás nyomozó elé kerültem. Viszonylag túrhetően érintkezett velem, nem gorombáskodott. Voltak köztünk egyesek, akiket meg is vertek. Egyik fiatal társunk – nyilván valamelyes protekció szerzése miatt – a köztársasági elnökre, Szakasits Árpádra¹⁷ hivatkozott, de a kihallgatást végző nyomozó indulatosan ráírvált:

– Maga arra a zsvány, tróger csirkefogóra hivatkozik? – így tudtuk meg, hogy akkor már nem Szakasits volt a köztársasági elnök.

A kihallgatást körülbelül két órára befejezték, utána volt ebéd. Kora délután újból nagy sürgés-forgás támadt, kellett a hely az új jövevényeknek. Ki kellett üríteni a Tolonházat.

– Mindenki fogja a cókmókját, le az udvarra – hangzott a vezényszó.

Névsorolvasás után ponyvás autókba szálltunk, de a beszállás nem az utcán, hanem az udvarban történt. Megindult a sok autó. Budafokon, egy üzemen kívül helyezett sörgyári emeletes raktár földszintjére kerültünk. Az alsó részen talán 400-an, a felső részen pedig 300-an helyezkedtek el. A földszinten volt a konyha és az egyik sarokban a pokrócokkal eltakart WC. Az épületből nem mehettünk ki. Nagyon unalmas napjaink voltak. Bent csak egy polgári ruhás hadnagy – titokban tudtuk meg, hogy Klein Lajosnak¹⁸ hívják – volt a mindenható. Nem volt rossz ember, az egész magyarországi fogságoskodás alatt ennél különb embert nem ismertem. Elmondta, hogy ő már az ilyen életből régen kivette a részét. Részvétellel volt irányunkban, jóindulatú ember volt.

Egy alkalommal behívott az irodába, megkínált cigarettával, sőt adott finom fehér kenyeret is. Egy csendőr százados egyénisége felől érdeklődött, de „én azt soha nem ismertem”. A százados ott volt a földszinten, s már többször

¹⁷ SZAKASITS ÁRPÁD (Budapest, 1888. december 6. – Budapest, 1965. május 3.) újságíró, szerkesztő, politikus, eredetileg kőfaragósegéd. 1903-tól részt vett a munkásmozgalomban, 1939–1944 között a Népszava főszerkesztője volt. 1945–1947 között államminiszter, 1948-ban iparügyi miniszter. 1948. júniusban az MDP elnökévé választották. 1948. augusztus 3-tól 1949. augusztus 23-ig köztársasági elnök, majd az új alkotmány értelmében 1950. május 9-ig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke. 1950-ben koholt vádak alapján letartóztatták s életfogytiglani börtönre ítélték, de 1956 március 29-én kiszabadult és rehabilitálták. 1956 után különböző beosztásokban részt vállalt a kádári konszolidációban. 1959-től haláláig az MSZMP Központi Bizottságának tagja volt. – A „Szakasits-ügy” kezdetén a sajtó csak annyit közölt, hogy Szakasits Árpád, az Elnöki Tanács elnöke „egészségi állapotára” hivatkozva lemondott. Vö. BENDA 1983. 1055.

¹⁸ Klein Lajos hadnagy, nyomozó életrajza feltáratlan.

kihallgatták. Természetesen tudtam a nevét, Nagy Attilának hívták.¹⁹ A története a következő. 1945-ben, valahol Zala vagy Somogy megyében, egy csendőr hadnagy parancsnoksága alatt szakasznyi csendőr harctéri szolgálatot teljesített. Felváltás után egy hátsó községbe vonultak pihenőre. A százados ellenőrizte a szállást, de bizony a csendőrök szerteszéjjel voltak a községben, mint ahogy akkor szokás volt. Mindenki rohant a szórakozás után, mert a holnapi nap már nem volt biztos. A százados a hadnagyot felelősségre vonta és tudtára adta, hogy háború van, ilyen fegyelmet nem lehet tanúsítani. A hadnagy a századosnak nem a katonai regulában előírtak szerint válaszolt, ezért a hadnagyot letartóztatta, hadbírótság elé vitette. Az lett a vége, hogy a hadnagyot fejbeltették. A régi korszak múltával a helyzet homlokegyenest megváltozott. Aki a háború alatt hős, hűséges katona volt, az ebben a megváltozott rendszerben agyonlőni való, piszkos fasisztává változott. A háború alatt ilyen fegyelmetlen magatartásnak én magam is szemtanúja voltam, de nálunk ennyire nem fajult a helyzet. A megtörtént dolgot már visszacsinálni nem lehetett, a százados fogóságban volt, tehát lehetett vele rendelkezni. A századost nemsokára elvitték tőlünk, hogy mi lett a sorsa, él-e, meghalt-e, nem tudom?

A fiatalabb fogolytársak részéről az Unióban egyfajta elkanászkodás, fegyelmezetlenség lett úrrá. Ha valamilyen rendelkezést kiadtak, többeknek a szájából elhangzott: „Húzz be neki, meg kell pokrócozni, le vele!” Jól mondta az egyik orosz tiszt, hogy majd otthon kiabáljatok, itt kiabálhattok, mert mi nem értjük. A legénység közül kinevezett táborparancsnok intézkedésére is ilyenforma kiáltások hallatszottak itt a sörraktári földszinten. Ezt egy jóvágású egyenruhás hadnagy megsokallta. Kiválasztott közülük 3–4 főt, akiket autón Vácra vittek és 3–4 nap múlva visszahoztak. Utána már egész szelídek voltak. Úgy emlékszem, az egyiket Majorosnak hívták. A fegyelmetlenséget sem az egyik, sem a másik fél nem szereti. Egy kissé talán idevaló az alábbi emlékem. Munk Artúr orvos²⁰ tollából jó régen olvastam egy első háború alatti fogoly

¹⁹ Dr. Nagy Attila csendőr százados 1944-ben a szombathelyi m. királyi csendőr tanzászlóalj oktatótisztje volt. Zala vármegye a szombathelyi csendőrkerülethez tartozott, valószínűleg itt történhetett a leírt eset. ZSEBKÖNYV 1944. 167.

²⁰ MUNK ARTÚR (1886–1955) szabadkai orvos, író. 1914–1917 között katonaoorvos, 1917–1921 között hadifogoly Oroszországban, ahol különböző járványkórházakban dolgozott. Megnősült, gyermeke született, családjával 1921-ben tért vissza Szabadkára. Háborús regényei: Egy káder (1930), A hinterland (1933). 1915–1916. évi háborús naplója 1999-ben nyomtatásban is megjelent. Vö. VASTAG 2020. 103–104.

életéről. Ha a fehérek, mondjuk Kolcsakék²¹ bevonultak egy városba, az volt az első teendőjük, hogy megkeressék, melyik polgári személy, vagy volt hadifogoly szolgált a Vörös Hadseregben. Ha ilyeneket találtak, bizony nem valami szelíden felelősségre vonták. Ha viszont a vörösök foglaltak vissza valamilyen települést, ugyancsak ez volt az első teendőjük.

Az unalmas egyhangúságot csak a hazamenők névsorának felolvasása vidámitotta. Harminc-negyven főt kiolvastak, s azok boldogan mentek haza. Jobbára kisebb rendfokozatú tisztek. Egy alkalommal 7 zászlós és legénységi állományú honvédek mentek el. Karácsony felé kisebb előadásokkal, humoros történetekkel szórakoztattak bennünket. Az étkezés nem volt elsőrangú, de ennél már sokkal silányabb ellátást is kaptunk. Klein hadnagy elég túrhetően gondoskodott rólunk.

1951. február havában több száz fő, jobbára SS-ek, munkára lettek elszállítva. Később tudtuk meg, hogy a tiszalöki erőmű²² építkezésére vitték őket.²³ A létszám erősen megcsappant. Március elején a sörraktárt kiürítették és mind a Vác mellett lévő, üzemen kívül helyezett börtgyárba szállították.²⁴ Itt már 400–500-an voltak, jobbára [azok,] akik Kijevből jöttek. Számtalan ismerőssel találkoz-

²¹ ALEKSZANDR VASZILJEVICS KOLCSAK, oroszul: *Александр Васильевич Колчак* (Szentpétervár, 1874. november 4. – Irkutszk közelében, 1920. február 7.) orosz katonatiszt, az orosz flotta tengernagya, majd az oroszországi polgárháborúban a fehér gárda egyik vezetője, akinek célja a cári monarchia visszaállítása volt.

²² A Tiszalöki Vízlépcső az 1937. évi XX. törvény rendelkezése szerint a Tisza bal parti aszályos országrészének élővízzel való ellátását szolgálta. Megépítésére csak a II. világháború után kerülhetett sor. A korábbi elképzelések szerint tervezték meg a vízlépcsőt a Keleti- (102 km) és a Nyugati Főcsatornákkal együtt. Az építés 1950-ben kezdődött, a duzzasztóművet 1954-ben, a hajószlipet 1958-ban adták át. Az erőmű részleges átadására 1956-ban, végleges befejezésére 1959-ben került sor. A visszaduzzasztás hatása a Tiszán 80 km, a Bodrogon 50 km, a duzzasztott folyószakasz vízfelülete 2000 ha, az erőmű beépített teljesítménye 11,4 MW, víznyelése 300 köbméter/sec, átlagos energia termelése 45–50 GWh/év. – Kevésbé ismert, hogy a hatóságok 1951–1953 között a hazatért hadifoglyokat kényszermunkásokat alkalmazták az építkezésen. KULLMANN–LAKATOS–ÖTVÖS 2004. 52–53., VÁGÓ 2004. 40. Kényszermunkások (rabok, hadifoglyok, internáltak) munkaerejét minden nagyberuházáson hasznosították. A magyar GULAG-világról, a 65–70 különböző kényszermunka-táborról jóformán csak az utóbbi 20 évben tud érdemben a közvélemény.

²³ Az első hadifogoly szállítmány 1951 februárjában érkezett a tiszalöki internáló táborba, amely a Toloncházban kihallgatottak egy részéből állt. A tábor létszáma kezdetben 1000–1100, később 1400–1500 fő volt, elhelyezésükre 14 barakkot építettek. Az internáltaknak csak kisebb része volt SS-katona. Vö. BANK 2006. 317.

²⁴ Az 1861-ben alapított Pécsi Kesztyűgyár egyik tulajdonosa, dr. Hamerli István 1941-ben vásárolt 6 hold területet Vác határában, az Akasztófa- vagy Derecske-dűlőben, melyen 1943-ban börtgyárat létesített, amely a II. világháború végén nem működött, de azután újraindult. 1946–1948 között Inczedy János későbbi akadémikus, veszprémi egyetemi tanár volt a váci Hamerli Börtgyár üzemvezető főmérnöke, majd az államosított gyár főmérnöke (1948–1949). – Egy illetőség körül. = Váci Hírlap 56 (1942) 17. sz. (február 28.) 3., HORVÁTH M. 2003.

tam, sok volt köztük a volt csendőr. Az országúti gyér közlekedést szemléltük, az udvarra is kimehettünk. Velünk volt Klein hadnagy, s ő nem basáskodott. Újból megkezdődött a hazamenők összeállítása, már volt olyan nap, hogy 80 fő is elment. Rendőröket, fiatal csendőröket bocsátottak el. Egy fiatal csendőrtől – aki borzavári²⁵ volt – én is küldtem haza egy kis csomagot. Külön levelet is adtam át. A csomagot sikerült a vonaton egy falumbelinek²⁶ átadni, de a levelet nem tudta elküldeni, mert állítása szerint útba indításkor elvették tőle. Persze hazaérkezésemig nem tudhattam, hogy a kis csomagot megkapták-e otthon? Mégis, az a jóleső érzés hatott át, hogy most már biztosan tudják, hogy életbe[n] vagyok.

Szabad hazában élünk. Soha, amióta a föld forog, ennyit a szabadságról nem beszéltek, mint amióta államunk rendszere demokratikussá változott. Ennek dacára, a hön óhajtott emberi szabadságot csak Petőfi verseiben olvashattuk.²⁷ A hozzátartozókkal semmiféle összeköttetés nem volt lehetséges. Levelet nem lehetett írni, látogató meg sem közelíthetett bennünket. Ha valaki meghalt közülünk, előttünk ismeretlen helyen elhantolták, de a hozzátartozókat nem értesítették. Ez már rendkívüli módon ellenkezik az emberi szabadságjogokkal. Úgy voltunk a szabadsággal, mint amikor az oroszlan ketrece elé finom orrcsiklandozó őzhúst tesznek, amely számára elérhetetlen. Az volt az elmélet, hogy a régi rendszer kiszolgálóit minél sanyarúbb életre kell szorítani. Hát hogyan szolgáltuk volna a demokráciát, mi más formában éltünk. Az Unióban levelet írhattunk és kaphattunk, sajtótermékeket olvashattunk. Itthon semmit. Klein hadnagnak elpanaszoltuk sorsunkat, s amíg a bőrgyárban voltunk, némelykor újságot olvashattunk. Dohányunk is teljesen kifogyott, kaptunk ugyan napi két és fél cigarettát. Csak [a] dohányos ember tudja, hogy mi is az a napi két és fél cigaretta. A cigaretta beosztásában fakírokká váltunk, én azóta is csak mindig felet szívok.

²⁵ Borzavárról ifj. Kukoda József (1920–2005) volt munkatárborban, akinek az édesapja, id. KUKODA JÓZSEF (1884–1979) volt csendőr, őt a faluban ragadványnéven csak „csendőr Kukoda” néven emlegették. Karika a két személy adatait keverhette össze. – Az adatokat Makai Endréné sz. Kukoda Irénnek (1950) Márkó, Rózsa u. 32. sz. alatti lakosnak köszönöm. – Borzavár Magas-bakonyi község a zirci járásban, Zirc város körzetében. 1949-ben 1339, 1960-ban 1203 lakosa volt. ILA-KOVACSICS 1964. – A zirci csendőrörs 1944-ben a székesfehérvári II. csendőrkerület veszprémi osztályának 2. szakaszához tartozott, parancsnoka Kovács Lajos főtörzsőrmester volt. A zirci őrshez tartozó községek: Bakonynána, Borzavár, Dudar, Olaszfalu, Porva. Vö. ZSEBKÖNYV 1944. 165.

²⁶ ti. szentgálinak

²⁷ Így érthető, hogy 1956. októberi forradalom idején szerte az országban mozgósító erejű Petőfi-verseket szavaltak.

Teltek-múltak a napok, egyformán unalmasan. A közelben tevékenykedett egy sintér. El-el nézegettem, amint a fogságába jutott kóbor kutyákat mőresre tanította és nem engedte, hogy többé elkóborolhassanak. Érdekességként megemlítem, hogy az egyik fiatal őr megismerte a foglyok között a saját édesapját. Egy ideig a folyosón köztünk is volt fegyveres őr, de Klein hadnagy azt is kitette az udvarra, azzal az indokkal, hogy ezek az emberek nem gonosztevők. Igaz, hogy ez is a foglyok kérésére történt. Volt köztünk egy fogoly táborparrancsnok is, egy volt csendőr főtörzsőrmester személyében. Klein hadnagy mellett sok joga nem volt, de azért nyilván beszervezték, mert rövidesen hazaengedték. Ám a kivételes szabadulásban nem sok öröme volt, mert — amint később hallottam — amikor hazaért, a felesége hűtlen lett hozzá. Úgy emlékszem, Somlónásárhely²⁸ környékén volt az otthona.

Egy ízben idős orvosnő jött a táborba és az összes foglyot átvizsgálta, a szemekben trachomát keresett. Máskor pedig 8–10-en is jöttek daktiloszkópokkal, hogy mindenkiről ujjlenyomatot vegyenek. Ezek az emberek teljesen fiatalok voltak, szabadjára voltak engedve, gúnyolódtak, csúfolódtak:

— Na öreg, mi volt maga abba a piszkos rendszerbe? Hány embert ölt meg? Hányat rúgott seggbe?²⁹ — Nagyokat vihogtak rajta. Ki voltunk szolgáltatta, rájuk hagytuk, szóra se méltattuk a csúfolkodásukat. De mit is tehattünk volna mást? Szabadságunkkal nem rendelkezünk, mindent el kellett tűrnünk. Ismét az elbocsátásokról szólva, már pontosan nem emlékszem, hogy Budafokról, vagy a börtöryárból engedték-e el Takács N.³⁰ volt csendőr őrnagyot, aki vitéz Faragó Gábor³¹ volt altábornagy személyi segédtsíztje volt. Úgy engedték el tőlünk, hogy teljesen szabad ember. Mi történt vele ezután, azt ma sem tudom. Nem emlékszem rá, hogy más törzstisztet elengedtek volna.

1951. április havát írunk. Úgy 15-e táján jött értem egy küldönc, hogy menjek az egyik emeleti szobába. Be akartam menni, de kikiáltották, hogy várjak a

²⁸ Somlónásárhely község Veszprém megyében, a devecseri járásban található, 1949-ben 1563, 1960-ban 1567 lakosa volt. ILA-KOVACSICS 1964. 353.

²⁹ A kéziratban tapintatból kipontozva: s...be?

³⁰ Az 1944. évi csendőrségi zsebkönyvben az őrnagyok között Takács József neve olvasható. ZSEBKÖNYV 1944. 27.

³¹ Vitéz FARAGÓ (1929-ig FARAGHÓ) GÁBOR (Kecskemét, 1890. február 16. – Kecskemét, 1953. december 22.) magyar katonatiszt, vezérezredes, 1944–1945-ben közellátási miniszter, nemzetgyűlési képviselő. 1944. szeptember 28-án fegyverszüneti küldöttség élén Moszkvába indult; október 11-én Magyarország nevében aláírta az előzetes fegyverszüneti egyezményt; többek között emiatt a nyilas hatalomátvétel után megfosztották rendfokozatától. Haláláig kitelepítettként élt Kecskemét környéki tanyáján.

folyosón. Várakoztam vagy negyedórát, nem valami nagy lelki megnyugvással. Egyszer csak látom ám, hogy Mészely Géza³² volt csendőr főhadnagy – akivel a budai harcokban együtt voltunk – kissé megiramodva lép ki az ajtón. A hátsó felén lábrúgás segítségével igyekeztek tőle búcsút venni. Aztán szólítottak engem is. No, gondoltam, jó helyre megyek én is! Az imént látott búcsúzkodás nem nagyon vidámított fel. Három polgári ruhás egyén volt bent, írógép is volt náluk. A szokottnál jobban vert a rossz szívem, hallottam a zakatolását is!

Pattogtak a kérdések:

- Mi a neve?
- Hol szolgált?
- Hány partizánt ölt meg?
- Hány kommunistát kínozott meg?
- Hány zsidót szedett össze?

Villámgyorsan áttértek az általános témákról a személyi érdeklődésre. No, gondoltam, nem csaptok be, ezt már én előbb megtanultam, mint ti. Kérdezték, hogy Kiss László³³ alezredes milyen ember volt? Elhangzott a kérdés, de én nem siettem a válasszal, minden szót megfontoltam, mielőtt kiejtettem volna. Kiss László volt Budán a harcok alatt a zászlóaljparancsnok. Nagyon valószínű, hogy a kikérdezés idején vizsgálati fogságban volt és a vádemeléshez szükséges adatok után kutattak. Én a legjobbakat válaszoltam, amit csak emberre lehet mondani, pedig lett volna okom az ellenkezőjére is. Nem tettem, gondoltam, hogy egy bajbajutott embertársat nem nehéz még nagyobb bajba sodorni. Összesúgtak mögöttem. Nincs valami jó hallásom és nem értettem meg, mit sutogtak. Hogy az olvasó előtt az őszinteségem iránti kételyeket eloszlassam, bebizonyítom azzal, hogy semmiféle személyi adatomat nem írták fel és pedig azért, mert a vádemeléshez a legcsekélyebb adatot sem szolgáltattam. Pedig elég lett volna csak az is, hogy a harcok alatt egy Szabados nevű törzsrőmestert a szemem láttára megpofozott. Nem is szólva saját személyes ügyemről. A

³² Mészely Géza csendőr főhadnagy 1944–1945-ben a Székelyudvarhelyi csendőr zászlóalj tisztje. Alárendeltjeivel emberségesen bánt, a nehéz helyzetben tartotta bennük a lelket. KARIKA 2001. 34–35.

³³ Vitéz KISS LÁSZLÓ (Nagyvárad, 1898. május 23. – Budapest?, 1992) csendőr alezredes, Kiss László csendőr hadnagy, nagyváradai csendőr szárnyparancsnok és Jeskófalvi Beliczay Izabella fia. 1920-tól Zalaegerszegen, Szentesen, Szombathelyen, Kiskunhalason, Zilahon, 1942-ben Székelyudvarhelyen szolgált. Erdély feladása után részt vett a budai harcokban. 1945. február 5-én esett szovjet fogságba, az uzmani táborból 1949 végén tért haza, 1951-ben háborús bűnös-ként elítélték, 1956-ban szabadult. 1957–1959 között újra bebörtönöztrék. 1990-ben az országgyűlés rehabilitálta. SZENDRŐ 2024.

kikérdezésről elbocsátottak, de az ajtóban lopva hátranéztem, hogy vajon én nem kapok-e „búcsúztatót”?

Utánam kiáltottak, hogy Mészely Gézát küldjem fel. Mészelytől aztán kérdeztem, hogy hogyan került sor az én kikérdezésemre? Felvilágosított, hogy olyan egyént kellett neki bemondani, akit ismer, s így mondott be engem. Mészely sokáig nem nyilatkozott. Talán két év múlva mesélte el, hogy azért hívták általam, mert aláírtak vele egy nyilatkozatot, hogy panasza nincs és semmiféle bántódásban nem részesült. Ilyen eset az akkori demokráciában gyakran előfordult. Ez az eset több, mint nyolc éve történt, de Kiss László alezrederől azóta sem hallottam. Az biztos, hogy elítélték, mert munkahelyre nem jött ki velünk, sem Barabás József³⁴ volt csendőr ezredes, a galántai III. zászlóalj volt parancsnoka, akivel Voronyezsben a maltert együtt hordtuk.

A börtényben estéknként hosszú mesék hangzottak el. Róth Emil³⁵ főhadnagy, volt erdész, az erdőről, egy gödöllői tanító a volt tisztársának az afrikai vadászatairól, egy másik tüzerőtiszt Zilahy Lajos³⁶ *Két fogoly* című regényéről, mások Verne Gyula³⁷ regényeiből meséltek el egyet-mást. Ezek elég értelmes és tartalmas beszélgetések voltak. Némileg feledtették velünk a hazai fogoly életet. Egy-két este én is meséltem és a hallgatóságom úgy nyilatkozott kár, hogy kifogytam, mert nagyon mulatságos volt.

Április 20-a táján elhagytuk a börtényt. Ponyvás autókön Budapestre, a Tolonházba szállítottak bennünket. Sajnos Klein hadnagy már nem jött velünk, többé nem láttam. Itt már inkább fegyházi élet volt. Az udvaron felügyelet mellett volt a séta, a folyosóra sem lehetett kimenni. A szobában 70–80-an voltunk, ebből nyílt a WC is, aminek a vízvezetéke rendszerint minden reggelre felmondta a szolgálatot. Hozzám közel feküdt egy orvos – címzetes

³⁴ Barabás József csendőr ezredes a galántai III. zászlóalj parancsnoka volt. Budapest védelmében öt teljes csendőrzászlóalj vett részt: a besztecei, galántai, a pécsi és a székelyudvarhelyi. Az 520 fős galántai csendőrzászlóaljat 1944. november végén rendelték fel a fővárosba Barabás József csendőr ezredes parancsnoksága alatt, akit betegsége miatt később Szily István csendőr őrnagy váltott fel.

³⁵ Róth Emil főhadnagy életrajza feltáratlan.

³⁶ ZILAHY LAJOS (Nagyszalonta, 1891. március 27. – Újvidék, 1974. december 1.) író, hírlapíró, forgatókönyvíró, filmrendező és producer, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Felesége Bárczy István budapesti főpolgármester Pirooska nevű lánya volt. 1947-től családjával az Egyesült Államokban élt, 1956-ban kapott amerikai állampolgárságot. Említett regénye: *Két fogoly*. Athenaeum, Budapest, 1926.

³⁷ JULES GABRIEL VERNE, magyarosan VERNE GYULA (Nantes, 1828. február 8. – Amiens, 1905. március 24.) francia író, a tudományos-fantasztikus irodalom korszakalkotó alakja. A könyveiben említett száznyolc terv és találmány döntő többségét mára már megvalósították.

vezérőrnagy — akit három nap múlva elvittek, talán valamilyen címen vádat emeltek ellene.

Nekem volt egy kis szerencsém, mert az én szobám adta állandóan a konyhai munkásokat. Volt ilyenkor cukorborsófejtés, burgonyahámozás, s egyéb konyhai munka. Persze az ebédünk is kissé megszorodott. Nem volt annyira egyhangú az életünk. Ki lehetett látni az utcára, elnézegettük a szabad emberek jövését-menését. Egy alkalommal egy női rendőrszázad vonult el nótaszóval. Ha nem kellett a konyhára menni, akkor nagyon unalmas napjaink voltak. Mindig csak a megszokott fogolytársak voltunk együtt, az életünk folyásáról már mindent elmondtunk, hazai híreket sem hallottunk, s így csak a régi eseményeket ismételtük. Amikor az ember semmittevéssel foglalkozik, rendszerint akkor törí a fejét az evésen, az iváson és a dohányzáson. A napi két és fél cigarettát már nem is tudtuk, hogy hány részre osszuk fel.

Június első napjaiban változás történt. Körülbelül 400 főt kiolvastak közülünk és orvosi vizsgálatra kellett menniük. Egynapi ételmet kaptak. Irigyeltük őket, mert azt mondták nekik, hogy az új helyen jobb ellátást és több dohányt fognak kapni. Azt akkor még nem tudtuk, hogy hová vitték őket. Erősen megfogyatkoztunk a Tolonházban. A szobák létszámát meghagyták, nem vontak össze bennünket szűkebb helyre, így volt helyünk bőségesen. A délelőtti órákban szokott lenni a séta. Emeleti szobában voltunk, s jól leláthattunk az udvarra. Időnként rég nem látott ismerősöket fedeztünk fel. Különböző cellákból hozták őket, valami ok miatt vizsgálat alatt voltak.

Az unalmas egyhangúságot egy újbóli csoport összeállítása zavarta meg. Felolvasták vagy 300 személy nevét, köztük az enyémet is. A menetrend így alakult: orvosi vizsgálat, ebédkiosztás, ruházat és egynapi étel felvételezése. Részben örvendtünk, mert a jövő egy kissé kíváncsivá teszi az embert. Elég jóindulatúan kezeltek bennünket. Nem kiabáltak, nem durváskodtak.

A Tolonházban még mindig maradtak pár százan. Leponyvázott teherautókon kivittek bennünket a Keleti pályaudvarra és ott személykocsikba szálltunk. Nem voltunk túlszűfolva, egymással beszélgethettünk, s jól esett látni a szabad emberek jövését-menését. A kocsijainkba polgári személyek nem szállhattak fel. Alkonyaikor érkeztünk Kecskémetnek egy külső állomására. Az állomás nevére már nem emlékszem. Az előző hónapban ideszállított csoport által készített barakkokban nyertünk elhelyezést. A szállásunk közvetlen közelében hatalmas emeletes házakat építettünk. Úgy hallottuk, hogy a megszálló

erők³⁸ részére laktanyák lesznek. Ha jól emlékszem, négy épületet nekünk kellett felhúzni és akkor egy hatalmas kerítés következett, s azon túl [a] polgári személyek még hármat építettek.

Szervezetlenségben hiány nem volt. Kihirdették, hogy ezentúl internáltak vagyunk. Napról-napra nőtt a gorombaság. Az őrség tagjai is egyre vadabbak lettek, ahogyan a felsőbbség a parancsokat osztogatta. Cséplő József nevű repülő tőrzsőrmester volt a táborparancsnok.³⁹ Cséplő nem volt rossz ember, nagyon hűséges, odaadó magaviseletét tanúsított. Nehéz volt a helyzete, mert még a „seprőnyél” is parancsolt neki. Kihirdették, hogy a rendfokozat nélküli őrt felügyelő úrnak kell szólítani, s azon felül mindenkit rendfokozatánál fogva úrnak kell hívni. Bezzeg az internáltakat, ha közember, ha ezredes volt, csak a „piszkos reakciós” cím illette meg. Vezérőrnagy egy sem volt köztünk, pedig Voronyezsből 22-en jöttek haza. A 73-ik, aki fellábú volt, akkor még ott maradt. Angliából kapott mülábat, mert az oroszoktól felajánlottat nem fogadta el.

Konyhánk nem volt. Az ebédet más alakulattól hozták, külön járművön és az őrség udvarába rakták le. 15–20 embernek kellett átmenni és áthozni a mi udvarunkba. Az internáltak udvarába jármű nem jöhetett be. Féltek bennünket, nehogy az a szegény kocsis elmondja, hogy mit látott. Az étkezés jó ízű volt, csak néha rettenetesen kevés került. Cigaretta ekkor még naponta 10 darabot kaptunk. Időnként sorakoztattak bennünket és felolvasták a magas százalékot elért egyének neveit. Persze, az előző csoportból került ki valamennyi! Ekkor ünnepélyesen kiosztották a jutalmat, 10, 15, 20 darab zsemlét kaptak fejéért. Rettenetesen irigyeltük ezeket a zsemléket, mert én magam is Isten tudja mikor ettem valóságos zsemlét. Unalmasságuknál fogva, legborzasztóbbak voltak az ünnepnapok. Semmiféle szórakozás, kulturális előadás, sajtó,

³⁸ értsd: szovjet katonaság

³⁹ CSÉPLŐ JÓZSEF (1920–2012) repülő tőrzsőrmester. 1920. május 19-én a Somogy vármegyei Fonó községben született. Középparaszti családból származott. Erdész és vadőr képzést szerzett. Az érdi népfőiskolán is tanult, szőlész-borász lett. Paraszti életet ábrázoló novellái országos lapokban jelentek meg. A második világháború alatt katonai szolgálattal teljesített. 1944. április 1-ig Debrecenben szolgált, ekkor helyezték át Székesfehérvárra a m. kir. 3. ho. bombázó repülő osztályhoz az akkor megalakuló átrepülő csoportba. Április 8. és november vége közt Németországban a Junkers Ju.88 S3-as többfeladatos repülőgépre kapott kiképzést, augusztustól a Berlin-Tempelhof repülőtéren teljesített szolgálatot. 1944. november végén nem lépett át a Szent László hadosztályba, hanem dr. Ádám László százados 2. futárrepülő századának vakrepülő pilótája lett Pinkamindszenten. Alakulatával 1945. április 1-én Nagyszombatfán esett szovjet fogságba, ahonnan 1951. december 23-án térhetett haza kaposvári otthonába. 1963–1970 között baráti levelezést folytatott Fekete István íróval, melyet nemrég kiadtak. CSÉPLŐ 1991., LANSZKINÉ 2016. 136–137.

semmi, de semmi nem volt, csak a rettenetes szekatúra. Már előre féltünk az ünnepektől. Egyik barakkból nem volt szabad átmenni a másikba. A barakkban olyan hőség volt, hogy csurgott rólunk a verejték. Minden 15–20 percben megjelentek az őrség tagjai. Még, ha csak a „felügyelő úr” jött be, annak is „Vigyázz!”-t kellett kiáltani. Ha valaki morgott, jött a lehordás, örültünk, ha már takaródó volt.

Az őrség tagjai közül egy törzsőrmester volt a politikai biztos. Egy alkalommal engem hívott magához az irodába. Elöttem volt egy alsónadrágban lévő egyén a gyengélkedők szobájából. A törzsőrmester leültetett, formailag egy kis cédulára a személyi adataimat is felírta. Kérdezősködött: mi voltam azelőtt, mintha nem tudta volna. Tudós kérdést is feltett, hogy tudom-e miért volt a háború? Kinyilatkoztatta, hogy a demokrácia a jól dolgozót megbecsüli és a múltbeli bűneit szorgalmas munkával leróhatja⁴⁰. Erősen fogadkozott, hogy majd utána néz, hogyan dolgozok, mennyi a százalékom. Azután elbocsátott és meghagyta, hogy küldjem be a Barna⁴¹ nevű volt csendőr főtörzsőrmestert, aki éppen mellettem feküdt. Sokat tűnődtem rajta, hogy miért nyaggatott engem félóra hosszáig, s az utánam behívott egyén pedig csak 5 percig volt bent. Hány fiatal volt ott, s engem, az 54 éves embert nyaggatott, hogy mennyi a százalékom. Aztán rövidesen rájöttem a dolog nyitjára. A főtörzsőrmester társam már az Unióban is politikai előadó volt és már akkor este vacsora után név szerint hívták, menjen dupláért. Ott ette mindennap a duplát mellettem, egész természetesnek vette, s nem igyekezett megvilágítani, hogy ő erre mivel szolgált rá. Semmivel sem volt jobb munkás, mint én, vagy a másik. Másnap már nem vonult hozzánk, a nehéz munkát végző vagonkirakodó csoporthoz, hanem a cementraktárban raktáros helyettes lett. Megvilágosodott a helyzet. Tehát az alsónadrágos egyén és az én kihallgatásom azért történt, mert⁴² mi ketten, mint fedők voltunk igénybe véve a főtörzs társam beszerzéséhez. Később, valamilyen címen 4 napi fogdát kapott. Ezt nem úgy kell venni, hogy az ilyen beszerezett egyén ténylegesen valamilyen főbenjáró bűnt követett volna el. Hanem ennek kettős oka van. Az egyik az, hogy minden internált lássa, hogy az illető is csak közönséges internált és a kételyek el vannak ezzel oszlatva afelől, hogy beszerezett volna. A másik ok pedig, hogy napközben

⁴⁰ helyesebben: feledtetheti, jóváteheti

⁴¹ Barna János főtörzsőrmester 1944-ben a marosvásárhelyi X. csendőrkerület sepsiszentgyörgyi osztályának I. szakaszához tartozott, Nagyborosnyó csendőrőrsének parancsnoka volt. ZSEBKÖNYV 1944. 260.

⁴² A kéziratban: *hogy*, javítottuk.

mindenki munkán van, így tiszta a levegő és nyugodtan lehet vele beszélgetni arról, hogy ki milyen, ki a reakciós, ki mit mondott, stb. Egyébként az ilyen emberek megkülönböztetett bánásmódban részesülnek, jobb az elhelyezésük és az étkezésük. A főtörzsőrmester társunknak volt 4 középiskolája, főtiszthelyettes jelölt volt, már a vizsga anyaga is ki lett neki adva. Legutóbb Háromszék vármegyében szolgált.

Az épületek nagyjából össze lettek tákolva. Még ilyen hanyag munkát nem láttam, mint itt. Hajrá, fogd meg!-módjára készült minden. Vajon most, hogy nézhetnek ki ezek az épületek? Kőműves átképzősöket állítottak be, emelkedtek a falak, minden majdnem úgy ment, mint azt az egyszeri kőműves mondta:

— Józsi, támaszd ezt a kéményt, amíg én a pénzért bemegyek.

Elteljedt az internáltak között a hír, hogy elmegyünk innen, csak még nem tudják hol lehet az országban ennyi embernek munkát találni? A hír igazzá vált 1951. október 5-én. A munkahelyhez közel volt a vasút, ott kellett sorakoznunk. Mindenki kapott csomagot, amelyben alma, kenyér és szalámi volt útravalóul. Az építkezési vállalat tisztességesen ellátott bennünket. Vasúti személykocsikba szálltunk. Estefelé indultunk és másnap, október 6-án kora reggel megérkeztünk a kazincbarcikai Nitrogén Művek kirakodó állomásába.

ÉLET KAZINCBARCIKÁN

A gyárnak még kerítése sem volt, csak a fatornyú órbódék elhelyezéséből lehetett következtetni, hogy az épülő gyár körülbelül meddig fog terjedni. A munkások részére épült 7 darab három emeletes ház közül 4 darabot a mi részünkre utaltak ki. Az épületekben a konyhák és a szobák között válaszfalak nem voltak elkészítve, s így sokkal több személyt lehetett elhelyezni.

Megkezdődött az új tábori életünk. Fejetlenségben itt sem volt hiány. A táborban nagyon meglátszott, hogy a szervezéshez egyáltalán nem értettek. A munkahelyről délben bementünk a táborba ebédelni. Egy óra ebédidő volt. A konyhán munkacsoportonként volt az ételosztás. Esőben, hóban, nagy hidegben kint kellett ácsorogni. Amikor az utolsó megkapta, már alig volt ideje az elfogyasztására. Mikor este kilenc órakor az emeleti csengő felhangzott, a szobákban sorakozó volt. Az őrseg tagjai jöttek létszámolvasásra. Kényükre-kedvükre basáskodtak. A lábbeliket megvizsgálták, hogy tiszták-e, de egyiknek sem jutott eszébe, hogy vajon mivel történjen a tisztítás, amikor semmit nem adtak. Nagy volt a dohányínség. Kecskeméten egy darabig adtak napi 10 darab

cigaretta, de egy szép napon beszüntették. Mindenki csak a végzett munka után irathatott dohányt, élelmet. Kaptunk kereseti elszámolást is. Ha valaki például havi 800 forintot keresett, az elszámolás így nézett ki: napi 15 forint a táboré az élelmezésre, a kereset 20%-a mosatásra, szappanra, gyógyszerre stb. (800-450-160=190). A fennmaradt összeg az illető javára lett írva. A kereseti elszámolásban a fizetett ünnepre járó összeg is ki lett mutatva, másik helyen pedig le lett írva, valószínű az órség számára. Tehát beírták és kihúzták.

1951 novemberének vagy decemberének egyik délelőttjén az egész tábor személyzetét felsorakoztatták. Velünk szemben álltak 17-18-an egy sorban. Gyalázat vagy dicséret kihirdetésére voltunk elkészülve. Egyszer csak olvassák ám a tábori parancsot. Ennek értelmében az előttünk felsorakozottak valamennyien kiváló dolgozók. A demokrácia a jól dolgozókat megbecsüli, ezért – valamennyinek a neve fel lett olvasva – jutalmul haza lesznek engedve. Ez a gondoskodás hasson át minden internált dolgozót. A szorgalmas dolgozó számíthat a demokrácia gondoskodására, a jutalom nem fog elmaradni. Az elbocsátottak között volt Cséplő táborparancsnok, a beszervezett csendőr főtörzs-őrmester. Egy tiszt is volt köztük. Oszolj után megkezdődött a tereferé. Az elbocsátottak valamennyien bonckés alá lettek véve és kiderült, hogy azok között jó munkás egyetlen egy sem volt, mind egytől egyig be voltak szervezve. Irigyeltük az elbocsátottak helyzetét, de azt is tudtuk, hogy a felolvasott regény is csak mézesmadzag volt.

Cséplő József táborfelelős állása megüresedett. Nem volt rossz ember és főleg az utódja magatartásából tudtuk meg, hogy ki is volt Cséplő. Utóda Monori József⁴³ volt közlekedési csendőr őrmester lett. Mi, akik Voronyezsben voltunk, kevésbé ismertük, mert Kijevben volt, de Kazincbarcikán a híre hamarosan elterjedt. Előbbre a kavicsbányánál volt munkavezető. Egy egri volt honvéd zászlós is meghalt a keze alatt, jóllehet ebben Monori nem volt hibás, hiszen 30-40 emberre nem vigyázhatott. Ha az internáltak szűk körű vezérkarának tagjai összedugták a fejüket és valamelyik társuknak kellemetlen napokat akartak szerezni, azt csakis a Monorihoz tették a kavicsbányába. Monorinak valamennyi érzéke volt a szervezéshez is. Az ő javaslatára megszűnt a szabadban, a konyha előtt az étkezés kiosztása. Minden épületben az emeletek lépcsőházai-ban lett az ételosztás. Ezzel a cselekedetével nekünk internáltaknak igen nagy könnyebbséget hozott. Monori uralomra jutása előtt ez senkinek nem jutott az

⁴³ Monori József közlekedési csendőr őrmester életrajza feltáratlan.

eszébe. Ez a hivatal nagyon kedvére való volt. Társai szerint még Kijevben mondotta egy alkalommal, hogy a hasáért gyilkolni is tudna. Célját elérte, mert most dupla adag ételt kapott. A társaival vajmi keveset érintkezett, inkább az őrség tagjaival való barátkozást erőltette. Egy alkalommal reggel munkára sorakoztunk, s Monori „Vigyázz!”-t vezényelt. Az őrség parancsnokának így kellett létszámot jelentenie. A jobb szárnyon hátul egy volt rendőr százados beszélgetett, vagy csak morgott valamit. Monori odament hozzá és nagy hangon, hogy az őrség tagjai is jól hallhassák, rárivallt a századosra:

— Bezzeg annakidején megkövetelte a rendet és most maga nem tartja be. Piszkos, mocskos! — Ekkor megindult visszafelé pár lépést, megvetőleg visszaneézett rá és folytatta:

— Csirkefogó, gazember.

Monori a tiszteket ki nem állhatta, még a volt csendőr társaival sem ereszkedett össze. Fogolytársaival úgy érintkezett — különösen, amikor az őrség tagjai is hallották — mintha nem is Magyarországon a csendőrségnél, hanem valahol a francia idegenlégióban szolgált volna.

1951-től 1952 májusáig elég gyenge étkezést kaptunk. Mindenképpen kísérleteztek velünk. Reggel kaptuk a reggelit és a vacsorát, délben kint teát, este az ebédet. Ez az intézkedés csak téli időben volt, hogy a rövid nappali időszakban ne kelljen sok időt étkezéssel eltölteni. Egy ízben, szombaton délelőtt mi csatornázók bementünk a táborba. Átküldték bennünket az őrség épületébe takarítást végezni. Lementünk a pincébe, s ott láttunk egy rakás ételmaradékot. Egy szentesi, vagy csongrádi volt csendőr százados marékkal ette a hideg csótésztát. Közülünk valaki szóvá tette, hogy miért eszi azt meg? A százados azt válaszolta, hogy én haza akarok menni!

1952 májusában a létszám megnövekedett. Tiszalökről 200 volt SS sváb⁴⁴ érkezett. Ugyanebben az időben a napi kenyéradag 80 dekára lett felemelve. Talán az is befolyásolhatta a vezetőséget ebben, hogy a Tiszalökről visszaérkezett SS-ek sokkal jobban néztek ki, mint mi.

Reménytelenség lett úrrá rajtunk. A hozzátartozókkal semmiféle összeköttetés nem létezhetett. Akit megfogtak azon, hogy polgári munkással levelet vitetett ki, annak sok baja származott ebből. Két-három heti fogda biztosan kijárt,

⁴⁴ A magyarországi német nemzetiségűeket a magyar és német kormány titkos egyezményei alapján 1944-ig önkéntesen, 1944-ben kényszerosorozással a német SS alakulataiba sorozták be, ezzel automatikusan német állampolgárrá váltak, aminek következtében a háború után jóval keményebben bántak velük, mint a magyar honvédekkel.

a polgári munkást pedig kizárták a gyárból. Az őrség tagjai — bizonyára felsőbb nyomásra — mindenféle apró-cseprő ügy miatt felírták a foglyok egyéni számát (az enyém 563-as volt) és beadták a parancsnokságra. Valósággal munkaversenyt tartottak, hogy ki tud minél több foglyot felírni. Szombat délután sorakozó volt, felolvasták a fenyítéseket. 20–25 egyént olvastak fel 5–10–15–20 napi fogdára ítélve. Már szinte irtóztunk a szombattól, hogy vajon felolvasnak-e, vagy sem? Ha nem olvastak fel, akkor reménykedhettünk, hogy talán egy hétig nyugton lehetünk. Az is előfordult, hogy fel sem írták és mégis 5 napi éjjeli fogdára felolvasták. Az illető római katolikus tábori lelkész volt, a Turóci János csoportjában dolgozott az igazgatósági épületnél. A lelkész jelenlétemben Túrócinak a szemére vetette, hogy neki személyesen semmit sem szólt, a parancsnokságon mégis bejelentette, hogy nem dolgozik. Turóci tagadta, megesküdött rá, hogy ő a lelkész ellen senkinek nem tett feljelentést.

A parancsnokszághoz tartozó tisztek közül legveszedelmesebb volt egy fekete hadnagy (a nevét nem tudom), [aki] örökösen szaglászott. A hadnagy a polgári életben suszter volt. Egyik társunk, egy Ádám Jenő nevű csendőr fő-törzsőrmester a hadnagyot egy felvidéki faluban, a cipésműhelyében ismerte meg. Az őrség tagjai közül egy tizedes volt a legrendesebb. Soha senkit fel nem jelentett, nem is ment feljebb a ranglétrán. A foglyok elnevezték „őrangyal”-nak. A fekete hadnagy mellett volt még egy másik hadnagy is, ezt „kövér hadnagy”-nak hívtuk. Úgy hírlett, hogy kirúgott csendőr volt. Ő sem volt rossz ember.

A dupláért, a kegyekért és a dicséretért folyt a maratoni verseny. Az őr ölte a foglyot, ugyanezt tette az a fogoly is, akinek a helyzet hatalmat adott. Ha a táborban, vagy a munkahelyen a fogoly az őr, az őrség és a parancsnoksági személyek előtt a sapkáját nem vette le, felírták és kész volt a szombati felolvasás. Egy alkalommal a kövér hadnaggyal találkoztam, hideg idő volt és nyúltam a sapkához, de ő azt mondta:

— Ne vegye le a sapkát, hideg idő van.

Nagyot fordult a világ kereke. Ha a mellettünk lévő 19–20 éves őr azelőtt, mint levante tisztelgett, mondjuk egy ezredesnek, az a tiszteletadást köteles volt elfogadni. Ugyanakkor most az ezredes köteles volt a levante őr előtt a sapkáját levéve köszönni. Még a háború alatt el lehetett volna hinni, hogy a nap nyugaton fog felkelni, de hogy máról holnapra ekkora változás legyen, nem hittük volna. Egy alkalommal az egyik őrnagynak, aki Pécssett volt had-apródiskolán tanár, az egyik fogoly csoportvezető — lehet, hogy Gröger, de nem

biztos — azt az utasítást adta, hogy egy bizonyos helyen addig ásson, míg egy csövet nem talál. Ásott szegény őrnagy annyira, hogy már a feje búbjá sem látszott ki, pedig elég jó szál ember volt. Búslakodott eleget, de a cső sehogy sem akart mutatkozni. Egyszer csak arra ment egy szellemi munkás tisztára, s kérdezte, hogy mit művel itt? Az őrnagy elmondta, hogy kitől milyen utasítást kapott. A szellemi munkás az irodában a rajzot átvizsgálta és megállapította, hogy ott soha ásás még nem volt és semmiféle cső nincs ott elhelyezve. Kiderült, hogy az egész munka az őrnagy elleni személyes bosszúból lett végeztetve.

Az egyik reggelen az őr csupa kedvtelésből az egyik öreg törzstisztnak kijelölt nagyobb távolságra egy tárgyat és megparancsolta, hogy fusson odáig és vissza. Szegény öreg futott, ahogy bírt! Akik nem tudták, azt hitték, hogy talán nyulat kerget, avagy talán neki akar futni a drótnak. Ez ellen egy volt huszárszázados munkavezető szólalt fel egy értekezleten, hogy az internáltak munkaidő alatt futtatásra vannak felhasználva, ez helytelen. Ez a százados bátran fel mert szólalni, nem félt az őr bosszújától. Természetesen ez be is lett szüntetve. A tábor tisztjei nem tudtak a futtatásról.

Egyik alkalommal Görög Árpád⁴⁵ volt honvéd ezredestől az egyik őr kérdezte, hogy mi volt azelőtt? Görög ezredes, aki akkor már jól túl volt a 60 éven, azt válaszolta:

— Honvéd ezredes voltam! — Az őrnek nem tetszett, hogy ilyen kereken felelt, műfelháborodást csinált és megint kérdezte, egyben utasította is, hogy mit válaszoljon:

— Csirkefogó volt, mi volt maga? — De az ezredes továbbra is azt válaszolta, hogy honvéd ezredes volt. Az őr mérgesen ránézett az ezredesre és ott hagyta.

Szerencsém volt, mert sem az Unióban, sem itthon az internáló táborban fenýtve nem voltam. Egy alkalommal rettenetesen környékezett a veszélye. 1953 kora tavaszán az egyik épületben a földszinten kavicsot rostálgattam, úgy küldtem fel liften az anyagot. Éppen szünetem volt, mivel a kőművesek nem kértek kavicsot. Volt nálam ennivaló — ekkor már jobban került — és nyugodtan eszegettem. Mellettem dolgozott két polgári egyén, kovácsok voltak. Teljesen váratlanul, az épület hátsó felén bejött a Fekete hadnagy, s oda intett magához.

⁴⁵ Görög Árpád honvéd ezredes életrajza feltáratlan.

— Maga a munkaidő alatt eszik, délben nincs elég idő? — Nem mondhatam, hogy nem eszem, mert még akkor is volt a számban.

— Majd adok én magának, nem dolgozik és a civil kovácsokkal társalog.

A kovácsokkal nem beszélgettem, de nem szóltam rá semmit, mert ha a hadnagy állítását nem fogadom el, akkor szombaton már olvassák a nevemet. Mivel az őrrrel szemben renitenskedő magatartást tanúsított, 10 nap éjjeli fogdát kap. Ekkor odajött a Kövér hadnagy és az én hadnagyom meghagyta, hogy estére jelentkeznek a Kövér hadnagnyal, aki mindjárt megkérdezte, hogy melyik épületbe[n] lakok. Teljesen le voltam törve. Most már biztosan nem kerülök el a fogdát. Ekkor a III-as épületben laktam és itt volt a Kövér hadnagy irodája is. Munka végeztével az első utam a borbélyhoz vezetett. Megborotváltak és a kis bajuszomat is levágattam. Szerencsére a jelentkezéskor 12–13 egyént kérdezett ki a Kövér hadnagy és jól eltelt az idő, mert utána elszámolásra csengettek.

Amikor az épületben lakó beszervezett egyént ki akarták kérdezni, akkor mindig 10–12 egyént idéztek oda, hogy ne lehessen megtudni, hogy ki a besúgó. Az egyiktől azt kérdezték, hogy mi a panasz, a másiktól meg, hogy mikor akar hazamenni? A valóságos besúgó az tovább volt bent. A folyosóügyeletes egy rendőr százados volt. Pesten a lovasoknál szolgált. Váli születésű, az édesatyja is rendőr volt. Ez a százados az épületfelelőssel annyira értekezett, hogy lemaradtam a kihallgatásról. Megmenekültem! Másnap reggel a Fekete hadnagy bejött a szobánkba és a szobafelelősnek — valamilyen Gyuri volt — meghagyta, hirdesse ki, hogy munkaidő alatt senki ne étkezzék. Nagyon vert a szívem, úgy fordultam mindig, hogy a hadnagy ne láthasson, mert ha felismer, végem van. Másnap rengetegen kérdezték, hogy hová tettem a bajuszomat, de én csak azt válaszoltam, hogy pár nap múlva megmondom. Egy másik társam megjárta, nem jelentkezett kihallgatásra, felismerték, s 10 napi fogdát kapott.

Ha beszervezett egyéneket kellett a másik épületbe áthelyezni, akkor 50–60 főt olvastak ki, hogy ne lehessen megtudni melyik a „B” egyén. így került az I-es épületből a II-es épületbe dr. vitéz N. N. csendőr alezredes⁴⁶, aki költő is volt egy személyben. Újév lévén, verset írt az épületfelelős Grögerről. A vers nem jó színben tüntette fel Grögért, az alezredes 10 napi fogdát kapott. Már nem lehetett írni Horthyról, hogy milyen délcegen üli meg az almásderes csődört, de hát valamiről mégiscsak írni kellett. Erről az alezredesről a csendőrök

⁴⁶ Dr. vitéz N. N. csendőr alezredes, költő életrajza azonosíthatatlan.

között érdekes suttogó propaganda keringett. Elment az Örsre szemlére, megvizsgálta a takarékkönyveket, s akinek szépen volt pénze, azt szemle után valamilyen címen beidézte magához. Előadta, hogy neki némi pénzre volna szüksége. Hát persze, hogy a csendőr szívesen felajánlotta volna minden pénzét! A jutalom nem maradt el. A csendőrt, ha őrmester vagy törzsőrmester volt, besegítette az őrsparancsnok-képzőbe. Születtek is olyan torz, vizsgázott törzsőrmesterek, hogy semmire sem tudták használni őket. Egyik közülük Háromszék vármegyében szolgált. Az alezredes saját maga mesélte el, hogy milyen magas állású vendégek szoktak nála megfordulni. Nagy volt a vendégeskedés, azt pedig valamennyien tudjuk, hogy ez kiadással jár. Ha a fizetés nem futja, hát valahonnan szerezni kell a rávalót.

1952 nyarán egy vasárnap délelőtt sorakozó volt. Egy alacsony őrnagy (úgy mondták, hogy talán tanító volt, de a mundér sehogyan sem akart megállni rajta, nem igazi katona típus, úgy szemben nem is rossz ember) táborparancsnok nagy beszédet tartott. Sokáig beszélt, valamilyen iskolája lehetett, mert összefüggésszerűen szónokolt. Ha jól emlékszem, a beszéd végén azt fejtette ki, hogy milyen rosszul jár az, aki a népek rendszerét, a demokráciát támadja. Befejezésül idézett egy régi közmondást: Aki másra kardot ránt, kard által hal meg.⁴⁷

1952. szeptember hónap elején nagy sürgés-forgás keletkezett. Suttogták, hogy kihallgatások lesznek. Mi lesz még velünk? Az elromlott idegrendszerünk még rosszabbá vált. A II-es épület előtti háromemeletest – amelyben polgári személyek laktak – kilakoltatták és az egészet irodává alakították át. Egyenruhás és polgári ruhás férfiak írógépes nőkkal megszállták az épületet. Jól nézünk ki, a fogság nyolcadik esztendejében a hozzátartozóknak még csak tudni sem szabad rólunk, s ráadásul még újabb kihallgatások, még éppen ez hiányzott!

Egyik reggel 70–80 főt abc sorrendben kiolvastak, átköltöztettek egy kiürített épületbe és utána át kellett nekik menni a dróton kívüli házba. Másnap ugyanez ismétlődött. A kihallgatott egyének a munkahelyen külön elkerített részen dolgoztak, a még ki nem hallgatott egyénekkel sem a táborban, sem a munkahelyen nem érintkezhetek. A feje tetején állt minden. Az építkezésnél az óriási visszaesés nem számított, a fontos az volt, hogy mindenki feleljen a múltért. Még a legfiatalabb SS sváb internált múltja is jegyzőkönyvbe lett foglalva. A parancs az parancs!

Én hétfői napon kerültem kihallgatásra, aznap nem kellett dolgoznom. A

⁴⁷ Jézus elfogatásakor elhangzott szavai: „Tedd vissza hüvelyébe kardodat! Aki kardot ragad, az kard által vész el.” Mt 26,52

pincében vártuk a hívó szót és utána úgy este 9 óráig ismét a pincébe[n] kellett várakozni. Csak együtt lehetett a szállásra elmenni. Egy fiatal alhadnagyhoz kerültem. Az írásáról láttam, hogy nemrég eshetett át valamilyen gyorstalpaló tanfolyamon. Nem volt rosszindulatú ember. A kihallgatáson többször elaludt, de nyugodtan voltam, mert leültetett. Természetesen a kérdésre nem siettem a válasszal, előbb jól megrágtam. Úgy 2 óra hosszat voltam ott, azután a pincébe mentem. Menetközben többeket láttam arccal a falhoz állítva. Ezek azért voltak ott, hogy gondolkodjanak. Jó két hét alatt az egész táborot kihallgatták. Ezután következett – akiknél szükséges volt – a második, sőt a harmadik kihallgatás. Volt köztük egy százados főnök, a jegyzőkönyveket ő vizsgálta át, ha hiányosságot észlelt, pótkihallgatást rendelt el. Így kerültem én újból az alhadnagymhoz. Vert a szívem, mi lesz most? Rögtön nekem esett:

– Mit beszélt maga itt össze-vissza mindent, betegszabadságon volt és a zsidók összeszedéséről semmit sem tudott?

Vigyázzba kellett állnom, elfelejtett pihenjt adni. Kezdett melegem lenni, no, most légy okos, Domonkos! Azt nem mertem mondani, hogy az első kihallgatásomkor az alhadnagy többször elaludt és ő keverte össze az anyagot, mert ezzel csak megdühösítem, hatóság embere pedig nem tévedhet. Azt válaszoltam, hogy nem jó a hallásom (ami igaz is) és nem jól értettem meg a feltett kérdést. Kissé lecsillapodva mondta, hogy vén süket csirkefogó. Hát, gondoltam, hogyha ennyivel megúszom, akkor még nem lesz okom panaszkodni, mert ennél cifrább esetről is hallottam.

Megvoltak a pótkihallgatások is és utána következett az aláírás. Egyik este kerültem utoljára az alhadnagymhoz. Felolvasta a jegyzőkönyvet és aláírtam. Veszedelmes kitételek nem szerepeltek benne, vádemelésre adat nem volt. Egyeseknek a jegyzőkönyvet nem olvasták fel, csak ráparancsoltak, hogy írja alá. Másokkal gorombáskodtak, bántalmazták őket. Simon László (a fekete, mert ketten voltak) csendőr századost⁴⁸ is alaposan helyben hagyták. Azóta már nincs az élők sorában, nem a táborban, otthon halt meg. A kihallgatásoknak vége lett, mindenki visszaköltözött a régi szállására és ment tovább az élet.

1953 tavaszán már elviselhetőbb volt a tábori élet. Az étkezés is több volt, kenyeret annyit vételezhettünk, amennyit akartunk. Vasárnap egy hatalmas kiflit kaptunk, amit a táborban sütöttek. A raktározás is jobban ment. Egyik-másik ágyrésznél 7–8 csomag cigaretta is volt. Bátran ott lehetett hagyni, mert

⁴⁸ Simon László csendőr százados életrajza feltáratlan.

senki nem bántotta. Ekkor tanultam meg, hogy a közbiztonság legfőbb alapja az életnívó emelkedése.

1952 tavaszán még inség volt. Egy századost 10 napi fogdára ítélték, mert a szomszédjának 10 darab cigarettáját ellopta. Nekem is egy őrnagy elvitte egy csomag dohányomat. Betegállományban volt, nagy dohányos lévén, mivel dohányja nem volt, így ott szerzett, ahol tudott. Ebből én nem csináltam háborúságot.

Még 1952 tavaszán a táborból elvitték néhai Imrédy Béla János nevű fiát⁴⁹ és Balogh Béla⁵⁰ volt táborigazgató, aki valahol Sárospatak környékén szolgált. A lelkész nagyon derék ember volt. Amint később hallottam Imrédy Jánost szabadon engedték, csak nevet kellett változtatnia. A Szabó nevet vette fel. 1956-ban Hollandiába távozott. Balogh Béla pedig valamelyik letartóztatási intézetben megzavarodott.

Sztálin halála után, Nagy Imre felléptével még jobban javult a helyzet. Az internáltak felajánlásából még hangszereket is vásároltak, belekerült[ek] úgy 6000 forintba. Megalakult a zenekar és volt valamelyes kulturális élet. Szóval emberségesebb életet éltünk, már az örök sem voltak olyan vadak. Sokkal kevesebb foglyot olvastak ki fogdára, mint egy évvel ezelőtt. Egy nyomozócsoport is érkezett, akik az általános kihallgatás alkalmával súlyosabbaknak

⁴⁹ Vitéz ómoraviczai IMRÉDY BÉLA KORNÉL KÁLMÁN (Budapest, 1891. december 29. – Budapest, 1946. február 28.) gazdasági szakember, politikus, pénzügyminiszter, miniszterelnök. A II. világháború után népbíróság elé állították és kivégezték. Dr. Nelky József (1846–1907) soproni ügyvéd és Nérey Matild Irén (1892–1980) nevű lányát vette feleségül, akitől három gyermeke született: Tamás (1918), János (1920) és Andrea (1928).

⁵⁰ Kényszermunkatáborát megjárta Balogh Béla nevű református táborigazgató a tiszáninneni egyházkerületből nem ismerünk. Valójában DR. BALOGH ISTVÁN (1917–2002) katolikus plébánosról van szó, aki Sárospatakon született, a sátozályi helyi piarista gimnáziumban érettségizett és a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem teológiai fakultásán szerzett lelkészi oklevelet, majd egyháztörténelemből doktori fokozatot. 1941. november 1-jén Budapesten szentelték pappá. Szerencsen, majd Sározályi helyen volt hitoktató, 1944-ben önkéntesen táborigazgató lett, 1945-ben szovjet fogságba esett, ahonnan 1951-ben, az utolsók között szabadult. (Őt is a voronyezsi táborból hozták haza.) A Keleti Pályaudvaron az ÁVH vette át és a kazincbarcikai kényszermunkatáborba szállította. 1952-ben a Mosonyi utcai börtönbe került, ahol 10 hónapon át, mint a „Vatikán kémjét” válogatott kínzásokkal kényszerítették vallomásra. 1953-ban testileg-lelkileg legyengülve szabadult, kényszerképzetei miatt a Nyíró Klinikára vitték, ahol elektro- és inzulinokkal kezelték. Fegyógyulása után az Egri Főegyházmegyében különböző helyeken plébánosként szolgált, legutoljára Göncön. Papi hivatását minden körülmények között, minden tiltás ellenére gyakorolta, szabadulása után is rendőri megfigyelés alatt állt. Életét unokahúga kutatta és dolgozta fel. 1948. június 19-én Budapestről szüleinek továbbított táborigazgató levelezőlap szerint szülei Sárospatakon a Lónyay u. 6. szám alatt laktak. Vö. PREVOZNÉ BALOGH – ROSTÁS 2011. A vele kapcsolatos kutatásokról: POLGÁR 2022. Azonosításához *Kránitz Zsolt* kollégám nyújtott segítséget, köszönet érte!

találtakat újból kikérdezték. A fogdában volt vagy 12–13 személy, akik még a nagy kihallgatások után kerültek oda és csaknem egy évig a pincei fogda levegőjét szívták. A szabadban soha nem sétálhattak. Köztük volt Görgey Gábor⁵¹, Salkaház István⁵², Rajnai István⁵³, Egervári N.⁵⁴ stb. Még volt köztük egy utász százados is, a nevét már nem tudom, akinek csak az volt a bűne, hogy SS volt és kijelentette, hogy szabaduláskor Nyugat-Németországba akar menni. Ebből nem engedett.

A böjti szelek rohamosan hozták a szabadulás idejét. Már július hónapban kiolvastak úgy 35–40 főt, akik külön a II-es épületbe lettek elhelyezve. Nem lehetett beszélni velük. Naponta 2–3 fő szabadult közülük. Az utolsó két hét elmúltával mondott búcsút a tábornak. Irigyeltük őket! Egyszer ismét mozgolódás támadt, úgy augusztus eleje volt. Nappal a munkahelyről hozták be az embereket és vitték őket a II-es épületbe. Akkor ott nem voltak hazamenők. Ezekkel aztán tényleg nem lehetett még jelek útján sem érintkezni. Köztük volt Mészely Géza, Kögler Jenő⁵⁵ honvéd ezredes, aki saját beismerése szerint felsőbb parancsra 15 ezer leventét mentett ki Nyugatra. Ott volt még az a bizonyos költő alezredes is. Éjjel berobogott 4 ponyvás teherautó és az előző napon összeszedett 60–70 főt autókkal elszállították. Hozzájuk csapták a fogdában lévő egyéneket is, talán csak egy rendőr maradt vissza, de azt is kiengedték. A fogdában volt személyek elmaradt holmijait keresték, rohantak fel az emeletekre, meg vissza. Izgalmas órák voltak, nem tudtuk, hogy kiért jönnek, hátha még újabbakra is szükség van. Annak a bizonyos utász századosnak a logarléce után háromszor is felrohantak az emeletre. Amikor az autók elrobogtak, még órákig nem jött álom a szemünkre. Úgy hírlett annak idején, hogy ezek a szegény

⁵¹ GÖRGEY GÁBOR, születési nevén GÖRGEY ARTHUR (Budapest, 1929. november 22. – Solyvár, 2022. április 11.) Kossuth-díjas író, költő, műfordító, dramaturg, rendező. 2002–2003 között a nemzeti kulturális örökség minisztere. Görgey György és Péchy Zsófia házasságából született. 1948-ban felvették a Pázmány Péter Tudományegyetem német–angol szakára, de származása miatt 1949-ben tanulmányait félbe kellett szakítania. 1951-ben kitelepítették, csak 1954-ben térhetett vissza a fővárosba. Kitelepítési élményeit *Galopp a Vérmezőn* c. drámájában (1987) dolgozta fel.

⁵² Salkaház István internált életrajza nem ismert.

⁵³ Rajnai István életrajza nem ismert.

⁵⁴ Egervári N. életrajza nem ismert.

⁵⁵ KÖGLER JENŐ (1891. december 21.–?) honvéd ezredes, 1940-ben részt vett Észak-Erdély visszafoglalásában, majd alakulatával Kiskunhalasra tért vissza. 1941. július 1-től 8-ig az 1. hegyidandár harccsoportjának parancsnoka a Szovjetunió elleni hadjáratban. A II. világháború háború alatt szovjet fogságba esett, de néhány év múlva szerencsésen hazatért. – Négy új név került fel a Hősök szobrára. = Kiskunhalas Helyi Értesítője 40 (1940) 83. sz. (október 15.) 3., Magyar Hadifogyó Híradó 2 (1946) 37. sz. (szeptember 14.), ANDAHÁZI 2004. 205–247.

honfitársaink bíróság elé lettek állítva, s akinek az amnesztia rendelet értelmében a büntetése a 2 évet nem haladja meg, azt azonnal szabadon engedik. Ez ideig ilyenrel még egygel sem találkoztam. Rövid idő elteltével a Németországban honosságot nyert SS sváb internáltakat is elszállították. Hogy ezek mikor értek haza, már nem tudom.

Az elbocsátások előtti napokban két alezredes is elhalt a gyengélkedők szobájában, nem érték meg a szabadulást.⁵⁶ Az egyik Vukovári Kálmán⁵⁷ volt, a kassai csendőrkerület gazdasági hivatalának vezetője. Vukovári alezredest még 1927-ben Székesfehérváron ismertem meg. Később 1929-ben Szombathelyen találkoztam vele. Még Voronyezsben mesélte, hogy az 1946-ban Észtországban meghalt Bajor Kálmán⁵⁸ csendőr alezredes – akit én még Mórról ismertem – holt tetemét három társával együtt vitték ki a temetőbe, sőt még lelkész is volt velük. Bajor alezredes halála előtt a nála lévő bőröndöt kézi szerekkel együtt órá bízta, hogy majd adja át a feleségének. Vukovári pedig a nála lévő holmit, valamint a Bajor Kálmánét is a halála előtt, egy fiatal számvevő hadnagyra bízta, hogy juttassa el azokat az illetékes helyekre. A hadnagy nevét nem tudom, de a létszám rohamos csökkenésekor már ő is vállalt borotválást. A másik

⁵⁶ A kazincbarcikai internálótáborban meghaltak egy részét a már bezárt nagybarcai bánya szellőzőaknájába dobták. Vö. PÁL 2010. 72.

⁵⁷ Vukovári Kálmán csendőr alezredes 1952. évi nyári halálának körülményeit egyik fogolytárs leírásából ismerjük: „Vukovári Kálmán csö. gazd. alezredes már régi fogolytársunk volt. Kb. 58 éves lehetett, amikor Barcikán együtt bontottuk a hegyet. Rettenes nyári hőség volt. Nagyon nehéz volt kibírni. Öltözetünk egy rövidszárú csizma, egy barna glottgatya és egy ing, ami bizony nem nyújtott nagy védelmet az égető nappal szemben. Vukováriknak hófehér bőre nem bírta, elbujni nem lehetett, így napokon belül vörös volt az egész teste, és ekkor ezt észrevéve, az egyik „felügyelő úrnak” nagyszerű játék jutott eszébe. Magához szólította és bevitte a már elkészült igazgatósági élet [= épület] zuhanyozójába és ráengedte a forró vizet. Vukovári jajgatott, könyörgött, de a felügyelő úrnak éppen ez tetszett, és addig engedte a vizet, amíg Vukovári össze nem esett. Bevitték a tábor kórházába, de már nem tudtak segíteni rajta és Vukovári Kálmán reggel halott volt. S igaz lett az ávós szöveg: „mi itt azt csináljuk, ami nekünk tetszik, magukkal nekünk nem kell elszámolni”. Ilyenért nem kellett Recskre menni, ilyent Barcikán is meg lehetett csinálni. Hogy hol ásták el, nem sikerült kideríteni.” Forrás: <http://www.csendor.com/konyvtar/bio-grafia/perjesi/Gazdaszati%20tisztok%20Lenkey-Zongor.pdf> [Letöltés: 2024. szeptember 28.] Az alezredest felesége és Olga lánya várta haza, mindhiába.

⁵⁸ 1946-ban Észtországból 2 táborról érkeztek hírek, amelyekben magyar hadifoglyok raboskodtak: Dorpatból és Walkból (a 287. sz. táborból). – Hadifoglyok által hozott üzenetek. = Magyar Hadifogoly Híradó 2 (1946) 38. sz. (szeptember 14.) 7. 1944-ben Bajor Kálmán csendőr alezredes Kecskemét csendőrparancsnoka volt. Az október 15-i nyilas hatalomátvétel után letartóztatott dr. Molnár Erik baloldali politikussal személyesen tárgyalt, hogy legyen tagja a szovjet csapatokat fogadó bizottságnak. Erre a fogadásra azonban nem kerülhetett sor, mert a várost kiürítették és a II. Ukrán Front csapatai súlyos utcai harcok árán foglalták el november 1-én a reggeli órákban. A város október 24-i kiürítést körütekintéssel, „jóakarattal” végeztette el, a fencencs rendház lakóit például nem kötelezte távozásra. WELTHER 1969. 4., SZABÓ 1992. 142.

meghalt alezredes nevét már elfelejtettem. Az egyik pesti csendőrhadosztály parancsnoka volt. Azelőtt hosszú ideig Sopronban élt. Vitéz Nemerey Márton⁵⁹ altábornagy, a csendőrség volt felügyelője vitte fel őt magasabb beosztásba Budapestre. Én nem ismertem a halottat, csak a volt alárendeltjeitől tudom.

Gyorsan követték egymást az események. A munkahelyen is már sokkal lazább volt a fegyelem. Még a legszigorúbb őr is, akit „Falu legényének” neveztek, elbeszélgetett a foglyokkal. Még önmagát is dicsérte, amikor azt mondta, hogy úgy-e én nem is voltam olyan rossz ember? Utolsó munkahelyem kubi-kus lóval kavicsbordás volt. Együtt voltam a kiskunhalasi lovascsendőr iskola parancsnokával, egy alezreddessel. A nevét már elfelejtettem.

Augusztus hó elején egyik délben Monorit és még hat személyt hivatták az irodába. Nem telt bele két óra sem, már mind a heten csomagjaikkal együtt elhagyták a tábort és hazamentek. Köztük volt Lánc László⁶⁰ csendőr százados is. Úgy beszéltek, hogy ezeknek azért nem kellett napokon át a gyűjtőhelyen várakozniuk, mert be voltak szervezve. Hát Lánc László is be lett volna szervezve, sehogy sem fért a fejembe? Persze a foglyokat százásával nem lehetett elengedni, mert az okmányok elkészítése, a kereset lezárása, régi holmik előkeresése a raktárban, alsó- és felsőruházat összeállítása, mind-mind rengeteg sok munkát igényelt. A munkaerő pedig fogyott.

A nagy sürgés-forgás közepette még az egyébről sem feledkezett meg a vezetőség. Hírszerzőkre nemcsak a táborban, hanem kint a szabad életben is szükség van. Ez a gondoskodó előrelátás nemcsak jelenleg, hanem mindig is megvolt és meg is marad. Különösen a fiatal tisztek közül szemeltek ki párat. Mint már leírásom elején említettem, hogy a háború nem más, mint a politika folytatása más eszközökkel.⁶¹ Itt is úgy volt! Akinél a szép szó, ígéret, pénz, jó állás kilátásba helyezése nem használt, nem akarta a jobb életet, annál előkerült az a bizonyos „más eszköz”. Egy kövér rendőr hadnagy, akit a társai „Pufinak”

⁵⁹ Vitéz NEMEREY (GROSS) MÁRTON (Brassó, 1888. október 17. – Debrecen, 1958. január 11.) csendőr altábornagy, 1939. augusztus 1 – 1942. november 15. között a m. kir. csendőrség felügyelője. A Budapesti Népbíróság 1946. december 19-én 5 évi fegyházra, állásának nyugdíjigény nélküli elvesztésére, teljes vagyonekobzásra, politikai jogainak 10 évre történő felfüggesztésére ítélte. A Népbíróságok Országos Tanácsa 1948. december 22-én elzárását 6 évi fegyházra változtatta. 1952. október 28-án szabadult Márianosztráról. Sorsát megadással, hittel tűrte, mondván: „Aki mellett az igazság, az várhat...”, és a szeretet győzni fog!” Az idézet: SZAKÁLY 2022.

⁶⁰ Lánc László csendőr százados életrajza nem ismert.

⁶¹ CARL VON CLAUSEWITZ (Burg, 1780. július 1. – Breslau, 1831. november 16.) német hadtörténész, katonai teoretikus mondása *A háborúról* c. halála után megjelent munkájából (Vom Kriege. Berlin, 1832.).

becéztek, el is mondta, hogy kénytelen voltam aláírni, mert nem volt más választásom. Egy másik zászlós vagy hadnagy nagyon megkötötte magát, nála a „más eszköznek” nem volt eredménye, de következménye igen. Előbb a fogdába, onnan pedig lágyékfájdalmakkal a gyengélkedők szobájába került és még akkor is ott volt, amikor én szeptember 4-én a tábort elhagytam.

Már kezdtem türelmetlen lenni. A hazamenők neveit elég szaporán olvasták, de az enyémet csak nem. Augusztus vége felé, amikor már csak 250-en voltunk, egyszer csak olvassák az én nevemet is. Ismét sebesebben zakatolt a szívem, de ez már másféle zakatolás volt. Hogy mit éreztem, el lehet képzelni! Nyolc és fél esztendeig ettem a fogság kenyerét, kilenc esztendeig távol voltam a családtól. Ha saját gyermekem mellettem megy el, meg sem ismerem. Vannak még ilyenkor a nagy öröm mellett sötét sejtelmek is. Vajon milyen családi életre fogok hazamenni? Körülbelül 35-en voltunk a gyűjtőben az I-es épületben. Megborotválkozva, tiszta ruhával ellátva, az ötödik vagy a hatodik napon valamennyien a tábor irodájába mentünk. Ott megtörtént az utolsó motozás – kincstári holmit hazavinni nem szabad –, de ez a motozás nem ment szigorúan, tapintatosan történt az egész. Kifizettek bennünket. Kaptam 1470 forintot. Volt, aki többet, volt, aki kevesebbet kapott. Ezután Fekete hadnagy rövid búcsúbeszédet tartott. Figyelmeztetett bennünket, hogy aki otthon a fennálló törvényes rendelkezéseknek eleget tesz, annak a haja szála sem fog meggörbülni soha.

Kimentünk az országútra, ott várt egy autóbusz bennünket és felszálltunk rá. Egyenesen Miskolcra, a vasútállomásra mentünk. Velünk jött a Fekete hadnagy is. Útközben jól megnéztem (remélem utoljára) az épülő kazincbarcikai Nitrogén Műtrágyagyárat. A két hatalmas kúpalakú beton hűtőtornyot addig néztem, amíg egész picikének láttam és végül elmosódtak a szemeim előtt. Az állomáson velünk volt állandóan a Fekete hadnagy és szívélyesen elbeszélgetett velünk. A vonatba történt beszállásunkkor pedig mindannyiunktól elbúcsúzott.

Nyolc és fél év eltelte után először utaztam személyvonaton, mint szabad ember. Magamba szálltam, elgondolkoztam, és úgy határoztam, hogy az elmúltakért senkire nem haragszok, senki ellen bosszút nem forralok. Így hozta a sors, így kellett ennek történni.

Szabadulásom után hat és fél év múlva, amikor ezen utolsó szavakat írom, eszembe jut Fekete hadnagy búcsúzkodáskor mondott intelme. Be is tartottam és ez ideig senki részéről semmiféle bántódásom nem esett.

Szentgál, 1960. február 10.

15.)
megtelepedni. Ember terve, Isten vége.
Mindketten hittel és reménnyel eltelve, de
mindig Istenben vetett bizodalommal tekintenek
a jövő felé. A cél, mint minden családban kell
lenni, tisztességes heralapítás és a jelenlegi, va-
lamint a meg^{esetleg} örökösök gyökereinek tisztességes
felnevelése.
Somoródszentmárton, 1943. március 15.
némes Kárika Kálmán
Kárika Erzsike tisztelgette.
II oszt. tan. Kárika Kálmán
szül. Major Vilma
Artyúd $4\frac{1}{2}$ éves, még
nem tud írni.

Karika Kálmán családtörténetének utolsó lapja (1943)

ZÁRSZÓ (*Karika Erzsébet*)

Édesapám az intemálótáborból való hazaérkezése után elég nehezen tudott beilleszkedni az itthoni életbe. Már ekkor 56 éves volt. Megpróbált munkahelyet találni, de ez korára és régi csendőrvoltára nézve szinte lehetetlen volt. Fél év után a Várpalotai Mélyfúró Vállalatnál kapott állást, mint segédmunkás. A vállalat keretén belül pár éven át Várpalotán dolgozott, majd onnan eljött és Szentgálról átjárva, egy Úrkút mellett lévő fúrótoronynál tevékenykedett. Így telt el 11 év és nyugdíjba vonulhatott. Természetesen a nyugdíjába nem számították be a csendőrségnél és a fogságokba eltöltött éveit. Csak a minimális nyugdíjat kapták. Sajnos azt sem élvezhette sokáig, mert 1965-ben gyomorrákban megbetegedett és 1966. április 14-én meghalt.

Amióta 1950 novemberében elindultak Voronyezsből, a hadifogolytáborból, nem volt lehetősége a levélírásra. Az internálótáborból egyáltalán nem kaptunk tőle értesítést, csak egy fogolytársa — akit időközben hazaengedtek — írt hollétéről.

Itthon a fogságban és az intemálótáborban eltöltött időről jóformán soha nem beszélt s mindig elég búskomor volt. Kérdéseinket udvariasan elutasította. Talán a visszaemlékezés nehéz volt számára.

Gyermekeként úgy éreztem, hogy ha kiírja magából a vele megtörtént eseményeket, megváltozik a közérzete. Rábeszélésemre tollat ragadott, s leírta az emlékeit.

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
HK	= Hadtörténelmi Közlemények
VMHT	= Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok
VMMK	= A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDAHÁZI 2004 = ANDAHÁZI Szeghy Viktor: A Kárpát-csoport 1941. évi ukrajnai tevékenysége. = HK 117 (2004) 1. sz. 205-247.
- BANK 2006 = BANK Barbara: A svábok megpróbáltatásai 1845-1953 között. = Háztörténetek. A dunántúli németek kulturális jellemzői. Konferencia Veszprémben 2004. október 14-15. Szerk.: Márkusné Vörös Hajnalka, Mészáros Veronika. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 2006. 309-322.
- BANK-GYARMATI-PALASIK 2012 = BANK Barbara – GYARMATI György – PALASIK Mária: „Állami Titok”. Internáló és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945-1953. L’Harmattan, Budapest, 2012.
- CSAPÓ 1999 = CSAPÓ Csaba: A Magyar Királyi Csendőrség története 1881-1914. Pro Pannónia Kiadó Alapítvány, Pécs, 1999. (Pannónia Könyvek)
- CSÉPLŐ 1991 = CSÉPLŐ József: Beszámoló a Németországba kihelyezett repülőgép átrepülő század működéséről. = Magyar Szárnyak 20 (1991) 20. sz. 223.
- HORVÁTH M. 2003 = HORVÁTH M. Ferenc (összeáll.): „És akkor becsukták az ablakokat”. Emlékek a váci zsidóság életéről és sorsáról. „And then they closed the Windows”. Memories of the life and fate of the Jewry of Vác. Vác, 2003.
- HUDI 2021 = HUDI József (szerk.): Veszprém megyei honismereti tanulmányok XXII. Lektor és a szerkesztő munkatársa: Somfai Balázs. Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Veszprém, 2021.
- ILA-KOVACSICS 1964 = ILA Bálint – KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 1964.
- JÓNA 2017 = JÓNA Imre: Rabtáborok-kényszermunkatáborok a Tatabányai Szénbányászati Trösztnél 1952-1956. = Tanulmányok Tatabánya történetéből I. 59-95. Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, Tatabánya, 2017. 59-95. (Tatabányai Levéltári Kiadványok, 17.)
- KAISER 2002 = KAISER Ferenc: A Magyar Királyi Csendőrség története a két világháború között. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2002. (Pannónia Könyvek)
- KARIKA 2001 = KARIKA Kálmán: Visszaemlékezés Budapest ostromára. = VMHT 20. Veszprém, 2001. 28-36.
- KARIKA 2004 = KARIKA Kálmán: Hadifogságom története (1945-1950). = VMHT 21. Veszprém, 2004.135-152.
- KULLMANN-LAKATOS-ÖTVÖS 2004 = KULLMANN László – LAKATOS Károly – ÖTVÖS Pál: A hazai megújuló energetikai potenciál reális értékeinek közelítő meghatározása a vízenergia hasznosítás területén. = Hidrológiai Közöny 84 (2004) 4. sz. 51-56.
- NÁNAY 1910 = NÁNAY Sándor (közli): A balatonfüredi internátussal egybekapcsolt m. királyi állami polgári fiúiskola 1909-10. tanévi értesítője. Veszprém, 1910.
- NÁNAY 1912 = NÁNAY Sándor (közli): A balatonfüredi internátussal egybekapcsolt magy. kir. állami polgári fiúiskola 1911-1912. tanévi értesítője. Balatonfüred, 1912.
- NÁNAY 1913 = NÁNAY Sándor (közli): A balatonfüredi internátussal egybekapcsolt magy. kir. állami polgári fiúiskola 1912-1913. tanévi értesítője. Balatonfüred, 1913.
- PÁL 2010 = PÁL Zoltán: Internálások Magyarországon (1945-1953). = Kommentár 5 (2010) 2. sz. 61-74.

- PARÁDI 1984 = PARÁDI József: A határszéli csendőrség 1891–1914. Határőrség, Budapest, 1984.
- POLGÁR 2022 = POLGÁR Marcell: Voronyezsből az ÁVH börtönébe. Országút (online folyóirat) 2022. február 25. [Letöltés: 2024. szeptember 30.]
- PREVOZNÉ BALOGH–ROSTÁS 2011 = PREVOZNÉ BALOGH Irén – ROSTÁS Gábor: Számontartva. Dr. Balogh István tábori lelkész élete és megpróbáltatásai a vörös csillag árnyékában. Katolikus Tábori Püspökség, Budapest, 2011.
- PREVOZNÉ BALOGH–ROSTÁS 2018 = PREVOZNÉ BALOGH Irén – ROSTÁS Gábor: Gulág. Számontartva. Szépmíves Könyvek, Budapest, 2018.
- RAINER 2008 = RAINER Pál: „Oroszország földjén írom e sorokat...” Dömös Imre honvéd háborús notesze (1942–1943). = VMMK 25. Szerk.: Tóth G. Péter. Veszprém, 2008. 265–322.
- SZABÓ 1992 = SZABÓ Attila: Helytörténeti részletek a kecskeméti ferences rendház történetéből (1644–1950). Ford., a válogatást végezte és jegyzetekkel ellátta SZABÓ Attila. = Levéltári Füzetek VI. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1992.
- SZAKÁLY 1990 = SZAKÁLY Sándor: A magyar tábori csendőrség. Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1990.
- SZAKÁLY 2000 = SZAKÁLY Sándor: A magyar tábori csendőrség története 1938–1945. Ister Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda, Budapest, 2000.
- SZAKÁLY 2014 = SZAKÁLY Sándor: Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették. Magyar Napló Kiadó, 2014.
- SZAKÁLY 2022 = SZAKÁLY Sándor: Vélemény. „Aki igazságban élt, az győzni fog”. = Magyar Nemzet (online) 2022.02.25. 6:58 [Letöltés: 2024. szeptember 28.]
- SZÉCHENYI 2008 = SZÉCHENYI Kinga: Megbélyegzettek. A kitelepítettek tragédiája. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2008.
- SZENDRŐ 2024 = SZENDRŐ Péter: Vitéz Kiss László csendőr alezredes. = http://www.csendor.com/konyvtar/biografia/egyenek/Kiss_Laszlo_alezredes.pdf [Letöltés: 2024. szeptember 25.]
- T. VARGA 2002 = T. VARGA György: A rabmunkáltatás rendszere. = Rubicon 13 (2002) 6–7. sz. 26–29.
- VÁGÁS 2004 = V. I. [= VÁGÁS István]: 50 éves a tiszalöki vízlépcső. = Hidrológiai Közlöny 84 (2004) 4. sz. 40.
- VARGA 2001 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Első kötet, A–K. Veszprém, 2001.
- VASTAG 2020 = VASTAG Gazyó Hargita: A porvárosi Kávé Mátyások. Munk Artúr: A hinterland. A mögöttes háború. = Háborús hétköznapi IV. Tanulmánykötet. Szerk.: Török Róbert – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 2020. 101–130.
- WELTHER 1969 = WELTHER Dániel: Kecskemét szabad. = Petőfi Népe 24 (1969) 253. sz. (október 31.) 4–5.
- ZSEBKÖNYV 1944 = A Magyar Királyi Csendőrség zsebkönyve. 52. évfolyam, 1944.

ÚJRAOLVASÓ

A herendi porcelángyár leírása 1847-ből

A VESZPRÉM MEGYEI községek közül Herend az egyetlen, amelynek nevét világszerte ismerik.¹ Ismertségét porcelángyárának köszönheti, amely az 1840-es évektől kezdve hírnevét előbb Magyarországon, majd Európában és végül világszerte megalapozta. Napjainkban a gyár a balatonfüredi Anna-bál idején, mint szponzor kerül a szélesebb sajtónyilvánosság elé. A gyár a Veszprém 2023 Európa Kulturális fővárosa programba is bekapcsolódott: a Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt. szerződésben vállalta a rendezvény stratégiai partnerségét.

A település és a gyár történetéről számos tanulmány, több monográfia készült, így az érdeklődő könnyen kielégítheti kíváncsiságát.² A gyár történetét, tulajdonosváltásait, időnkénti válságos helyzetét, válságból való kilábalását és sikereit a korabeli sajtó már a reformkortól kezdve nyomon követte. A gyárban pusztító tűzvész (1843) utáni újjáépítés első eredményeiről, a fellendülés kezdetéről egy részletes leírás maradt fenn, amelyet a Hetilap tett közzé.³ A leírás szerzőjét nem ismerjük, de a megjelentetéséről a gyár tulajdonosa és hírnevének megalapozója, Fischer Mór⁴ gondoskodott. A gyárismertetés szövegét eredeti helyesírással, zárójeles kiegészítésekkel közöljük. A megértést lábjegyzetek segítik. (– HUDI JÓZSEF)

¹ Herend 1999. július 1-én kapott városi rangot, így a megállapítás addig érvényes.

² SIKOTA Győző: Herend porcelánművészete. 3. kiadás, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1984., HUDI József: Herend története. Egy bakonyi község múltja és jelene. Kiadja Herendi Német Kisebbségi Önkormányzat, Veszprém, 1998., SZÜTS István Gergely: A műhelytől a szalonig. A Herendi Porcelánmanufaktúra a Monarchia idején. Veszprém, 2011. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 24.), SZÜTS István Gergely: A Herendi Porcelángyár története a 20. század első felében. Doktori (PhD) értekezés. PPKE BTK, Budapest, 2017. = https://realphd.mtak.hu/494/1/Sz%C5%B1ts_Istv%C3%A1n_Gergely_disszertacio.pdf [Letöltés: 2024. szeptember 30.]

³ N. N.: A herendi porcellán-gyár Veszprém vármegyében. = Hetilap 3 (1847) 171. sz. (augusztus 20.) 1065–1068.

⁴ Farkasházi Fischer Mór (Tata, 1799. március 25. – Tata, 1880. február 15.) izraelita származású fazekasmester, porcelánfestő, porcelángyáros, 1840–1874 között a herendi gyár tulajdonosa és irányítója. 1874-ben a gyár vezetését fiainak adta át, akik tömegtermelésre tértek át. Munkásságát az uralkodó 1866-ban magyar nemességgel és címer adományozásával, 1870-ben a farkasházi előnév használatával, illetve a Ferenc József-rend lovagja kitüntetéssel ismerte el. Fischer a gyár hírnevét a hazai, nemzetközi kiállításokon egyaránt öregbítette.

A HERENDI PORCELLÁN-GYÁR VESZPRÉM VÁRMEGYÉBEN.

1) Az itteni cs.[ászári] kir.[rályi] kiváltságos porcellángyárnak tulajdonosa és főigazgatója Fischer Móricz.

2) A gyár 36 egyént állandóan foglalataskodtat⁵, ezen kívül pedig még egész éven által naponkint szokás szerint 14 napszámot⁶, öszvesen 50 személyt.

3) A gyár felállítására fordított alaptőke 35.000 p.[engő] forintra⁷, a felváltás tőkéje továbbá mintegy 20,000 p[engő]f[orin]tra megyen.

4) A gyár évenként mintegy 50,000 darab edényt készít, körülbelül 20,000 p[engő]f[orin]tot érőt, és pedig különfélét, nemcsak asztali edényeket, mint általában a háztartásban minden szükséges edényeket, valamint nem különben a fényüzésnek mindennemű tárgyait, úgy mint czukortartókat 3 krajczárosoktól kezdve; szinte egy a maga nemében ritka fogashal-tálat is 27 ½ hüvelyknyi hosszút, 30 forintosat, épen úgy egy kerek tálat átmérőjében 20 hüvelyknyit, valamint terjedségére 5 lábnyira menőt és 36 forintot érőt⁸, a 26 hüvelyk magasságu s ehhez képesti terjedségü, 200 forintot érő öblönyig⁹. – A készítmények minősége általában egyenlő, jó, tartós, tüzi szilárdságára és átlátszatosságára nézve minden illyféle külföldi gyármivekhez hasonló.¹⁰ A készítményeknek külső színe illedelmes kékes fejr, ellenben kréta-szint nem lehet nekik adni, mellynek oka a honi kövecs.

5) A gyárkészítményei¹¹ édes hazánknak minden irányzatai felé¹² kelendők: a gyárhoz szünet nélkül mindenünnen rendelmények érkeznek; azért az csak

⁵ értsd: foglalkoztat

⁶ Az eredeti lábjegyzet szövege: *A gyárban egy időtől felállított száraz-, henger-, ércz-zuzó- és őrlőmalom 20 embert vált fel és kimél meg.*

⁷ 1 pengőforint vagy ezüstforint = 60 ezüstkrajcár; másként 2,5 váltóforint, 150 váltókrajcár; a gyáralapítás 35.000 pengőforintos költségvetése jelentős összeg, nagyjából megfelelt egy 30–35 ezer holdas uradalom évi tiszta nyereségének.

⁸ Eredeti lábjegyzet szövege: *A boldogult főherczeg József nádor e gyárnak látogatása alkalmával a legutóbbi iparműkiállításban ezen tálat kezébe vevén, ennek nagyságához képesti rendkívüli könnyűsége és átlátszatossága miatt nagy csodálkozást mutatott.*

⁹ Eredeti lábjegyzet: *Ezen öblönyök a nemesített fazekas művészetnek legnagyobb feladata, melly a legközelebbi iparműkiállításban kitéve volt, a hires Meiszner porcellán-gyárából egykori törekvés által készült műdarabok másolatai, a hitregtani jelezett elemeket, a vizet és léget ábrázolják, s az eredetieket azoknak tulajdonosa m[é]lt[ósá]gos gr. Batthány Kázmér ur kegyelméből kaptam meg.*

¹⁰ A herendi Porcelanium Látogatóközpont állandó kiállításán az 1840-es évekbeli említett termékek ma is láthatók. Erről 2024. október 6-án személyesen is meggyőződhettem.

¹¹ Az eredetiben a szó szerkezet egybe van írva.

¹² értsd: minden irányban

a számos rendelményeknek kieszközlésével, nem pedig a fiókraktáraknak¹³ meghagyásaival foglalkozik. A helybéli áruk kelete kiváltképen az itt átmenő igen élénk ország- és postautakon is előmozdítatik; egyébiránt ezen gyármiveknek értékesítéséről gondoskodik a pesti téren egy év óta az ottani iparműtár; ezen idő alatt az áruknak ottani kerete 4000 p[engő]f[orin]tnyi összevre ment, de reménylhető, hogy idővel a gyár ezen összevet sokkal felülhaladó jövedelmet nyerend.

A gyár egyébiránt valóban a külföldről bejövő gyármivekkel versenyezhet, annyival inkább, mivel ezen külföldi gyármivek nagyobb részint hányadék árukból¹⁴ állanak, s azoktól semmi határvám nem fizetetik (a mire később hivatkozandunk); következőleg először az itteni gyármivek a külföldiknél 10 p[er]c[en]t lejobb szállított áron¹⁵ adatnak el; másodsor azon körülmény, hogy a gyár hosszabb idő óta feladatának tette, hogy mintáinak készítésében kirekesztőleg az újabb időben ismét megkedvelt őszert, vagy az ugy nevezett régi szász modort megtartja, amire semmi más gyár ugy mint az austriai tartományokbani alkalmazást tenni nem kíván, és ezen esetre is semmi jutányosabb, sőt az illető árukat az ittenihez hasonlítható áron sem adhatja; végül, hogy a gyár eleitől fogva az ország nagyjaitól minden életbe mutatott daraboknak pontos utánozását követte, és e mellett minden nehézségeket meggyőzni kész volt, és semmi költséget, időt és erőt nem kimélt, nem sajnált arra fordítani, ami a magasztos rendelőknek valamely öröklött, vagy egyéb műdarabuk kiegészítésére és pótlékára szolgálhatott. Mind ez képessé tette a gyárt a külföldi kézgyárakkal¹⁶ versenyezésbeni megállhatására.

6) Van ugyan, de nem igen nagy befolyásuk az itteni műkészítményeknek árára, az ez országban szabályozatlan utaknak, például a szekérbér egy mérő közönséges agyagnak hozataláért, az innét mintegy 2 ½ postányira távol lévő Csákberényből¹⁷ 25 garas, a midőn egy mérő finom anyagért Bécsből ide, melly

¹³ A gyárnak ekkor az országban már több helyen (Pesten, Veszprémben) volt lerakata, amelyek megkönnyítették és felgyorsították az áruk forgalmazását. Veszprémben 2 kereskedő foglalkozott üveg- és porcelántárgyak árusításával.

¹⁴ vagyis vegyes összetételű, nem csupán minőségi árukból

¹⁵ értsd: 10%-kal csökkentett áron

¹⁶ vagyis: manufaktúrákkal

¹⁷ Csákberény magyarok lakta község Fejér vármegyében Mór vonzáskörzetében. 1851-ben 2007 lakosú református és katolikus anyaegyházzal; a gróf Lamberg család birtoka. FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. I. Pest, 1851. 196.

itt körülbelül 9 postát¹⁸ térszen, szinte nem többet, mint 25 garast, legfeljebb 30 garast kell fizetni. Kevesebbé érezhető a gyárra nézve a pénz és hitel hiánya Magyarországon¹⁹, melyeknek elhárítása az újabb időkben sok jó érzelmüektől nyilvánított óhajtásuknak tekintetében, hogy csak a honi készítmények árultassanak s fogyasztassanak, a minnek valóításától csak a pénzhiánya tartóztatja őket, valóban a gyárnak nagy hasznára szolgáló. – Annál nyomasztóbban hat a honi porcellán-készítményekre a külföldi porcellának szabad behozatala²⁰, és csak a magyarországi gyárosok erőhatályának mint az 5-dik szám alatt megfjetett, köszönhetni azt, hogy a külföldi gyármivek honunkbai átszállításának elősegélése miatt, nem tekintvén azt, hogy azoknak ára két év óta különösen lejobb szállított, a belföldi gyáron erőt nem vehetnek. Az itthoni egyes gyárművesek hiánya kimutatja kedvetlenségét a szükségesképen külföldről szerzett munkásoknak önkényesen nagyra szabott munkabérekben, mint általában maguk rátartásában, és azon módban, mely szerint a természeti gyártörvényekkel és rendszabályokkal, gyakran a gyárnak kárára, nem gondolnak, egyébiránt saját érdeküknek védésére s előmozdítására egymás közt öszveszövetkeznek annyira, hogy közöttök a legszilárdabb sem bátorodik egy – az ő átlátásától és lelkisméretétől ajánlott lépést – az ő közös céljuknak ellenére tenni. A munkák czélszerű elosztásának, a mi minden kétségen kívül a gyárnak lényeges hasznára szolgál, elrendezésére, hogy az itteni személyzet megerősíthessék, 2, 3 év óta 50–60 [forin]t pótlékot adni a gyár nem sajnállott, mely ténynyel több készítmények ugyan nem eszközöltettek, hanem inkább a munkák szakainak czélszerű elkülönítése tétetett; és valóban az itteni gyár, hogyha megnagyobbítatnék, azaz, annak munkálatra anyagilag még inkább megerősíthetnék²¹; épületeinek tágassága, az anyagoknak gyűjtéléke, az itten uralgó szabályozott körül- és felvigyázat, az idejövő rendelmények, s áruinak kelete mellett, kiterjedésének tehetségében is a kérdésbe vett

¹⁸ értsd: 9 postamérföld távolságot; 1 osztrák postamérföld a XIX. században 4000 bécsi öl = 7,585 km volt. Vö. BOGDÁN István: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874. Akladémiai Kiadó, Budapest, 1990. 169. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, IV. Levéltár- és történeti forrástudományok 6.)

¹⁹ A hitelviszonyok fejletlenségére, az ország tőkeszegénységére elsőként Széchenyi István hívta fel a figyelmet *Hitel* c. művében (Pest, 1830.)

²⁰ Eredeti lábjegyzet: *A többek közt a gyár, a t.[isztelt] magyar iparvédegyelet jegyző hivatala részéről egy ujonnan kidolgozandó határvám-rendszabályra nézve tett felkérésnek következtében adta a maga alapos jóváhagyását.*

²¹ Eredeti lábjegyzet, szövege: *Ezen esetre az évenkinti felváltás tőkije, mely jelenleg 20,000 forintra megyen, könnyen 50,000 forintra felszállítatnék, a miből a vállalat eredetileg is alapítva volt.*

elvhez képest sokat nyerhetne, a midőn aztán minden szakra egymástól elkülönözött erő fordíthatnák, és szembenőleg kevesebb költséggel megszerezhető; ahonnan méltán felvehetni, hogy az annyiszor érintett ártalmaknak elmellőzése mellett, az itteni készítményekre tett költségnek kisebbedése, vagy mi egyre megyen, azok árának további leszállítása egy egész harmadrészszel eszközölhető.

7) A gyárüzés még némely egyéb akadályainak Magyarországi elhárítására, a hatóságnak következő törvények javasolhatóak.

a) Egy olyan tájon, ahol valamely gyár már létezik, mely állománya pontját az ott találtatott szükséges őanyagokra nézve helyben választja, semmi más több gyár (t. i.²² ugyan azon művészetű) fel nem állítassék, hogy amaz őanyagok idővel el ne fogyjanak vagy legalább meg ne drágulhassanak.²³

b) A távol fekvő gyárak más gyárból a munkásokat magukhoz nem csak nem csábítsák, hanem általában be se fogadják, ha ez az előbbi, kenyeret adó urnak beleegyezésével meg nem történhetné; leginkább nem lenne szabad az ilyen befogadás azon esetben, ha a munkás az ő legutóbbi műhelyéről semmi elegendő bizonyítványt elő nem mutathatna.²⁴

c) A gyári munkás gyárba léptekor, az őt illető hozott törvényeknek, s magaviselete szabályainak szoros megtartására kötelezze magát, és minden esetre egy hónapi kölcsönös felmondás legyen rendelve.

d) A gyárak mindennemű adótól és terhek viselésétől, ugymint: utcsinálástól, robotoktól, valamint a katonáskodási kötelezettségek is mentek legyenek.

e) A gyárak belföldön sehol hid- vagy utvámot ne fizessenek.

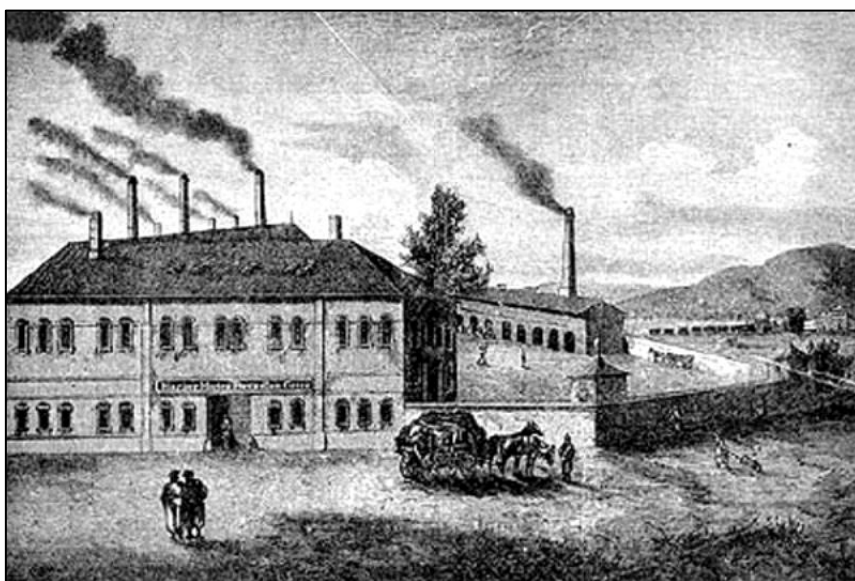
f) A gyáraknak telkeket venni és azokat birni, (az ő vállalkozásuknak terjedelmére s tökélyesítésére szolgálókat) szabad legyen.

²² tudni illik

²³ A herendi gyárnak kezdetben versenytársa volt a pápai keménycserépgyár és a városlódi porcelángyár, Fischer a porcelángyártás monopolizálására, a versenytársak kiiktatására törekedett, ami idővel sikerült is neki. Városlódi keménycserépgyárként tudott tartósan fennmaradni.

²⁴ Eredeti lábjegyzet, szövege: *Ezen két első szabályoknak felhozására a gyárnak minapi fájdalmas tapasztalata adott alkalmat. – Ugyan is gr. Z.[ichy Domonkos veszprémi püspök], az ő innét ¾ órányira fekvő v-i [= városlódi] jószágában felállított porcellán-gyárába 4 hónap alatt 7 különféle munkálatu egyént az itteni gyárból, a gyár főnöke tudta és akarata nélkül befogadott; ezen 7 egyén között csak egy mutathat elő az itteni gyártól kiadott bizonyítványt, részint mivel némelyek idő és munkájuk végzete előtt mentek el a gyárból, s részint mivel mások lopás és más vétségük miatt megbüntettetvén, bizonyítványt nem kaphattak. – Zichy Domonkos veszprémi püspök városlódi birtokán 1845-ben engedélyezte porcelángyár létesítését, melyet 1846-ban megvásárolt és Stingl Vince művezető segítségével üzemeltett. ROTH Mihály: Városlódi krónikája 2006 végéig. Magánkiadás, Városlód, 2007. 180.*

- g) A gyári rendes munkásoknak hasonlóan az adó és robot elengedtségük.
- h) A gyártás megtanulására és abbani művészetre magukat adó egyéneknek édesgetésére, azok hasonlóan legalább tiz évig a katonáskodást köteleztetéstől mentek legyenek. –
- i) A közünnepeknek megtartása, a mint az a falukon szokásban vagyon, a gyármiveseket nem illeti.

*Fischer Mór herendi porcelángyára
egy 1840-ben készült fametszeten*

SZEMLE

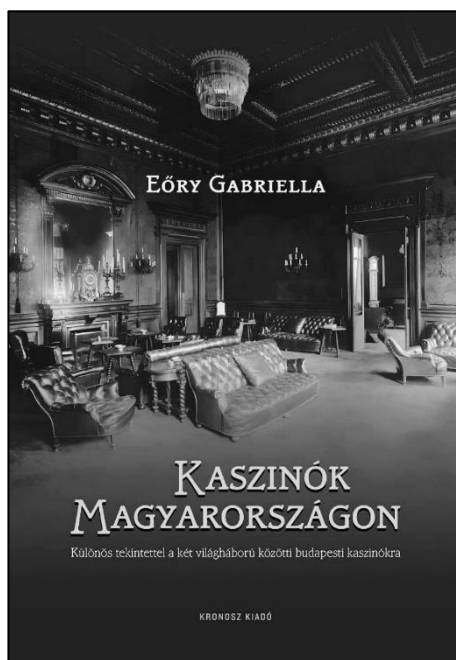
EÖRY Gabriella: *Kaszinók Magyarországon. Különös tekintettel a két világháború közötti budapesti kaszinókra*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2024. 296 p.

A magyarországi kulturális egyesületeknek (kaszinóknak, olvasótársaságoknak, gazdaköröknek, önképző egyleteknek stb.) könyvtárnyi irodalmában megkülönböztetett hely illeti meg a jelen kötetet, amely elsőként vállalkozik a kaszinók történetének hosszú távú áttekintésére és feldolgozására. A borító címlapjának belső oldalán olvasható fülszöveg bevezető része is erre utal:

„A könyv a kaszinók magyarországi történetének átfogó bemutatására vállalkozik, amelyben a kaszinómozgalom meglepő sokfélesége rajzolódik ki az olvasó előtt. A kötet első része országos kitekintéssel az 1827-től 1945-ig terjedő időszak kaszinómozgalmát és az egyesülettípus felszámolásának történetét mutatja be, míg a második részben huszonöt fővárosi kaszinó története tárul az olvasó elé, kaszinótípusonként egy-egy fejezetbe rendezve.”

A reklámszövegénél azonban mértéktartóbb a monográfia alcíme, amely arra utal, hogy a szerző különösen a két világháború közötti budapesti kaszinók vizsgálatára helyezte a hangsúlyt.

Az *Előszó* szerint Eőry Gabriella téma iránti érdeklődését a kaszinózó, családi birtokokat elkártyázó apai dédnagyapa családi legendáriumban őrzött emléke keltette fel, e személyes történet indította el kutatói pályáján 2004-ben. Kezdetben az 1883-ban alakult Országos Kaszinó tisztikarát és tagságát, középosztályi beágyazottságát vizsgálta hosszú távon, majd a többi budapesti kaszinóra is kiterjesztette vizsgálatát. Ezek ismeretében térben és időben is kitérítette kutatásait: 2008-ban elkészítette az 1827–1945 közötti országos kaszinókra

tasztert, 2016-ban pedig jelen könyv kéziratát, doktori értekezését, melyet sikeresen megvédett. Az ELTE Kövér György vezette Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Iskolájában Gyáni Gábor volt a témavezetője. 2017-ben szerzett doktori címet. Úgy tűnik, hogy a doktori megszerzése óta érdeklődése más irányba fordult, mert jelenleg független kutatóként az angliai magyar emigráció történetével foglalkozik.

Doktori értekezésének szövege kevés kiegészítéssel, lényegében változatlan szöveggel, meglehetősen késéssel jelent meg könyv alakban. Kiadását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta. A könyv borítóját Müller Péter tervezte, az elemzések megértését segítő kilenc történeti térképet Sebők László készítette, a szöveget Bellus Ibolya olvasószerkesztő gondozta. A folyamatok megértését hat ábra (diagram) segíti, a kaszinók külső képét, belső tereit (nagyterem, olvasóterem, könyvtár, kávéház), létesítményeit (sportházak, kerthelyiségek stb.) 48 fekete-fehér fotó jeleníti meg. A fotók visszaidézik a kor hangulatát, a budapesti kaszinók bemutatásakor több esetben szövegpótló funkciót is ellátnak (ahol kevés a szöveg, több a fotó). A fotók informatív jellegét csökkenti, hogy a képaláírások általánosak, a készítés pontos vagy hozzávetőleges évszámát mindössze három esetben tartalmazzák.

Eőry Gabriella könyvének szerkezete is tükrözi, hogy a kötet a budapesti kaszinók (főképpen az Országos Kaszinó) történeti vizsgálatából nőtt ki, ennek következtében lazán egymáshoz illeszkedő két fő fejezetből áll: az első fejezet a *Magyarországi kaszinók 1827–1945*, a második a *Fővárosi kaszinók a két világháború között* címet viseli.

Az I. fejezetben a magyarországi kaszinómozgalomról ad átfogó képet. Vizsgálata a kaszinó elnevezéséből, fogalmának tisztázásából, a kérdéskör historiográfiai áttekintéséből indul ki, kiterjed a magukat kaszinónak nevező egyesületek hálózatának feltárására, az általa összeállított országos kaszinókataszter adatbázisának elemzésére. Az elemzést kisebb időszakokra (reformkor, neoabszolútizmus, 1867–1891, 1892–1899, 1900–1914, két világháború közötti időszak) tagolva végzi, az I. világháború előtti és utáni részt is összegzéssel zárja. (Az összegzés után vagy a kötet végén jó lett volna az országos kataszter táblázatos adatsorát is közzétenni, hogy a témával foglalkozók kiindulópontként használhassák.)

A kötet II. fejezetében a budapesti kaszinókat 4 csoportba („városi”, kerületi, szakmai, országos kaszinók) sorolva mutatja be. A kötet végén *Összegzés* található, a *Mellékletek* címszó alatt két táblázatban foglalja össze a főváros területén működő kaszinók legfontosabb adatait. Az első táblázatban a Budán és Pesten, majd Budapesten 1827–1946 között működő kaszinók nevét, alapítási évét és címét; a másodikban az 1918–1945 között működő kaszinók nevét, alapítási évét, címét és taglétszámát közli két időpontban (1935-ben és 1937-ben). Egyik táblázat sem hiánytalan: az elsőben két egyesületi címet és négy alapítási évet,

a másodikban egy alapítási évet nem sikerült beazonosítania, a felhasznált források hiányosságai miatt több egyesület taglétszáma sem ismert az adott évekből. Mivel az egyesületeket a hatóságok pontosan nyilvántartották, a sajtó is beszámolt működésükről, évkönyvet is megjelentettek, címükre azt írni, hogy nincs adat (n. a.), nem igazán elegáns megoldás.¹ Fáradságos munkával alapításuk (legalább hozzávetőleges) évét is meg lehetett volna állapítani.

A kötetet záró *Források és irodalom* c. rész tanulmányozása részben magyarázatot ad a hiányosságra: a szerző elsősorban a nyomtatott forrásokat és a szakirodalmat tanulmányozta, a levéltári források feltárására és feldolgozására már jóval kevesebb időt fordított. A Magyar Nemzeti Levéltárban a lehetőségeihez mérten átnézte a Belügyminisztérium Levéltárának általános és egyesületi iratait, megfordult a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban, ahol két kaszinó alapszabályát ismerte meg, továbbá felkereste a Politikatörténeti Intézet Levéltárát a kaszinók felosztásának tisztázása érdekében. Budapest Főváros Levéltárában azonban kevés időt töltött; mindössze egy krisztinavárosi kaszinóra vonatkozó fondba tekintett bele, holott a városi hivatali adminisztráció elmélyült tanulmányozásával minden budapesti egyesület alapítási adatait (és történetének további részleteit is) tisztázni lehetett volna.

A kötet használhatóságát *Személynévmutató* és a *Településnév-mutató* segíti, melyet *Tóth Adrienn* készített. A magyarul nem tudó olvasót rövid angol nyelvű összefoglaló tájékoztatja. A *Személynévmutató* 320 személy adatait tartalmazza, a három oldal terjedelmű helységmutató néhány külföldi és 166 vidéki település mellett Buda és Pest városokra, valamint Budapest egyes városrészeire is kiterjed. Az utalások segítségével könnyen kideríthető, hogy a fővárosi elődtelépülések közül a munkásnegyednek számító Óbudán nem alakult kaszinó.

A szerző az *Előszó*ban világosan kifejti, hogy az egyesületek jogi kérdéseivel nem foglalkozik, ehelyett kiindulópontént Tóth Árpád várostörténésznek, a pesti reformkori egyesületek monográfiájának a definícióját fogadja el. „Ennek érdekében azokat a szervezeteket tekintem egyesületnek, amelyek közhasznúnak tekintett célra, magánszemélyek önkéntes akaratából, azok anyagi áldozatával jöttek létre. Továbbá megfogalmazott szabályok szerint, hatósági felügyelet mellett működtek úgy, hogy ők maguk nem rendelkeztek hatósági jogkörrel.” (9.) A historiográfiai fejezetben arra is utal, hogy Széchenyi István az angol clubot tekintette mintának, azt a „politikailag semleges, Olaszországban használatos *casino* néven honosította meg. Az olasz *casino nobiliare* olyan szórakozóhely volt, ahol beszélgettek, dohányozhattak, olvashattak vagy táncolhat-

¹ További kutatással megállapítható lett volna, hogy a Fővárosi Kávés és Kávémérő Ipartársulat Kebelében Alakult Jótékonyági Kaszinó (1890) székháza kezdetben a IV. kerület Lipót u. 35. szám alatt; a Tisztviselő Telepi Kaszinó (1892) székháza a X. kerület Szapáry út 7. szám alatt volt; az utóbbi épület ma is áll, történetét is ismerjük.

tak a tagok.” (26.) A XVIII. század közepén megalakult olasz casinók Széchenyi korában már nem fogadták be a nőket, a férfiak zárt társaskörévé váltak, akár csak az angol klubok. Széchenyi a kaszinók meghonosítása révén olyan hagyományt teremtett, „amiben az előkelőség, a társadalomjobbítás és a haza iránt érzett felelősség egyaránt benne foglaltatott.” (34.)

A szerző által az országos kaszinókataszter összeállításához számos forrásra támaszkodhatott: Fülöp Géza olvasástörténeti monográfiájára (1978), a Pór Edit-féle egyesületi címtárra (1988), a megyei egyesületi kataszterekre, országos egyesületi-címtárakra, névsorokra és statisztikákra éppúgy, mint az egyes kaszinókról készült monográfiákra, szakirodalmi munkákra. Kataszterében 849 településen 1089 kaszinó nevű egyesületet vett számba; 1827–1848 között 171, 1849–1867 között 82, 1867–1918 között 735, 1920–1945 között 40 kaszinó alakult. 1945 után mindössze két kaszinóalapításról tudunk: a Kunhegyesi Paraszt Kaszinó 1946-ban a Nemzeti Parasztpárt támogatásával, a pécsi Budai Munkás Kaszinó 1949-ben az MDP budai alapszervezetének ösztönzésére jött létre. Mindkettő rövid életűnek bizonyult, érdemi munkát nem végzett. (128–129.)

A fővárosban 1827–1945 között 36 kaszinó alakult más-más társadalmi összetétellel és funkcióval. (1867–1918 között 16 kaszinó szerveződött Budán és Pesten. Óbudán és a főváros munkáskerületeiben nem létesült ilyen egyesület. 1918–1945 között 27 kaszinó működött a fővárosban.) Nemzetközi összehasonlításban Budapest egyesületi mozgalma a közös monarchia korában és azt követően is számottevően elmaradt Bécs mögött. Arra a monográfiából nem kapunk választ, hogy az európai fővárosok rangsorában hol foglalt helyet Bécs és a magyar főváros.

Közismert, hogy a kaszinómozgalmat gróf Széchenyi István indította el a reformkor kezdetén, mintának az általa létesített Nemzeti Casinót tartották, amely irányt szabott, hagyományt teremtett és a presztízshierarchiában mindvégig az első helyet foglalta el. A kaszinók kezdetben a politikai-szellemi elitet, a társadalom felső és középső rétegeit tömörítették, a XIX. század végére az alsóbb társadalmi rétegekre is kiterjedtek. Fokozatosan minden jelentősebb társadalmi csoport kaszinó nevű egyesületet alapított. A kaszinók igazi virágkora a kiegyezés korára tehető – ekkor létesült mintegy kétharmaduk –, de átlagosnál magasabb presztízst is megőrizték. Alaptevékenységüket (társasági élet biztosítása, szórakozás, művelődés) megtartva igen változatos formában működtek. Hosszú távon differenciálódtak és specializálódtak. A félnyilvános köztérben számos változatban léteztek: társadalmi, vallási, kulturális, szakmai, nemzetiségi-etnikai szempontból és területileg is elkülönültek egymástól. Taglétszámuk, vagyonuk is széles skálán mozgott; a többezres taglétszámú és gazdag, palotát építtető kaszinót óriási távolság választotta el a kisvárosi bérelt házban működő kaszinótól. A folyamat eredményeként a „kaszinókat a 19. század végére már csupán a nevük különítette el a társaskörök

más típusaitól.” (261.) Terjedésük során különböző „sűrűsödési pontok” alakultak ki: „kezdetben az ország középső részén, majd inkább a déli megyékben, de mindvégig a Dunától keletre eső területeken.” (259.) Elnevezésük alapján a szerző 9 kaszinótípust különböztetett meg: nemzeti, polgári, gazdasági, kereskedelmi, nemzetiségi, katolikus, gyári-foglalkozási, tiszti-altiszti, valamint speciális kaszinókat. (33.)

A második fejezetben vizsgált 25 fővárosi kaszinó többsége (15) kerületi, kisebb része a „városi” (2) és a szakmai (6) közösségi identitást képviselte, 2 nagy létszámú kaszinó (Nemzeti Casino, Országos Kaszinó) országos lefedettséggel működött. A két utóbbi közül az első a főnemesség, a második a történelmi középosztályt reprezentációs tereként jelent meg a köztudatban.

A második fejezet bevezetőjében a fővárosi kaszinók bemutatása után közelebbről 10 kaszinó két világháború közötti történetét vázolja a szerző. Az Országos Kaszinót — évkönyvei alapján — részletesebben, a többiét nagyjából 3–10 oldal közötti terjedelemben. Jó esetben megismerjük a kaszinók programját, tagságát, költségvetését, törekvéseit, elért eredményeiket. A szerző maga is elismeri, hogy a felhasznált források még az országos jellegű és jelentőségű kaszinók esetében is „kevésbé voltak alkalmasak” a társasági élet bemutatására. (215.) Ezt a hiányt az egótörténelem dokumentumainak felhasználásával részben meg lehet szüntetni. Erre Olchváry Pál gávai szolgabíró naplójának (1922–1938) feldolgozásával maga mutatott példát.²

Esettanulmányaiból kiderül, hogy a kaszinók mozgástere az állami szabályozás és adminisztratív ellenőrzés miatt a Horthy-korszakban a korábbiakhoz képest beszűkül, tevékenységük Trianon után uniformizálttá és átpolitizálttá válik még akkor is, ha hivatalos megnyilvánulásaikban politikamentességüket hangsúlyozzák. A nemzeti keresztény ideológia kimondva vagy kimondatlanul antiszemitizmussal párosul. A zsidóság különállása a lipótvárosi kaszinókban öltött testet. Egyes kaszinók a színvonalas (vagy kevésbé színvonalas) szórakozás, szabadidőtöltés, a hazafias célok szolgálata mellett a városfejlesztésben is eredményeket értek el.

A szerző az utolsó előtti, *Tagazonosságok* c. fejezetben arra a kérdésre is választ keres, hogy volt-e átjárás a különféle fővárosi kaszinók között. A zártság-nyitottság szempontjából 4 kaszinó egymáshoz való viszonyát elemzi az 1929. és 1933. évi tagnévsorok összevetésével. Kimutatja, hogy „a vizsgált időszakban lehetséges volt az átjárás az egyes, jellegükben azonos, de tagságukban különböző (*Országos, Budai, Nemzeti*) kaszinók között, de a tagságukban és

² Olchváry járási főszolgabíró esete azért érdekes, mert különleges: a gávai, a nyíregyházi és az Országos Kaszinó tagjaként háromszorosan „be volt kötve” a kaszinói hálózatba. Mivel jelentős saját könyvtára volt, a kaszinókat általában nem a könyvolvasás kedvéért látogatta. Az Országos Kaszinóba elsősorban ebédelni vagy külföldi hírlapokat olvasni és társasági életet élni járt. Példája mutatja, hogy a helyi, regionális és országos beágyazottság, hatásmechanizmus vizsgálata önálló kutatást igényel.

jellegükben is eltérők (*Országos, Lipótvárosi*) között jóval kevésbé.” (256.) A pénzarisztokráciát tömörítő „*Lipótvárosi Casinó* a nemzeti felé teljesen zártnak bizonyult” (251–252.) – vagy szerintünk inkább fordítva: a Nemzeti Casinó zárkózott el a zsidó származású lipótvárosi bankárok, kereskedők és gyárosok befogadásától.

Ezen vizsgált időszak már a kaszinók alkonyát jelenti. Régi fényük megkopott, működésük sablonossá vált, de tekintélyük megmaradt. Fenntartásuk, működtetésük a második világháború alatt egyre nehezebbé, azután – elsősorban politikai-ideológiai okokból – lehetetlenné vált. Sorsuk megpecsételődött, történetük véget ért. Vagyunk nagy része különböző közintézményké lett.

Összességében elmondható, hogy Eöry Gabriella könyve úttörő vállalkozás, amely elsőként kísérelt meg átfogó képet rajzolni a magyarországi kaszinómozgalom közel 120 éves történetéről, annak jellegzetességeiről, társadalomtörténeti jelentőségéről. Eredményei és hiányosságai egyaránt ösztönzőek lehetnek a további kutatások számára, melyek segítségével a makroszintű megközelítések a kaszinók mindennapi életét feltáró további mikroszintű vizsgálatokkal egészíthetők ki. A lokális vizsgálatok a kaszinókatasztert is kiegészíthetik, pontosíthatják, rámutathatnak a helyi, regionális és országos hatáskörű kaszinók változatos formáira, a közöttük lévő kapcsolatok sajátosságaira. Az irányadó személyiségek tevékenységének részletes megismerése is színesítheti a kaszinókról kialakított képet.

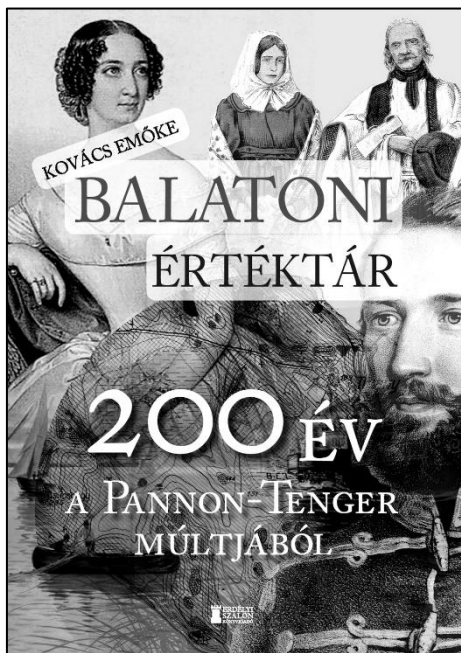
Eöry Gabriella könyvét minden olyan fiatal és felnőtt olvasónak ajánljuk, akit a társadalmi önszerveződések, a társadalmi nyilvánosság és a magyarországi polgárosodás története érdekel.

HUDI JÓZSEF

KOVÁCS Emőke: *Baltoni értéktár. 200 év a Pannon-tenger múltjából.* [Szentendre,] Erdélyi Szalon Könyvkiadó, 2023. 240 p.

A politikai-társadalmi rendszerváltás óta eltelt több mint három évtizedben a baltoni turizmus, fürdőkultúra történeti kutatásának új virágkora köszöntött be. A három vármegye által határolt tó környékének múltját és jelenét idegenforgalmi kiadványok, helytörténeti és tudományos monográfiák, konferenciakötetek, helyi folyóiratok közleményeinek sokasága tárgyalta. A Balaton vidékének története alighanem Magyarország legjobban feltárt és ismert térségei közé tartozik. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a tudomány, a tudományos ismeretterjesztés képviselői munka nélkül maradnak. Éppen ellenkezőleg: a múltra vonatkozó történeti reflexió új források feltárásával és feldolgozásával, a történeti tények kiegészítésével és újra értelmezésével folyamatosan alakítja a múltat és hozzá való viszonyunkat.

Dr. Kovács Emőket, e kötet szerzőjét gyermekkorától erős szálak kötik a Balatonhoz. A Balaton szerelmeseként, történetének szenvedélyes kutatójaként küldetésének tekinti a múlt értékeinek feltárását és bemutatását. Tudományos és ismeretterjesztő írásait 2002-től követhetjük nyomon.³ Már első kötetében is megtaláljuk azokat a témákat, amelyek felkeltették érdeklődését, s amelyeket különböző megvilágításban azóta is vizsgál.⁴ Ezek közé tartozik a balatoni

tájirodalom kialakulása és mibenléte; a balatoni regék és mondák; a balatoni fürdőhelyi infrastruktúra kialakulása és fejlődése; a tájgazdaság (pl. szőlészet-borászat) és idegenforgalom múltjának feltárása. Az elmúlt közel két évtizedben több kötetet szentelt a Balaton-kutatásnak.⁵

Jelen kötet jobb híján a tudományos ismeretterjesztő kiadványok közé sorolható újságcikkgyűjtemény. Címe azt sugallja, hogy a Balaton (a „Pannon-tenger”) elmúlt kétszáz évi történelmét fogja át, ezen időszak „értéktárát” kívánja bemutatni. Mint-hogy a kötetnek nincs bevezetője, sem bevezető tanulmánya (amit nagyon hiányolunk) az érdeklődő a szép színes borító hátsó oldalán található ajánlásból tudja meg, hogy a

szerző a 240 oldalas kötetben 273 (jobbára színes) képpel illusztrált 43 történetet beszél el. A kötet- és borítóterv *Bencze Zsolt* munkáját dicséri, a grafikai megoldások mögött a *pixabay-com* alkalmazást kell keresni.

A hátsó borítón lévő rövid útbaigazítás közelebről is megvilágítja a szerző szándékát: „A Balaton mint egy kedvelt *fürdőhely*, több mint egy nagy kiterjedésű víztömeg. A Balaton *történetében* koncentrálódik Magyarország

³ A Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) 2024. szeptember 15-én 365 művének bibliográfiai adatait olvashatjuk; ezek túlnyomó része hírlapi cikk „közérdekű” besorolással, az adatbevitel során ténylegesen néhány tucat munkáját (néhány önálló és szerkesztett kötetet, tanulmányokat, recenziókat) sorolta a „tudományos” művek közé. Ezek aránya az összterméshez képest kb. 10–12%.

⁴ KOVÁCS Emőke: *A 19. századi Balaton világa*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2007.

⁵ KOVÁCS Emőke: *Régi idők Balatonja. Egy különös táj különös története*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2013., UÓ.: *Régi Balaton. Éghajlat Kiadó, Budapest, 2016. UÓ.: Balatoni impressziók. Sorsok, helyek, történetek*. Budapest, 2019.

története.⁶ A jelen kötet olyan *kevésbé ismert* tavi történeteket mutat be, amelyek elvezetik az olvasót a keszthelyi *Festeticsek*, a füredi *Anna-bálok*, a tavat *megfestő* és a tóról *író*, verselő művészek világába. De betekintést nyújt a Balaton *térségét* érintő történeti folyamatokba: *vasúthálózat*, *kikötők*, *tájkép* változásai, a *trianoni békediktátum* utáni balatoni *felfutás*, a *társas és sportélet* részleteibe. Valamint kitér a *Balatont* megszállottan kutató *tudósokra, orvosokra, közéleti személyiségekre*. Ez a *gazdagon illusztrált* könyv egy regényes kultúrtörténeti *utazás* a Balaton XIX–XX. századi világában, egyúttal *értékmentő* kötet is: felhívja a figyelmet e vidék *sajátos és unikális* – megőrzendő – történeti *hagyományaira, értékeire*.”

A kötet tehát „regényes kultúrtörténeti utazás”, amely a Balaton múltjának különböző korszakait, helyszíneit, történeteit és szereplőit ismerteti meg velünk. Az utazás Keszthelyen, gróf Festetics György (1755–1819) földesúr életének, kultúrapártoló tevékenységének, szellemi-tárgyi hagyatékának számba vételével kezdődik és az Észak-balatoni vasút (1909) építésének történetével és fotóival végződik, amely Veszprémet, Almádit, Balatonfüredet Tapolcán át összekötötte Keszthellyel és a nagyvilággal. Az utazás (a kötet) végén *Irodalom* címszó alatt 5 oldalon közel 200 internetes és könyvészeti forrás leírását találjuk, amelyek – amellett, hogy a szerző átlagon felüli tárgyismeretét tájékozottságát és tárgyismeretét tanúsítják – újságcikkek, tanulmányok, szépirodalmi munkák és szakkönyvek formájában további, szinte kifogyhatatlan olvasnivalót kínálnak. (A bibliográfiát szerencsésebb lett volna széttagolva, egy-egy írás végén, az adott témához igazítva elhelyezni. Emellett a kötet magas ára – 9990 Ft – is kifogásolható, amely megakadályozza, hogy a Nemzeti Kulturális Alap által támogatott szép kiadvány sokakhoz eljusson.)

Értéktárról lévén szó, nemcsak időben, hanem tematikában is tág határok között mozognak az írások. Az itt bemutatott személyek között valóban találunk művészeteket (írókat, költőket, festőket, szobrászokat, zenészeket, zeneszerzőket, színészeket), tudósokat (Balaton-kutatókat, néprajzosokat, orvosokat, kertépítőket, a mai kertészmérnökök előfutárait), neves sportolókat (atlétákat, vívókat, úszókat, vitorlázókat, lóversenyek hőseit, stb.); a mai női történeti érdeklődésnek megfelelően olvashatunk híres és külön női sorsokról, a divat változásairól, megismerhetünk régi és újabb különleges szerelmi történetekkel.

A történeti elbeszélések lényegében a XIX–XX. századot fogják át (a visszatekintés íve a XVIII. század végi Festetics-hajóktól az 1980-as évekig fürdőruha-divatjának bemutatásig terjed). Nincs szó a XVIII. századi Balatonról, holott a fürdőkultúra kezdetei erre az időszakra nyúlnak vissza. És – talán nem véletlenül – nincs szó a mai (1990 utáni) Balatonról, amely gyökeres változáso-

⁶ A szerző által pályakezdőként is hangoztatott álláspont történelemelméleti szempontból vitatható: a közvetlen Balaton-térség változatlanul fennáll a magyar államalapítás óta, Trianon során nem szenvedett területi veszteségeket, így nem tükrözheti kicsiben Magyarország történetét.

kon ment keresztül. Átalakultak a tulajdonviszonyok, változott a vendégforgalom, a szolgáltatásokat igénybe vevők etnikai, társadalmi, kulturális összetétele. A szigorú törvényi szabályozás, jogszabályi környezet, természetvédelmi hatósági tevékenység ellenére sosem látott – intézményesítettnek is nevezhető – durva beavatkozás, visszavonhatatlan természeti károkozás színhelye lett a Magyar Tenger. (Mintha az értékőrzés, értékvédelem a közelmúltra vagy a jelenre nem vonatkozna.)

A történész az irodalmár-történész végzettségű szerzőtől azt is elvárná, hogy minden esetben szép magyarsággal, olvasmányosan fogalmazzon és amikor mítoszokkal, legendákkal találkozik, akkor azt pontosan jelezze, s lehetőség szerint mutassa ki azok történeti háttérét. Legenda, mítosz és történeti valóság jól megférnek egymás mellett, de jelezni kell, hogy más műfajról van szó; az elkülönítésnek karakteresnek kell lennie. A Balaton-kultuszt kétségkívül a magyar írók teremtették meg Kazinczytól Jókain, Eötvös Károlyon át Krúdy Gyuláig, Illyés Gyuláig és tovább. Az irodalmi műltszemlélet azonban természeténél fogva lényesen különbözik a történelemszemlélettől, amely deheroizál, demisztifikál. Jelen kötetben az irodalmár elnyomja a történészt; többnyire megelégszik az értéktári leltározással, nemigen törekszik kritikai szempontok érvényesítésére. Ennek egyik példája a jól megírt „A Balatont a szemedre íratam” c. történeti elbeszélés (37–4.), amely Répa Rozi és Sobri Jóska, Szegedy Róza és Kisfaludy Sándor, Egry József és Pauler Juliska, Festetics II. Tasziló és Mary Victoria Hamilton, Jókai Mór és Nagy Bella, Krúdy Gyula és Várady Zsuzsa, Móra Ferenc és Kica „balatoni szerelmét” mutatja be. A felsorolt párkapcsolatokból Jókai szerelme nem kapcsolódik közvetlenül a Balatonhoz (botrányosan fiatal feleségével csak nyaralni jöttek ide két alkalommal), Sobri és Répa Rozi szerelme pedig legenda: Eötvös Károly leírásából ismert „betyárszerelme”, amelyet a történész nem hagyhatna annyiban, hiszen egy híres, országosan körözött reformkori bűnöző, Sobri — eredeti nevén Pap — József (1810–1837) életrajza éppúgy föltárható, mint alföldi bandavezér társáé, Rózsa Sándoré. A romantikus szerelem másik példája Kisfaludy Sándoré, aki 1800-ban vette feleségül szerelmét, Szegedy Rózát. Azt olvassuk: „Kisfaludy megváltozott Róza viszonzott szerelmétől. Sümegen gazdálkodó nemesi életvitelbe kezdett, sikerrel.” (38.) A gondolatmenetbe jól illeszkedő megállapítás, hogy Kisfaludy sikeres gazdálkodó volt, sajnos, a gazdaságtörténeti kutatások fényében nem állja meg a helyét, mert rossz gazdának bizonyult. (Költők, írók, egyáltalán: művészek anyagi-pénzügyi viszonyairól szólva sosem árt az óvatosság és némi egészséges gyanakvás, különösen akkor, ha hétköznapijait jól dokumentálták.)

Félretéve a történészi szempontokat, Kovács Emőke *Balaton-albuma* igényesen megírt, hasznos szabadidős olvasmányokat kínál, amelyek mozaikszerűen mutatják be a Balaton-vidék elmúlt kétszáz évét. Nincs ajánlott olvasás-

mód: a kötet bárhol felüthető, hiszen az elbeszélések önálló egységeket képeznek. Ha minden történetet elolvassunk, átfogóbb következtetésekre is vállalkozhatunk. A történetekben fel-felbukkanó szereplők például azt mutatják, hogy 1945-ig a magyar társadalom mindenkori elitjének tagjai formálták a balatoni fürdőkultúrát. Elsősorban a jómódú közép- és felsőosztályok tagjai építették a Balaton-parti villákat, népesítették be a fürdőtelepeket, alakították ki a helyi kulturális, társadalmi és sportéletet, amely az ország szovjet megszállásáig a szerves polgári fejlődés része volt. A Balaton-vidék mezőgazdaságból és halászatból élő népe egyszerre volt elszennvedője és áttételesen haszonélvezője egy sajátos kolonizációnak: az urbánus jellegű fürdőkultúra kialakulásának és elterjedésének, amely gyökeresen átalakította a helyi életét, miközben csak lassan hatotta át az egész magyar társadalmat. Balatoni tömegturizmusról csak az 1950-es évektől beszélhetünk, amelynek több jellegzetességét megismerhetjük az itt közzétett írásokból. Az összeállítás erénye, hogy a szerző nem csak a jól ismert figurákat vonultatja fel, hanem a kevésbé vagy alig ismerteket is. Korábban elhanyagolt témákat is előtérbe állít. Például a hegybírók kapcsán a szőlőhegyi önkormányzatokkal is foglalkozik. A technikai fejlődés tájra gyakorolt hatásait (pl. közlekedés, hírközlés, balatoni viharjelzés), a szakrális emlékeket (a Szűz Mária-kultuszt, a kőkereszteket, kálváriákat, kápolnákat) is bemutatja.

A gazdag ismeretanyagot tartalmazó kötetet nem csak a balatoni embereknek, a Balaton kedvelőinek, a régióért felelős szakembereknek, hanem minden, a magyar művelődéstörténet iránt érdeklődő felnőtt és diák olvasónak is jó szívvel ajánljuk.

HUDI JÓZSEF

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Főszerkesztő

DR. HUDI JÓZSEF

Szerkesztő

Mezei Zsolt

Munkatársak

Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó

Köntös László gyűjteményi igazgató

Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség

8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Postafiók: 48. Tel/fax: (89) 324-240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben.

(Egy kötet ára: 1000.- Ft)

Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj: 2000.- Ft / év

TARTALOM

MŰHELY

KÖBLÖS JÓZSEF: „Discere est a Lacedæmoniis...” A törvények szükségességé-
nek indoklása a pápai református kollégium legrégebb törvénykönyvében 217-282

HUBERT ILDIKÓ: Fábán Gábor Mindenés Gyűjteménye 283-301

FORRÁSKÖZLÉS

SÜTTŐ SZILÁRD: Késő középkori regeszták Pápa város történetéhez (1327-1461)
II. közlemény (1370-1412) 302-346

KARIKA KÁLMÁN: Életem az internálótáborban 1950-1953 347-380

ÚJRAOLVASÓ

A herendi porcelángyár leírása 1847-ből (Közli: Hudi József) 381-386

SZEMLE

EÖRY Gabriella: Kaszinók Magyarországon. Különös tekintettel a két világhá-
ború közötti budapesti kaszinókra. (Hudi József) 387-392

KOVÁCS Emőke: Balatoni értéktár. 200 év a Pannon tenger múltjából. (Hudi
József) 392-396

Szerzőink

Szerzőink figyelmébe